

TARTALOMJEGYZÉK

Szerkesztőségi beköszöntő	3
---------------------------------	---

SOPRON ÉPÍTÉSZETE A 19. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG

WINKLER GÁBOR: Nagypolgári villaépítészet Sopronban a 19. század végén	4
GÉCZY NÓRA: A soproni zöldövezetek favázás lakóépületei a 19. század fordulóján	28
KUBINSZKY MIHÁLY: Elmaradt építkezések Sopronban	45
VEÖREŐS ANDRÁS: Soproni várfalséta. Aktuális műemléki kérdések Sopron belvárosában	59
GÖMÖRY JUDIT: Bővült a védett soproni műemlékek lajstroma	69

MŰHELY

SZIGETHY BALÁZS: Intézkedések és tervek Sopron történeti városképének és műemlékileg védett épületeinek megóvására	78
SZALAI EMŐKE-MÁRIA: Salzman Károly életműve	82
H. NÉMETH ISTVÁN: Hol laktak a város vezetői, avagy mire jó a soproni háztulajdonosok listája? Gondolatok Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron 2008. című kötetéhez	88

SOPRONI ARCOK

WINKLER BARNABÁS: Búcsú Horváth Bertalantól.....	97
DOMONKOS OTTÓ: Mozaikok Csatkai Endre ifjú korából	99

SOPRONI KÖNYVESPOLC

ALPÁRNÉ SZÁLA ERZSÉBET – WINKLER ANDRÁS (SZERK.): 225 éves a Soproni Evangélikus Templom. A 2009. január 17-én rendezett emlékülés előadásai. Sopron, 2009. (ísm. Eke Zsolt).....	108
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

Vorwort der Redaktion	3
-----------------------------	---

ÖDENBURGER BAUKUNST VOM 19. JAHRHUNDERT BIS

HEUTE

GÁBOR WINKLER: Villenarchitektur des Großbürgertums in Ödenburg am Ende des 19. Jahrhunderts	4
NÓRA GÉCZY: Die Fachwerkhäuser der Ödenburger Grüngürtel an der Wende des 19. Jahrhunderts	28
MIHÁLY KUBINSZKY: Nicht Verwirklichte Bauten in Ödenburg	45
ANDRÁS VEÖREÖS: Rundgang auf den Ödenburger Stadtmauern. Aktuelle Fragen des Denkmalschutzes in der Ödenburger Innenstadt	59
JUDIT GÖMÖRY: Die Liste der unter Schutz stehenden Ödenburger Denkmäler wurde erweitert	69

KLEINE MITTEILUNGEN

BALÁZS SZIGETHY: Maßnahmen und Pläne zum Schutz des historischen Stadtbildes und der unter Denkmalschutz stehenden Gebäude von Ödenburg	78
EMŐKE-MÁRIA SZALAI: Das Lebenswerk von Karl Salzmann	82
ISTVÁN H. NÉMETH: Wo wohnten die Ratsmitglieder, oder wozu dient die Liste der Ödenburger Hauseigentümer? Gedanken über das Buch von Ferenc Dávid – Ká- roly Goda – Gusztáv Thirring: Häuser und Hauseigentümer in der Innenstadt von Ödenburg 1488–1939. Sopron, 2008	88

ÖDENBURGER PORTRÄTS

BARNABÁS WINKLER: Abschied von Bertalan Horváth	97
OTTÓ DOMONKOS: Mosaik aus den Jugendjahren von Endre Csatkai	99

BÜCHERSCHAU

ZSOLT EKE: Erzsébet Szála-Alpár - András Winkler (Red.): 225 Jahre Ödenburger Evangelische Kirche. Vorträge der Gedenktagung vom 17.01.2009. Sopron, 2009.	108
--	-----

A Soproni Szemle 2010. évi 1. száma Sopron gazdag építészeti örökségét állítja a figyelem középpontjába. A téma időszerűségét – túl azon, hogy az épített környezet nap mint nap körülvesz bennünket, és így állandóan oda kell figyelniük rá – az adja, hogy a 2009 márciusában kiadott miniszteri rendelet értelmében nemcsak az egyedileg műemléknek nyilvánított épületek száma gyarapodott, hanem Sopron műemléki jelentőségű, azaz fokozott védelmet élvező területe is jelentősen kibővült. Tudjuk-e, hogy mennyi és milyen érték található meg ezen a területen belül, és sok helyütt ezen kívül is? Gondoskodunk-e a hivatalos várospolitikáért, a civil szervezetek és az egyéni kezdeményezések révén kellőképpen ezek számba vételéről, megóvásáról, megismer-tetéséről, méltó hasznosításáról? Az öröndetes előrelépések mellett sajnos rengeteg hiányossággal: gondatlansággal, gazdátlan értékes épületekkel, kihasználatlan lehetőségekkel is találkozhatunk nap mint nap.

Folyóiratunk tematikus száma szeretne hozzájárulni, hogy tudatosabban gondolkodjunk és gondoskodjunk értékeinkről. A szerkesztőség nagy öröme, hogy a város építészeti örökségét évtizedek óta kutató tudós professzorok mellett az új építész-generáció tagjai, valamint a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal helyi és országos irodájának munkatársai is jelentkeztek írásaikkal. Mindez nem lett volna lehetséges Winkler Gábor professzor úr áldozatkész közreműködése nélkül, aki nemcsak a szám anyagának összeállításában vállalt vezető szerepet, hanem lektorként, sőt fordítóként is közreműködött az írások gondozásában. A szerkesztőség ezúton szeretne köszönetet mondani munkájáért!

A cikkek közös vonása, hogy a visszatekintés, a múlt emlékeinek számba vétele mellett a jövő felé is kitekintenek. Helyreállítási tervekről, hasznosítási javaslatokról, intézkedési tervekről is olvashatunk. Bízunk benne, hogy Sopron önkormányzata, vállalkozói és polgárai megtalálják a módját, hogy felkarolják az ígéretes kezdeményezéseket. Az itt csokorba szedett írások ezzel érik el igazi céljukat.

A Szerkesztőség

SOPRON ÉPÍTÉSZETE A 19. SZÁZADTÓL

NAPJAINKIG

WINKLER GÁBOR | Nagypolgári villaépítészet
Sopronban a 19. század végén

A 19. század utolsó harmadában a leggazdagabb soproni nagykereskedők – közöttük a Lenck, Flandorffer és Russ család tagjai – szinte egy időben fogtak városi villájuk építésébe. A villákat nagy költséggel és a városban mindaddig ismeretlen pompával emelték. Keletkezésük körülményei óhatatlanul a regénybeli Buddenbrook szenátor 1864-es lübecki házáépítését juttatja eszünkbe. Utóbbi történetét Thomas Mann Nobel-díjas könyvében írta le.¹

Hogy jobban megértsük a soproni polgárok szándékait, érdemes a világhírűvé vált könyvből idézni. „Buddenbrook szenátor... azt a tervet kezdte forgatni a fejében, hogy új, nagy házat épít. Aki boldog, az egy helyben marad. Nyughatatlansága ösztönözte rá, s a polgártársai ezt a vállalkozást is bátran a 'hiúság' rovatba iktathatták volna, mert oda tartozott. Egy új ház, a külső élet gyökeres átalakítása, a takarítás, költözködés, újrendezkedés, kiküszöbölése minden ódon és fölösleges dolognak, elmúlt évek minden csökevényének: ezek az ábrándok a tisztaság, újság, felfrissülés, érintetlenség, megerősödés érzésével töltötték el... Hozzávetőleges költségvetést csinált és bár az összeg, melyet ideiglenesen megállapított, nem volt csekélység, úgy látta, nagyobb megerőltetés nélkül el fogja bírni. Mégis belesápadt abba a gondolatba, hogy az egész csak haszontalanság lenne és bevallotta magának, hogy mostani háza neki, feleségének, gyermekének és cselédségének bőven elegendő helyet nyújtott. De félig tudatos vágyai erősebbek voltak...”²

A soproni villák sorát 1879-ben a Russ János nyitotta meg. Példáját 1887-ben Lenck Kálmán, 1890-ben Lenck Emil követte. 1892-ben felépül a Flandorffer család villája. 1893-ban Russ János, a meglévőnél jóval nagyobb, új épületszárnyal bővítette Deák téri palotáját. A sort 1906-ban a Tokajból Sopronba telepedő Kleiber Mózes bor-nagykereskedő zárta le sarokvillája építésével.

---

¹ Thomas Mann: A Buddenbrook ház. 1901. Fordította Lányi Viktor. Budapest, 2003.

² Thomas Mann i. m. 341.

De kik is voltak ezek a 19. század végi soproni nagykereskedők? Gazdasági és társadalmi helyzetükről érdemes röviden megemlékezni.³ Sopron 1848 előtt virágzó kereskedőváros volt. A gazdasági életet mintegy negyven nagykereskedő család uralta, ezek közül a legsikeresebbek a nagyobb részben borral foglalkozók – a Russ, Lenck, Flandorffer, Leiner és Wolf dinasztiák tagjai – milliomosok voltak. A soproni borkereskedők gazdagságának a 19. század végén pusztító filoxéra vetett véget. A nagykereskedők banki ügyletekkel, tőzsdézéssel is foglalkoztak és ipari befektetésekkel is próbálkoztak, kevés sikerrel. A Flandorffer család récényi bányavállalkozása veszteséges volt, hasonlóan a Lenck család vegyigyár-alapításához.⁴ Az 1857. és 1873. évi bankbukás ugyancsak érzékenyen érintette a soproni nagypolgárokat, akiket 1901-ben az Építőbank összeomlása végleg csődbe sodort.⁵

Mindezek az események nagyjából a villaépítésekkel estek egy időbe. Úgy tűnik tehát, hogy az építetők gazdagságuk „leszálló ágában” kezdtek hatalmas magánépítkezésbe. Ennek okai nagyon hasonlóak lehetnek a regénybeli lübecki nagykereskedő család villaépítésének indító okaihoz. A pazarló villák emelésével a vállalkozásukba vetett bizalmat és saját önbizalmukat kívánták helyreállítani. A pompás épületek nagyobb része ma is áll: az épületek Sopron kulturális örökségének becses emlékei, joggal megérdemlik, hogy gondosan megőrizzük őket.⁶

A villaépítésetről

A klasszikus villa típusa nem a 18–19. században keletkezett, története jó kétezer évre nyúlik vissza. Az ókori Róma építőművészetben a földbirtokos udvarházát értették alatta: eredeti jelentése „vidéki lakóház” volt. A reneszánsz óta az uralkodó osztályok tagjainak udvarházát hívták így: építetői a barokk kor főnemesi családjai voltak. A 18. század legvégén a tehetős polgárság – az arisztokrácia példáját követve – ugyancsak reprezentatív udvarházak építésébe kezdett. A polgári villák a város külső peremén épültek. Ennek magyarázatát részben a korszak romantikus szemléletében, újszerű természetérzésében kereshetjük. A sűrűn lakott középkori belvárosokból való kitelepülés másik oka a kimerítő, hangos és fárasztó belvárosi élettől való menekülés, a kikapcsolódás igénye, a nyugodt életkörülmények biztosítása volt.

A 19. század során a középréteg, hivatalnokok és a város értelmiségének nagyobb része Sopronban is bérházakban lakott. A városi villa – szemben a

³ Hárs József: A Soproni Építőbank működése és bukása. SSz. 15 (1961), 317–331.

⁴ Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első szakaszában (1848–1914). I. rész: SSz. 39 (1985), 213–235.

⁵ Hárs József i. m. 331.

⁶ Winkler Gábor: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 28 (1974), 195–215.

bérházakkal⁷ – egyre inkább a nagypolgárság leggazdagabb rétegének kedvelt épülettípusává vált. A vidéki kastély építése nem ment ki egészen a divatból, de ezek építtetői között is egyre gyakrabban találunk nagypolgári családokat.⁸

A jómódú polgárság feltörekvő, új rétegeinek városi villája azonban több tekintetben is más volt és sok újszerű építési megoldást mutatott. Ezek a városi villák – összehasonlítva a vidéki kastélyokkal – viszonylag szerényebb méretű, kisebb alapterületű telkeken épültek. A tájban gyakran nem is önmagukban álltak, hanem – közösen más villaépületekkel – városépítészeti együttest alkottak.⁹ A 19. század második felében, a módosabb települések belvárosának közelében egész villanegyedek nőttek ki a földből.¹⁰ A nagypolgári villaépítészeti példaszerű funkcionális felépítésével és magas esztétikai igényességével, újszerű építészeti megoldásaival a 19. század építészetének egyik sajátos vívmányává vált. A zajos és egészségtelen belvároson kívül, a települést övező zöldövezetben emelt házak a jómódú polgárság életének reprezentatív kereteit biztosították és a 19. század műszaki fejlődésének megfelelő, magas épületkomfortot képviseltek.

Villák Sopron városszerkezetében

Sopron beépített területe 1850–1869 között csak lassan növekedett. A város terjedése csupán az 1870-es években lépte át a Lackner Kristóf által épített külső városfal vonalát.¹¹ Az 1870-es évektől a Bánfalvi patak visszatérhetett eredeti, természetes medrébe, a Hosszúszori árokba (a „Langezeilergrabenbe”). A patakot több lépésben beboltozták és ezzel megnyílt a lehetőség a külső városfaltól délre fekvő széles sétány, a Deák tér kialakítására. A város déli irányú fejlődését a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút indóházának megépítése is serkentette. 1873 körül megnyitották a Győri indóház utat (ma Erzsébet utca). Az egyenes, széles utca mentén hamarosan előkelő házak sora emelkedett.

Az Újteleki kapu előtti nyugati előváros beépülését a Déli Vasút 1847-ben megnyílt pályaudvara és a nyugati iparnegyed fokozatos kiépítése gyorsította. Az Újteleki kaput a Déli Vasúttal összekötő széles, fákkal szegélyezett, korszerű sugárút, az Indóház utca (ma Kossuth Lajos utca) vonalát 1877-ben jelölte ki Hasenauer Ágost városi főmérnök.¹² Utóbbival párhuzamosan az egykori Újkert –

⁷ Winkler Gábor: Bürgerhäuser in Sopron (Ödenburg) im 19. Jahrhundert. Marburg 2004. 277–303.; u.ő: Soproni polgárházak a 19. században. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 383–401.

⁸ Sisa József: Kastélyépítészeti és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora. Budapest 2007. A 19. századi vidéki kastélyok kialakítását, igényességét és jelentős méretét figyelembe véve ezeket a barokk villaépítészeti folytatásának tekinthetjük.

⁹ Winkler Gábor: Villák műemlékvédelme Magyarországon. In: Műemléki beszélgetések. Szerk.: Gál-Makár Zsófia, Szolyák Péter. Hermann Ottó Tudományos Egyesület, Miskolc, 2009. 135–148.

¹⁰ A tanulmány nem foglalkozik a soproni viszonylatban jól feldolgozott „löveri ház” építészetével.

¹¹ Sági Éva: A soproni táj változásainak változatos története a 18. századtól napjainkig. SSz. 63 (2009), 147-166.

¹² Hasenauer Ágost városrendező tevékenységéről ír Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. (Ödenburger Architektur im 19. Jahrhundert) Budapest, 1988. (továbbiakban: Winkler 1988) 150.

ma Jókai utca –, majd a Somfalva felé vezető országút vonalán a Flandorffer utca (ma Táncsics Mihály utca) épült ki. A kelet-nyugati irányú fő utakra merőlegesen lakóutcák szabályos hálója rajzolódott ki. 1885–1898 között kezd beépülni a Vadász utca, az Esterházy (ma Wesselényi) utca és az Ősz utca.

A korabeli építészeti irodalomban több helyen találunk utalást arra, hogy milyen elhelyezés felel meg leginkább a villaépítésre. A zártsorú elhelyezést nem találták elég elegánsnak. Lothar Abel bécsi szakíró¹³ szerint a villa társadalmi megítélése a 19. század második felében a monumentális építészet rangjára emelkedett, ezért ezeket az épületeket – hasonlóan a középületekhez – kizárólag szabadonállóan lehet elhelyezni. Követve a korszellemet, a soproniak igyekeztek megfelelni a kor igényeinek: házaikat szabadon állóan építették.

A villák számára Sopronban az újonnan kiépülő, korszerű, tágas, egyenes utcák mellett kerestek helyet. Russ János villája a sűrű szövetű Belváros déli kapujában, az Erzsébet utca – Deák tér által határolt, keretes beépítésű, gazdag növényzetű tömb belsejében épült fel.¹⁴ Lenck Emil nagykereskedő ugyanabban a tömbben, a Deák tér – Képezde utca (ma Csatkai Endre utca) saroktelkén,¹⁵ az egykori majorság közvetlen közelében. Flandorfferék villája¹⁶ és Lenck Gyula háza¹⁷ pedig a laza beépítésű, divatos Kossuth Lajos utca szemközti két oldalán. Ugyanitt, de két utcával délebbre, a Vadász utca és Kossuth Lajos utca saroktelkén¹⁸ emelték Kleiber Mózes sarokvilláját. A szabadonálló házak mindegyike tágas parkban, előkerttel és oldalkerttel épült.

A villák építéstörténete

A soproni nagypolgári villák közül az elsőt Russ (Ruß) János bornagykereskedő építtette. A hosszú telek – később pompás park – a külső, Lackner Kristóf által emelt várfalon keresztül egészen a Rák patakig terjedt. Előbb a telek várfalon belüli, Rákóczi Ferenc utcai szakasza épült be (Rákóczi Ferenc utca 3. sz., Handler József, 1855). A zártsorú kétemeletes utcai szárnyhoz a telek nyugati határán kétemeletes, ill. hosszú egyemeletes udvari szárnyak csatlakoztak, utóbbiakban a borkereskedelemmel kapcsolatos gazdasági helyiségek helyezkedtek el. Az udvart déli irányban zárta le az új, Handler Nándor által tervezett palotaszárny északi homlokzata (1879). Az építési engedélyen Handler József építőmester aláírása szerepel, a tervek szerzőjének mégsem őt, hanem Sopron 19. századi építészetének kiemelkedő tehetségű alkotóját, Handler Nándort tekintjük. Ezt

¹³ Lothar Abel: *Das elegante Wohnhaus*. Wien–Pest–Leipzig, 1890. 69.

¹⁴ Rákóczi Ferenc utca 3. sz., helyrajzi szám: 3068. Az új szárny tervei: SL XXIV. 8191.

¹⁵ Deák tér 1. sz., helyrajzi szám: 3033.

¹⁶ Kossuth Lajos utca 10-12. sz., helyrajzi szám: 3635.

¹⁷ Kossuth Lajos utca 17-19 sz., helyrajzi szám: 3175.

¹⁸ Kossuth Lajos utca 26. sz., helyrajzi szám: 3548.

erősíti meg a tervrajzok fejlécében olvasható „Handler Ferdinand Architekt”¹⁹ felirat.

A lakóház nyugati oldalához 1893-ban új szárnyat toldottak.²⁰ A terveket Ludwig Schöne készítette. Később az Erzsébet utca irányában az együttest újabb, földszintes, manzárdtetős szárnyal egészítették ki. Ludwig Schöne a bécsi késő-historizmus jelentős képviselője volt. A lipcsei születésű építész 1871-től működött Ausztriában, de munkássága az egész monarchia területére kiterjedt. Sopronban öt jelentős alkotását tartjuk számon.²¹ „Biztos formaismerettel rendelkezett” – írja róla Szilágyi István idézett könyvében –, de a történeti stílusok felhasználása mellett az új irányzatok alakításában is részt vett.”²² Munkásságának megítélése az utóbbi évek gondos kutatásai alapján felértékelődött: ma az európai historizmus jó nevű alkotói között tartjuk számon és a bécsi körút (Ring) meghatározó szerepű építészeivel – Ludwig Förster, Heinrich Ferstel, Theophil Hansen, Gottfried Semper, Carl Hasenauer – egy sorban emlegetjük.

Az építészek munkáját az építető Russ (Ruß) család biztos kézzel irányította. Russ János és családjának tagjai Sopron 19. századi gazdasági, társadalmi és művészeti életének fontos szereplői voltak. A villa-együttes magas építészeti színvonalát minden bizonnyal hozzáértésüknek és nagyvonalú költségezésüknek is köszönhetjük.²³ A család minden tagja tehetséges muzsikus volt. Az előkelő szalonban három zongora is állt és a villa földszintjén elhelyezkedő zeneterembe orgonát is beépítettek. A családnak gazdag zenei könyvtára volt, benne 6000 kézirattal és első kiadású kottával.²⁴ Russ János rendszeresen vendégül látta a keszthelyi születésű Goldmark Károly²⁵ zeneszerzőt, aki hétvégeken gyakran

---

¹⁹ Handler Nándor (1836–1888) soproni építész munkásságát a szakirodalom gondosan feldolgozta. A vele foglalkozó legfontosabb tanulmányok: Tompos Ernő: Handler Ferdinánd építész és családjának tagjai. SSz. 17 (1963), 17–32.; Winkler 1988, 79–110.; Winkler, Gábor: Wiener Architekten in Sopron im 19. Jahrhundert. Mitteilungen der Gesellschaft für Vergleichende Kunstforschung, Wien 49 (1997), 3. 12–13.; Tompos Ernő: Handler Ferdinánd vázlatkönyve. (Ferdinand Handlers Skizzenbuch). = SSz. 20 (1966), 259–261.; Winkler Gábor: Handler Nándor soproni építész vázlatkönyve. Művészettörténeti Értesítő 43 (1994), 1–2. sz., 109–117.

²⁰ SL Fasc. XXIV. 9233.

²¹ Ludwig Schöne (1845–1935) munkásságáról: Winkler 1988. 126–132.

²² Ludwig Schöne Nyugat-Dunántúli alkotásai is jelentősek (Nagykanizsa, Söpte, Sorokpolány, Körmend, Sárvár, Celldömölk). Schöne jelentős szombathelyi munkáiról Szilágyi István: Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában (Szombathely, 2005) című könyvében olvashatunk.

²³ A Russ családról Grete Maar: Einführung in der Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron (Edition Praesens, Wien, 2001, 141–142.) című könyvéből tudhatunk meg bővebbet. Grete Maar leírása Nagy Alpár Soproni Szemlében megjelent fontos írására támaszkodik: Nagy Alpár: In memoriam Scholz János 1903–1993. SSz. 50 (1996), 20–38.

²⁴ A felbecsülhetetlen értékű gyűjteményt 1813-ban a Bécsi Zenekedvelők Társaságának (Wiener Gesellschaft der Musikfreunde) ajándékoztak. Adományuk képezte a Társaság máig világhírű könyv- és kéziratárának alapját.

²⁵ Goldmark Károly (Karl Goldmark), 1830–1915. A neves zeneszerző életének fontos fejezetei kötődnek Sopronhoz (Balassa Imre–Gál György Sándor: Operák könyve. Budapest, 1975, 703–708.)

átruccant Bécsből Sopronba.²⁶ A zenélés igényei erősen befolyásolták az épület szellemiségét és ezen keresztül építészeti-művészeti megformálását is.

A Russ villába 1945 után zeneiskola költözött, majd 2000 után, az új városi zeneiskola felépültével üressé vált. Helyreállítására és új rendeltetéssel történő felhasználására 2008–2009 között dr. Fiala István, Nemes Bertalan, Geiszter Róbert és Hajnal Tamás példaszerű gondossággal engedélyezési tervet készített. A tervek nem kerültek kivitelezésre: az épület ma az elhagyottság és pusztulás képét mutatja.

A Russ család példáját Lenck Emil soproni nagykereskedő követte, aki 1890. július 29-én kapta kézhez Sopron Városi Tanács Építési Bizottságának határozatát, mely szerint Sopronban, a Hosszú sor, Képezde utca és Deák tér sarkán Hofer Ottó²⁷ bécsi építész tervei alapján felépítheti szabadonálló, földszintes villaépületét. Az épület engedélyezési terveit a Soproni Levéltár őrzi.²⁸ A villa – ma a Soproni Múzeum Deák tér 1. számú épülete – 1890 és 1892 között valósult meg. A kész épületet 1892. július 9-én az Építési Bizottság megsemmisítette és az ez alkalommal felvett jegyzőkönyv szerint az építető a használatbavételi engedélyt megkapta.²⁹ A századforduló táján a gazdagon kialakított villaépület szép parkjával együtt a Lenck család csödtömegébe került, majd 1912-ben a reprezentatív épületet Sopron Város Régészeti Társulata szerezte meg. A megüresedett villa termeiben helyezték el ez akkor egyesített helytörténeti múzeumok anyagát. Ez időben kisebb átalakításokat is végrehajtottak a házban, egyszében azonban megtartotta eredeti elrendezését és megjelenése sem változott.

A második világháború során a múzeum súlyos károkat szenvedett, ezeket 1945–1946-ban, az akkori szerény anyagi lehetőségek keretei között, alacsony technikai színvonalon orvosolták. 1962-ben „tatarozták” a múzeum épületét. 1987-ben a Győr-Sopron Megyei Tanács Tervező Vállalat³⁰ tervet készített az épület homlokzatainak helyreállítására, majd ugyanebben az évben a télikert restaurálására is. A homlokzat helyreállítását pénzügyi fedezet híján csak részben végezték el. A télikert állagának stabilizálása a tervezést követően meg sem

---

²⁶ Szóhagyomány szerint a villában több értékes Goldmark-relikviát őriztek. Úgy tudják, hogy a becses tárgyak és kéziratok a palota padlására kerültek, onnan az 1960-as években nyomtalanul eltűntek.

²⁷ A villa építész Hofer Ottó (Otto Hofer, 1847–1901). Munkásságáról: Winkler 1988, 120–126. Az építész Sopronban született, édesapja, Hofer Péter gazdag soproni nagykereskedő, édesanyja Flandorffer Anna volt. A Hofer család 1859-ben költözött Bécsbe. Hofer Ottó a bécsi és stuttgarti műszaki egyetemen tanult építészetet, majd az 1870-es évek végén az ugyancsak soproni származású Carl Hasenauer irodájában vállalt munkát. Az építész a közép-európai historizmus jelentős egyénisége volt, akinek munkásságát a nemzetközi szakirodalom – mindenek előtt az osztrák művészettörténeti munkák – nagyra értékeli.

²⁸ SL. XXIV. 8984. Sajnos a fennmaradt anyag nem tartalmazza az eredeti dokumentáció összes terveit. Az aktacsomagban a korabeli helyszínrajz, alagsori és tetőalaprész, keresztmetszet, déli és északi homlokzat rajzai találhatóak. Hiányzik a földszint alaprész, valamint a déli és északi homlokzatok rajza. A tervdokumentációjában statikai számításokat nem találtunk: ugyancsak nem tudjuk, készültek-e részletrajzok.

²⁹ Építési Bizottság jegyzőkönyve: 115. ép. biz. 1892. sz.

³⁰ Vezető építész tervező: Winkler Gábor, statikus: Persa András, Győr-Sopron Tanács Tervező Vállalat 1980.

indult.³¹ Néhány évvel később, 2004-ben Fekete Szilárd építész vezetésével teljes körű helyreállítási terv készült,³² sajnos ez sem került megvalósításra. A télikertet 2005-ben „ideiglenesen” lebontották, öntöttvas elemei raktárba kerültek.³³ Az egykori Lenck villa ma üresen áll és az elhanyagoltság képet mutatja.

A Kossuth Lajos utca 10. sz. – egykor Indóház út 8. sz. – villát ugyancsak Hofer Ottó tervezte.³⁴ Az építető itt – szemben a helytörténeti irodalom közléseivel³⁵ – nem Flandorffer Ignác, hanem fia, Flandorffer Pál volt. A Flandorffer család jelentős szerepet játszott Sopron gazdasági és társadalmi életében.³⁶ Lovag Flandorffer Ignác sikeres bornagykereskedő volt, több bank alapításában is részt vett. 1869-ben az ő elnöksége alatt alakult meg a „Soproni Város Szépítő Egylet”. Később fia, Pál is csatlakozott üzleti tevékenységéhez. Az épületet a második világháború során bombatalálat érte, déli szakaszát lebontották. Helyreállított északi része a város önkormányzatának tulajdonában van, az épületben a Szociális Szolgáltató Intézet működik.

A Kossuth Lajos utca 17. sz. – egykor Indóház út 11/b számú – villa építetője dr. Lenck Kálmán volt. Az épületet ugyancsak Hofer Ottó tervezte.³⁷ A család az építési engedélyt 1887-ben kapta meg. Az épületet később a Haller családnak adták el. Az 1940-es évek végén államosították: ekkor szakszervezeti üdülővé alakították át. Napjainkban a Humán-Jövő 2000 Kft. „Haller-villa” néven üdülőszállóként üzemelteti.

A Kossuth Lajos utca 26. sz. épület építéstörténetéről viszonylag keveset tudunk. Az építető Kleiber Mózes tokaji bornagykereskedő volt, aki Erdőbényéről költözött Sopronba, borászatát azonban Észak-Magyarországon sem adta fel. A villa terveit³⁸ Schiller János soproni építész készítette.³⁹ Schiller János a soproni késő historizmus kibontakozásának és virágzásának jelentős alakja volt. Városi lakóházai, festői villái, templomai Sopron építészeti örökségének legjobb színvonalát képviselik. Az épületet Viszlai József tervei

---

³¹ Ráday Mihály művészettörténész 2002-ben „Unokáink sem fogják látni...” című televíziós műsorában hívta fel az ország figyelmét a pusztulásnak indult becses építészeti emlékre.

³² A tervek az A2 tervezőiroda műtermében készültek.

³³ A fém szerkezeti elemeket a múzeum raktárában, a kő lábazat elemeket a kertben raktározzák. A kőelemekre festett eredeti konzignációs jelek még részben láthatók, a tavalyi szétszedéskor a fémlemezre írt jeleket már lekoptatta az idő.

³⁴ XXIV. 9048. Az épület jelentőségéről ír: Winkler 1988. 126.

³⁵ Hárs József: A Soproni Építőbank működése és bukása. SSz. 15 (1961), 317–331.

³⁶ Horváth Zoltán: Ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816–1891). I. rész: SSz. 48 (1994), 332–348.; II. rész: SSz. 49 (1995), 98–117.

³⁷ SL. XXIV. 8730

³⁸ SL. 1906 X. 41/906.

³⁹ Schiller János munkásságáról: Winkler 1988. 142–148.; Grászli Bernadett: Egy elfelejtett építőmester: Schiller János. Magyar Építőipar 1999. 7–8. sz. 191–192; U.ő.: Újabb tervrajzok Schiller János életművéből. In: Tervezőművész, Budapest, 1999. 10. o.; U.ő.: Schiller János (1859 – 1907) soproni építőmester munkásságáról. Sopron 2000. 70 o.

alapján 1990 után átalakították és új szárnyal bővítették. Napjainkban a Nemzeti Hírközlési Hatóság Soproni Igazgatóságának ad helyet.⁴⁰

Beépítés, alaprajz

A nagypolgári villák építésének követelményeit a korabeli építészeti szakírók több könyvben és cikkben is összefoglalták. Ezek a kiadványok megjelenésük idején Sopronban is ismertek voltak. A legfontosabb feladatnak a család tagjai és a ház vendégei számára a nyugodt, otthonos környezet megteremtését tekintették; ugyanakkor az épületek megtervezésénél gondolni kellett a háztartási munka gondos kiszolgálására is. Fontos tervezési elv volt, hogy a szolgálók és a cselédség forgalma a ház lakóinak életterétől tökéletes elkülönüljön: a ház urainak intim életébe a személyzet nem láthatott bele. A család mindennapi, belső életét a látogatók elől is el kellett rejtteni.

A villaépület fő helyiségeit három helyiségcsoportra – szalon, dolgozó és hálószobákra – tagolhatjuk. A család kényelmes életvitele megkövetelte, hogy ezeket a helyiségcsoportokat egy szinten, egymáshoz kapcsolódva alakítsák ki. A kiszolgáló helyiségeket, raktárakat, játékszobát és a szolgálók hálószobáit más szinten – így az alagsorban, félemeleten, a kettéosztott emeleten – az ún. mezzaninban vagy a tető–emeleten is – el lehetett helyezni.⁴¹ Ajánlatos volt a férfiak, nők és gyermekek helyiségcsoportja számára külön bejáratot, szükség esetén külön lépcsőházat is biztosítani. A gazdasági bejáratok és a szolgálók által használt lépcsőház részére az alaprajz félreeső részében kerestek helyet. „A megfelelő elrendezés a szolgálók életét is megkönnyíti” – olvassuk a korabeli szakírók munkáiban. Ismert, hogy az öntudatra ébredő kiszolgáló személyzet egyre magasabb higiéniai- és komfortigényeket támasztott lakó- és munkahelyével szemben.⁴²

A villák közlekedési rendszerét különös gondossággal tervezték meg. Fontos volt a bejárat nagyvonalú megformálása. Az előkelőbb villák számára fedett, oszlopos előcsarnokot, zárt előteret és ehhez kapcsolódóan külön előszobát is terveztek. A főlépcsőt csak a főemeletig vezették fel. A szalon helye mindig a bejárat közelében, a lépcső mellett vagy azzal szemben volt. Igényes megoldás esetén a főtermet csak külön előtéren keresztül lehetett megközelíteni. A szalon közelében kerültek kialakításra a legelőkelőbb nappali rendeltetésű helyiségek, a könyvtár, kártyaszoba és az étkező. A család reprezentatív igényeit kielégítő helyiségek méreteit és kialakítását nagyban a család társadalmi helyzete határozta meg.⁴³ A főterem általában a szobáknál nagyobb belmagasságot kapott: megkívánt szélessége 5,60–7,60 méter, hosszúsága 8,20–9,50 méter között mozgott. A szalont gyakran társalgó és büfé vette közre. A legfontosabb vezérlő

⁴⁰ Az épületről nem közölhetünk képet, mivel fényképezését biztonsági okokból nem engedték meg.

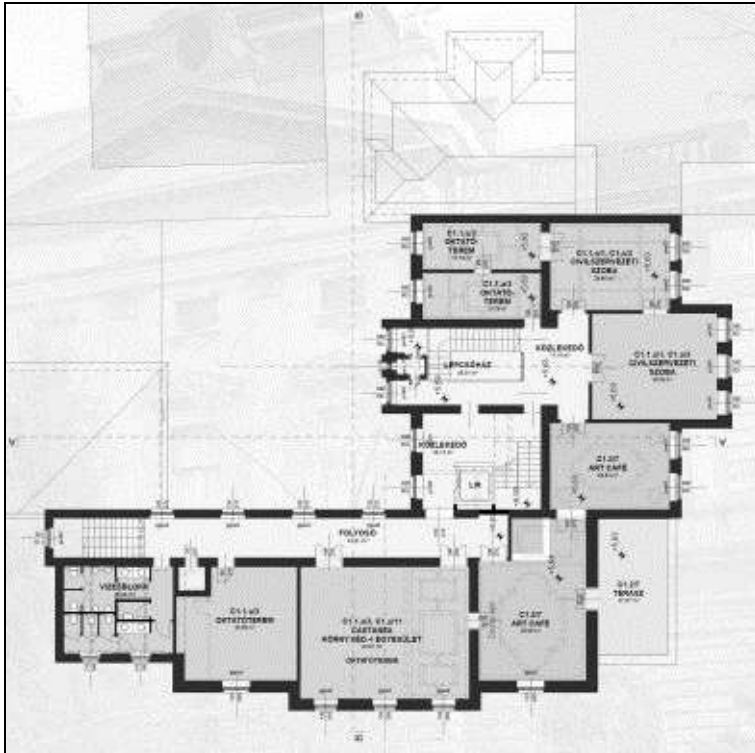
⁴¹ Abel i.m. 1890 45–46. o., 51–52.

⁴² Abel i. m. 44. és 48.; Falke i. m.: 60–63.

⁴³ Abel i. m. 17–22.

elv a „hivalkodás nélküli elegancia és ízlés” biztosítása volt. A fenti szabályokat a soproni villák tervezői gondosan szem előtt tartották.

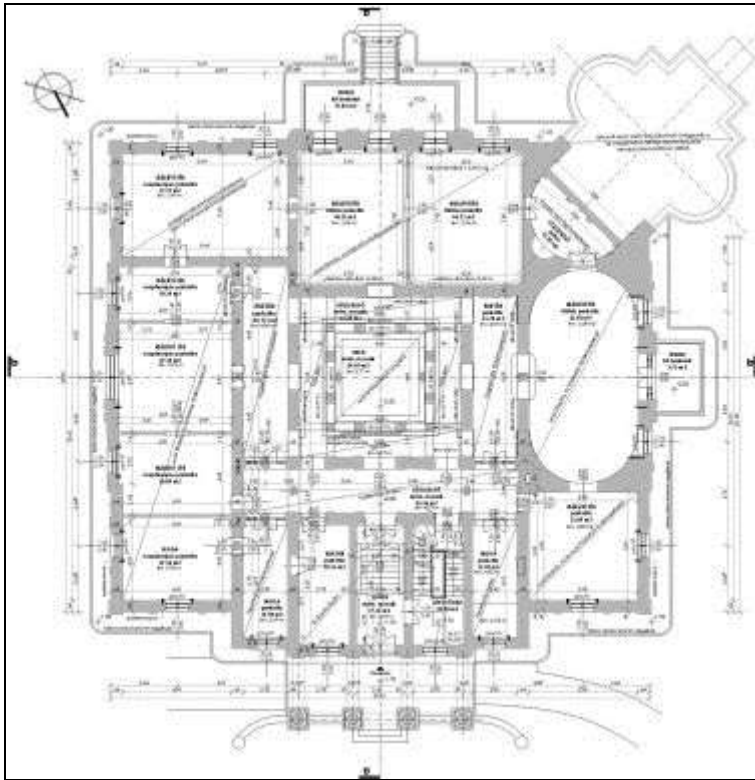
Jogos igényként jelentkezett a fő- és mellékhelyiségek funkcionális kapcsolatának tökéletes megoldása. Lehetőleg minden helyiség számára biztosítani kellett a természetes világítást. A városi bérházak esetében ezt nem mindig lehetett elérni: helyhiány miatt a bérházak több helyisége csupán fényaknákon – ún. „Lichthof” – keresztül kapott közvetett világítást. A villák szabadonálló elhelyezése ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy minden helyiséget szabadba nyíló ablakkal világítsanak meg.

1. kép. Rákóczi Ferenc utca 3. A Russ villa emeleti alaprajza.
Dr. Fiala István, Nemes Bertalan, Geiszer Róbert és Hajnal Tamás terve

A villák bonyolult építési programját csak nagyobb épületszélességgel lehetett kielégíteni: a soproni villák mindegyike legalább három, egymással párhuzamos szerkezeti egységből – traktusból – áll. Tömör, gazdaságos alaprajzi elrendezésére törekedtek, ezért a helyiségeket szorosan egymás köré telepítették, az épületeket „tömbösítették”. Utóbbi alaprajzi forma a rendelkezésre álló építési hely jobb

kihasználását tette lehetővé, így az épület a telek területéből viszonylag kevesebb helyet foglalt el. „Az egységes vonalvezetésben és szimmetriában a legszebb arányokat fedezhetjük fel” – állították a szakírók: a lakótereket így „kedélyes, meghitt, barátságos, nyugodt módon” lehetett egymás mellé sorolni. Az építészek egyöntetű véleménye volt, hogy a villák esetében „a legjobb alaprajzi forma a derékszögű négyszög, ebből is az a legideálisabb, amelyik a négyzethez közelít.”⁴⁴ Hofer Ottó a Lenck család számára tervezett két villa – a Deák tér 1. sz. és a Kossuth Lajos utca 17. sz. – mindegyikének alaprajzát négyzetes alaprajzba szerkesztette. Mindezt imponáló biztonsággal, igen céltudatosan tette. A tömbösített alaprajzi forma az épület egységes külső látványát is meghatározta. A két említett épületnél azonban Hofer az épülettömegek ügyes „elhangelésével” merőben eltérő homlokzati hatást ért el.

2. kép. Deák tér 1. Lenck Emil villájának földszinti alaprajza. Fekete Szilárd terve

⁴⁴ Abel i. m. 49.

A Russ villa építéstörténeti áttekintéséből tudjuk, hogy az épület több ütemben valósult meg (1. kép). Mindez az alaprajz elrendezését is erősen befolyásolta. Handler Nándor három traktusból álló, észak-déli irányú, harántfalas szerkezetet választott a gazdag program kielégítésére. A földszint nagyobb részét raktárak foglalták el. A lakószobák az emeletre kerültek. A harántfalas épület középső szakaszában alakították ki a fölépcsőházat, ettől keletre az irodát. Thomas Mann idézett könyvének leírása⁴⁵ Russ János esetében is igaz: „előbb még elment az irodabejárat előtt, kissé jobb felé, ahol feje fölött feltárult a kolosszális lépcsőház, ez a lépcsőház, amely az első emeleten az öntöttvas lépcsőkoralátból képződött ki, a második emelet magasságában pedig fehérben és aranyban tartott tágas oszlopos körfolyosóvá szélesedett, míg a beeső fény szédítő magasságából hatalmas, aranyosan tündöklő csillár függött lefelé...”⁴⁶

A bővítés során Ludwig Schöne a Handler által tervezett épületszárnyat kisebb változtatásokkal megőrizte és az új épületszárnyat a már meglévő villa keleti oldalán, hosszirányban illesztette a régebbi szárny mellé. Az alaprajz ezzel markáns „L” formát kapott. A két épületrész rövid, többször megtört középfolyosóval kötötték össze. A nyugatra néző új szárny reprezentatív helyiségeit oldalfolyosóról lehetett megközelíteni. Az oldalfolyosó északi végében egy második lépcsőházat is épített, mely a nyugatra néző, ritkán használt második főbejáratról volt megközelíthető. Az épület földszintjét közbenső földem beépítésével két szintre – mezzanin emelet – osztotta.

Lenck Emil Deák tér 1. számú villájának alaprajzát az építész szabályos négyzetbe szerkesztette (2. kép). A széles bejárat oszlopos portikusza alá hintóval is be lehetett hajtani. A fedett belépőtől széles belső lépcső vezet fel a magasföldszintre. Az épület középpontjában üveggel fedett átrium kapott helyet. Az átriumot dór stílusú oszlopsorral keretezték. Az eredeti metszetrajz szerint a belső átriumot a felső üvegtető magasságáig meg kívánták nyitni: erre vall a párkány felett igényesen kialakított mellvéd is. Az alacsonyabb, második üvegmennyezet feltételezésünk szerint csak később, gyakorlati okokból került az oszlopsort lezáró párkány fölé.

Az oszlopos árkádsor mögött a tervező második közlekedő sávot – körfolyosót – alakított ki: innen közelítették meg az átriumot keretező, egy tengelyre felfűzött, egybenyíló szobák – enfilade – sorát. Az épület reprezentatív helyiségei – ovális alaprajzú étkező-szalón és az üvegház – a nyugati oldalon kaptak helyet. A télikert az épületre 45 fokban, ívesen csatlakozott. Az épület kialakításának szigorú fegyelme Theophil Hansen⁴⁷ hellénizáló művészetének hatását mutatja. Az üvegtető átrium derűs ragyogása, a nyitott oszlopsor nyitottsága, mely a

---

⁴⁵ Thomas Mann i. m. 346.

⁴⁶ A lépcsőház réz csillárját az épületbe behatoló vandálok alig néhány hónapja, 2009-ben semmisítették meg.

⁴⁷ Az építész munkásságáról nagy részletességgel ír: Renate Wagner-Rieger–Mara Reissberger: Theophil Hansen. Wiesbaden 1980.

terek szabad áramlását tette lehetővé, az építész, Hofer Ottó tehetségét és építészetének újszerűségét bizonyította.

A lebontott télikertről valamivel részletesebben kell szólnunk. Az építészek egyik kézikönyve szerint „...a télikert a leggazdagabb, legdíszesebb lakóépületek⁴⁸ legfontosabb tartozékai közé tartozott. Ez az igényes villaépületeknél 'elengedhetetlen' épületrész abból a célból épült, hogy a reprezentatív lakóterek sorát bővítse, kiegészítse és még gazdagabbá tegye. A télikert létesítésének igénye építése korának hangulatát és szemléletét is jól magyarázta: a növényekkel való közvetlen együttélés, a növények társaságában eltöltött intim órák sajátos ellentétét adták az egyre zajosabbá váló városi élet tolongásának és zűrzavarának.”

A növényház⁴⁹ és a lakóház összekapcsolása a 19. század második felének építészeti vívmánya volt, mely egy sor funkcionális előnnyel járt és nagyban gazdagította a lakóterek térvilágát. A télikert igazából a villa lakóinak kedvéért épült. Természetesen ügyelni kellett arra, hogy a benne élő és természetű növények a lakóterek hőmérsékleti adottságait elviseljék: ugyanakkor a télikert hőmérséklete és légnedvessége a lakás körülményeihez és igényeihez igazodott. A növények fokozott fényigényét nagy - lehetőleg íves alaprajzú, sok irányból benapozott - üvegfelületek létesítésével biztosították. Igyekeztek a teljes épületkubust átláthatóvá - transzparenssé - tenni, minél kevesebb tömör felületet alkalmazni és az üvegezett felületek nagyságát, amennyire lehet, növelni.

Az újszerű rendeltetés újfajta elrendezést, másfajta épületszerkesztést és sajátos térformát követelt. Ennek megvalósítására a legkorszerűbb szerkezeteket és anyagokat használták fel. Szinte kizárólagossá vált az üveg, öntöttvas majd ún. „kovácsvas”- hegesztésre kevésbé alkalmas acélsanyag -, később az acél szerkezetek használata. Ezeket az építőanyagokat ebben az időben már ipari mennyiségben gyártották, alkalmazásukat egyre inkább megfizethető áruk is lehetővé tette.

Deák téri Lenck villa üvegházának alaprajza szabályos négyzet volt, a fő tengelyt a délnyugati bejárat rövid, téglalap formájú meghosszabbítása hangsúlyozta. Ugyancsak térbővülettel kapcsolódott a központi tér északkeleti oldalán a villaépülethez is. Utóbbi térbővület azonban szerkezetileg már a főépület része volt, lefedése, díszítése, a falban kialakított két, félkör alaprajzú fülszoba a télikerttől eltérő jelleget kapott. A sajátos alaprajzi és térbeli kialakítás ugyanakkor harmonikus átmenetet biztosított a kétféle építészeti motívum között. Az üvegház kereszt-tengelyében két félkör alaprajzú, nagyméretű térbővület került kialakításra. A télikert szintje alacsonyabb volt a villa

---

⁴⁸ „Schmuck- und Prunkhäuser”

⁴⁹ Növényházakat, melegházakat, „orangerieket” korábban is építettek, leginkább az épülettől függetlenül, a kastélyok reprezentatív és gazdasági területének határán. Ezek célja szinte kizárólag a növényzet számára legalkalmasabb életkörülmények megteremtése volt. A télikert növénytermesztés céljára történő igénybevétele az idők során egyre inkább háttérbe szorult.

földszintjénél, a különbséget rövid, egyenes karú lépcső hidalta át. A kertbe szépen megformált, kényelmes előlépcső vezetett, utóbbit azonban a múzeum máttörtént átalakítás után többé már nem használták. Mára az üvegházból csupán az alapozás maradt meg.

A télikert szerkesztését a tér jellegzetes lefedése még jobban világossá tette. A négyzet alaprajzú központi teret szabályos dongaszegletekből összeillesztett kolostorboltozat fedte: a bejárati szakasz lefedése donga, a félkör alaprajzú apszisoké félgömbkupola volt. A kolostorboltozat és a félgömb sajátos térgörbében metszették egymást. A kolostorboltozat vízszintes metszésében laterna szerepét betöltő felmagasítás került, melyet újabb, kisebb méretű kolostorboltozat koronázott, díszes, négyzetes záró lemezzel. A felső megvilágítást a laterna dongaszegleteibe metszett, félköríves fiókdongák ablakokkal történő lezárásával biztosították.⁵⁰

A külső határoló fal szerepe a 19. század során megváltozott, azaz a hagyományos térelhatárolás egyfajta teret elválasztó-összekapcsoló felületté változott.⁵¹ A „kint” és „bent” érzete megváltozott: az épület tömör homlokzata többé nem rekesztette ki az épület belső teréből a külső természetet. A Lenck villán alkalmazott, vékony, elegáns fém profilok közé illesztett áttetsző finomságú, csiszolt, hálós üveglemezek sík és íves felületei e kétarcú hártya legfontosabb motívumaivá válhattak. A kupolák alsó, zárt felülete ugyancsak vékony bordaosztást kapott, ezzel az építész a hálós dekorációt a teljes belső látható felületre kiterjesztette. A két félkupola és a laterna középpontjában díszes fém rozetta kapott helyet, ezek aprólékos finom ornamentikája tovább növelte a tér egészére jellemző könnyed térhatást. Igazodva a télikert gyakorlati igényeihez, a külső kő lábazat a belsőben is kendőzetlenül, kő jellegét megtartva jelent meg. A kupolák felett egy-egy virággal díszített fémváza volt található, a laterna felett pedig hegyes fémcsúcs koronázta a télikert tetőtömeget.⁵²

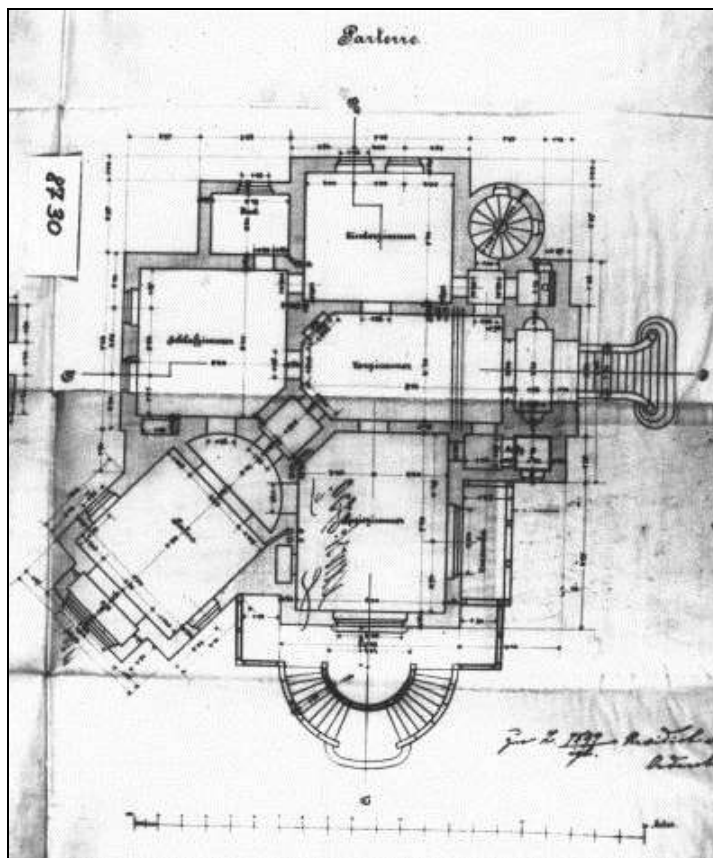
---

⁵⁰ Utóbbiakat később fémlemezzel lezárták: ez nagyban csorbította a belső tér kiegyensúlyozott kimódolt fényhatását.

⁵¹ Szentkirályi Zoltán: Az építészet világtörténete. Budapest, 1980, 305.

⁵² Kívül az üvegszűk rajza díszesebb volt; a kör illetve félkör formájú díszek, apró ornamentikák szerepe másodlagossá vált. Míg a belsőben a párkányok magas képszékét – frízét – csupán hálós osztás díszítette, addig a külső párkányt és az ablakok felületét finom rács jellegű ornamentika fonta be. A lefedés külső felületét is bordázták.

3. kép. Kossuth Lajos utca 17. dr. Lenck Kálmán villájának földszinti alaprajza.
Hofer Ottó terve. Soproni Levéltár XXIV. 8730

Dr. Lenck Kálmán Kossuth Lajos utcai villájának központjában tágas, a nyolcszög három oldalával záródó előcsarnok kapott helyet (3. kép). Az előtérbe elegáns külső lépcsőn és szélfogón keresztül lehetett bejutni. A szélfogót hosszirányban keskeny, félköríves térszakaszokkal bővítették. A villa szalonja észak-nyugati irányban, 45 fokos szögben csatlakozott az előtérhez. A szalon két szakaszból állt. A félkör alaprajzú, első térrészbe szűk előtéren keresztül lehetett bejutni. A második, négyzet alaprajzú térrészt nagy, üvegezett virágablak világította be. A feltűnően nagyméretű étkező nyugatra, az utca irányába, tágas, parkosított előkertre nézett. A reprezentatív térbe az utcai kertből érkező félköríves előlépcsőn és tágas teraszon keresztül is be lehetett jutni.

Az előcsarnokból nyíló hálószobát és gyerekszobát kelet felé, a kert irányába tájolták. A tetőtérben tágas előtérrel nyílóan két hálószobát alakítottak ki, ezeket

kör alaprajzú csigalépcső lehetett megközelíteni. Az alaprajz szerkesztésének fő jellegzetességévé, a szabályos, kereszt alakú épületmag és az átlósan átmetsző keresztoszárnyak együttes alkalmazása vált.⁵³ Mint tudjuk, az ilyesfajta elrendezés főleg a késő historizmus lakóépületeire volt jellemző: a derékszögű és átlós tengelyek szellemes kombinálása a belső terek szokatlan összekapcsolását tette lehetővé.

Lovag Flandorffer Pál Kossuth Lajos utcai villája utcával párhuzamos elrendezést kapott. A ház szerkezeti rendszere három menetes, hosszfófalas: a hosszan elnyúló, téglalap formájú alaprajz körvonalát festőien elhelyezett bővületek gazdagították. A ház tervezője, Hofer Ottó középfolysó mentén helyezte el a főhelyiségek sorát. Az épület középtengelyébe nagyméretű, a nyolcszög három oldalával záródó szalon került: tömege kilépett az épületből. A szalon tágas vesztibülből volt megközelíthető. A szalontól délre az úriszoba és az ehhez kapcsolódó étkező kapott helyet. Hofer – hasonlóan a szemben álló Lenck villával – itt is tágas ebédlőt tervezett. A hálósobák az udvari traktusban helyezkedtek el. Szembetűnő, hogy más villák alaprajzi elrendezésével ellentétben itt a gyermekszoba nem különült el, hanem a ház asszonyának hálósobájához kapott helyet. A vendégszobák a ház északi végében, közvetlenül a bejárat mellett helyezkedtek el. A tervező gondosan ügyelt arra, hogy az alagsorban elhelyezett gazdasági helyiségek és a ház szolgálóinak lakása ne zavarja a földszint életét. A ház gazdáinak szórakozását szolgáló billiárd szoba az alagsorban kapott helyet.

Kleiber Mózses Kossuth Lajos utcai esetében is a nappali terek, a hálósobák és a „szolga-forgalom” szétválasztása volt a tervezés kiindulópontja. A sarokház a Vadász utca irányában elnyúló tömegű, nagyobbrészt három menetes, igen széles épület. Középpontjában tágas, üveggel fedett előcsarnok szervezte a tereket. A lakószobák keletre, a Kossuth Lajos utca felé néztek. Az épület urának és legidősebb fiának szobái az utcára kerültek, a gyermekek szobája a hátsó épületrészben került elhelyezésre.⁵⁴ A közös helyiségek – úriszoba, étkező és veranda – a Vadász utca felé néztek, a szalon számára az építész, Schiller János az épület sarkában talált megfelelő helyet. Az étkező hosszanti elrendezésű⁵⁵ terét az utcai oldalon kialakított ablaksor világította be. A konyhát és háztartási helyiségeket az épület belsejében, az „L” alakú beépítés udvari csuklójába rejtették el.

---

⁵³ Winkler 1988, 125.

⁵⁴ Francesco Milizia: Grundsätze der bürgerlichen Baukunst. 2. kötet Leipzig, 1824, 17. lábjegyzete szerint a háziúrnak és legidősebb fiának szobáját mindenképpen az utca felé kellett tájolni, a ház asszonya és a gyermekek szobáit az épület hátsó részében is el lehetett helyezni.

⁵⁵ Az étkezőasztal a helyiség közepén állt. Ha elég széles volt az étkező, a székeket napközben is az asztal körül tartották, ez lehetővé tette, hogy a falak mellett kisebb bútorokat is elhelyezzenek. A ház gazdája az ajtó mellett foglalt helyet. A tálalópult – „kredenc” – a ház urának széke mögött, a folyosó felőli falon, közel az étkező bejáratához közel nyert elhelyezést.

Homlokzati kialakítás

Az épület külső megjelenése a villa tulajdonosának rangját és gazdagságát hivatott bizonyítani. E korban erősen hatottak Semper elvei, mely szerint a homlokzat „örök szimbólum”, ezért az épület alapszerkezetét a művészi külsőtől – a „homlokzatköpenytől” – tudatosan el kell választani.⁵⁶ Csupán ilyen módon érhető el, hogy a házak külső megjelenése „a rendeltetésnek megfelelően a tekintély és nagyság benyomását keltse és pompát és gazdagságot mutasson.”⁵⁷ A homlokzatok kompozíciója – vélték – nem lehet önkényes: a formaelemeket bizonyos szabályok szerint alá- és fölérendelték egymásnak. „A rendetlenség zűrzavart okoz”. Az egységes megjelenést csak a rend biztosíthatja, ezért a külső ablakokat, ajtókat és a falpilléretet semmiképpen nem összekuszálva, sokkal inkább szemrevalóan rendezetten, egyenletesen kiosztva, kellemesen tagolva, jól átláthatóan kell elhelyezni.”⁵⁸

4. kép. A Russ villa déli homlokzata a kerttel.
Egykori könyvomat (Winkler Gábor tulajdona)

A főemeletet – szemben a belvárosi bérlakásokkal – lényegesen nagyobb belmagassággal tervezték. Minden emelet nem lehet egyforma magas, mivel így a villa könnyen összetéveszthető az „olcsóbb” bérházzal – figyelmeztetnek a kor építész írói. Az ablakokat keretezni kell, különben a ház befejezetlen hatást kelt.

⁵⁶ Gottfried Semper: Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten. 2. kiadás, München, 1878, 1. kötet 215–218, 17. lábjegyzet.

⁵⁷ Christian Ludwig Stieglitz: Enzyklopädie der bürgerlichen Baukunst, in welcher Fächer dieser Kunst nach alphabetischer Ordnung abgehandelt sind. Ein Handbuch für Staatswirth, Baumeister und Landwirth, I. kötet, Leipzig, 1792, 469.

⁵⁸ Abel i. m. 89–113.

Erőtéljes plasztikájú rusztikát csak az épület alsó sávjában és a sarkokon javasoltak. A lapostetőt kellemesebb megjelenésűnek ítélték, mint a nagyon meredek tetőzetet.

Az ablakok méreteiről és elhelyezéséről is sajátos nézeteket vallottak. „A főhelyiségek pompás ablakai mindenképpen érjenek a földig” – tanácsolták. A nyílások legyenek magasak: a négyzetes ablak arányai nem méltóak az épület tekintélyes megjelenéséhez. A nagyszámú, egyforma nyílás helyett egyetlen nagy üvegfal vagy szalagablak alkalmazását javasolták. Ugyanakkor óvtak a belső terek „túvilágításától” is. A visszafogott világítás mellett az arcok lágyabbak és a tárgyak szebbek, mint nyers erős fényben – vélték.

Russ János villájának egyik nagy vívmánya, hogy a három ütemben elkészült épület kívülről egységes formát mutat. A Rákóczi Ferenc utca felé eső déli udvar irányába néző szárny szerényebb homlokzatát Handler Nándor tervezte: a kéttengelyes középrizalit és az első emeleti ablakok összekapcsolt kompozíciója kevésbé „villa-szerű”; a palota ebben az irányban Handler Nándor e korban épület városi házainak ismert homlokzati megoldását követi.⁵⁹ A délre néző homlokzat könnyed, levegős hatású, kialakítása Handler középső alkotó korszakának jellegzetességeit mutatja (4. kép). Az építész ebben az időben sok esetben elhagyta a gótikus formákat és szívesen alkalmazott reneszánsz elemeket is; igaz, ezeket sajátos, romantikus szemlélettel dolgozta át. A Russ villa déli szárnyának akadémiкусabb, 2+3+2 tagolása, a nyílások nyúlánk arányai, a kompozíció felépítésének tisztasága Handler eredetiségét bizonyítja: a homlokzatok keskeny, magas nyílásaikkal ugyanakkor a francia reneszánsz építészeti közvetett hatását mutatják.

A déli homlokzat eredeti kialakítását összehasonlítva a mai állapottal itt is kisebb eltéréseket fedezhetünk fel. Az átépítés során az egyenes karú, keskeny előlépcső reprezentatív megjelenésű, lendületes, barokkos, fölépcsővé alakult át. A középrizalit lapos sátortetős lefedését manzárd fedésű kupola váltotta fel. E változásokat minden bizonnyal Ludwig Schöne átalakításának köszönhetjük. A homlokzat Handler Nándor-féle koncepciója azonban egészében megmaradt. A bécsi építész tehát példásan alkalmazkodott a már létező, különös szépségű architektúrához: a korábbi és későbbi épületrészek monumentális egészset mutatnak.

A Schöne által épített észak–déli tengelyű szárny kialakítása az építés korának ízlésváltozásáról tesz tanúságot. A monumentális épület keleti homlokzatának rövid szakasza néz az udvarra: ennek érdekessége az északi tengelyben elhelyezett, atlaszokkal keretezett, igen alacsony kapubejárát. A középrizalitos nyugati homlokzat egykor hatalmas parkra nézett. A kerti szárny tömegének felépítése hasonlóan tiszta és világos, mint a Handler-féle előzményépület: csupán a középrizalit magasságát emelte meg Schöne. Ezzel barokkosabb mozgalmasságot adott a homlokzatnak. Míg Handler igyekezett megőrizni a két emelet azonos magasságát (az északi „középelelet” keskeny, magas ablakok mögé rejtette), addig Schöne a nyílászárók magasabb kialakításával jelezte az első emelet fontosságát. A földszint súlyosabb formái, az első és második emeletet

⁵⁹ A keskeny középrizalított a tervezett szegmensív helyett háromszög formájú timpanon koronázza.

összefogó lizénák és a tető mozgalmasabb elemei már a barokk építészet hatását mutatják: a toldás architektúrája átmenetet képez a szigorú és a késői historizmus között (5. kép).

Schöne a két, különböző korú épületszárnyat földszintes „nyaktaggal” kötötte össze: felette teraszt alakított ki. Handler homlokzatának jellegzetes egyenes, kőbás lezárását saját architektúráján is alkalmazta. Több díszítő elemet is átvett Handler házáról, például a párkány képszékében elhelyezett füzérek motívumát: ezzel példászerűen biztosította az architektúra összhangját. Egészében azonban Schöne építészeti felfogása erőteljesebb a Handler féle szárnynál, építészeti formanyelve kevésbé elfogult, összefogottabb, kevésbé részletező. A nyugati szárny hatalmas ablakai szépséges parkra néztek.

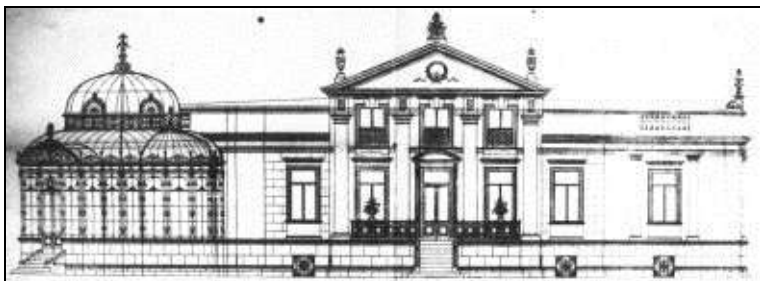

5. kép. A Russ villa északi homlokzata (Winkler Gábor tulajdona)

Lenck Emil Deák téri villája görögös szellemű, tiszta kompozíciójával tűnik ki. A térre merőleges kereszttömeg valamivel az oldaltömegek fölé emelkedik. Az épület szabályos, kereszt alaprajzú tömegét lapos hajlású magastetővel fedték: a lapos tető és a tömegek tiszta kompozíciója egyértelműen Theophil Hansen jellegzetes hellénizáló-neoreneszánsz építészetének hatását tükrözi. A télikert saroktömegének átlós komponálása az épület külső megjelenését is gazdagította, annak szoborszerű hatását növelte (6. kép).⁶⁰

---

⁶⁰ Figyelemreméltóan gondosan oldotta meg a tervező a lecsapódó pára elvezetését is. Az épület megjelenése az üvegház bontásával nagymértékben szegényedett: az ellentétekre épülő kompozíció egésze hatását veszítette. A bontással a szellemesen megoldott páraelvezető rendszer is megsemmisült. A télikert helyreállítását városképi és szakmai megfontolások egyaránt indokolják.

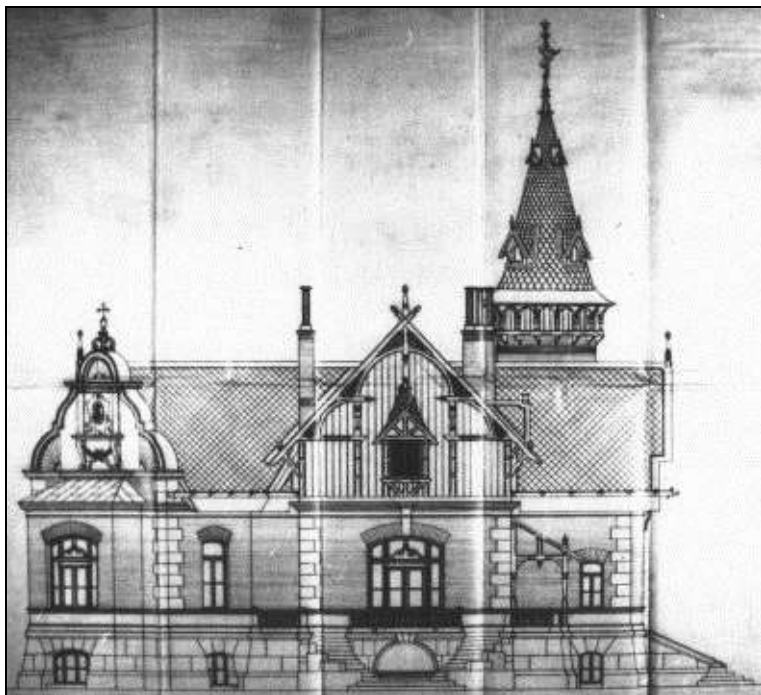

6. kép. Lenck Emil villájának homlokzati terve a télikerttel. Hofer Ottó terve.
Soproni Levéltár XXIV. 8984

Dr. Lenck Emil Kossuth utcai villájának az egymáshoz szögben kapcsolódó homlokzatok minden oldalról változatos, szoborszerű megjelenést adtak. A villa tömegének összetettségét a magas, tömör lábazati emeletre helyezett főtömeg, a külső lépcső mellvédjének lendületes vonala, a gazdagon tagolt tetősíkok és a sarokba szorított, szimmetrikusan elhelyezett torony hangsúlyozza.⁶¹ A homlokzatok megjelenését látszó téglaburkolat és a bőségesen alkalmazott faelemek gazdagítják (7. kép).

---

⁶¹ A késő historizmus íves saroktömegek közbeiktatásával biztosította, hogy épületeinek külső megjelenése minden látószögből azonos értékű maradjon és az architektúra lendületesen forduljon át a szomszédos homlokzati felületekre.

7. kép. Dr. Lenck Kálmán villájának nyugati homlokzata. Hofer Ottó terve
Soproni Levéltár XXIV. 8730

Úgy tűnik, hogy a romantikus szemlélettel megfogalmazott villa tervezésekor az építész előbb még a szimmetriának kötelezte el magát, később azonban az épület megjelenését a sarokszárny átlós áthatásával és egy bástyaszerű, hengeres lépcsőtorony építésével gazdagította: mindez a kor igénye volt és különös, véletlenszerű és játékos összhatást eredményezett. A nagy oszloprendek mellőzése, a sima, de színes és mintás falfelületek alkalmazása fokozott festőiességet kölcsönöz az épületnek. Nyilvánvaló, hogy Hofer Ottó alkotását erősen befolyásolta bécsi mestere, Carl Hasenauer építészeti felfogása.

A Flandorffer család Kossuth Lajos utcai villájának tiszta homlokzati ritmikája eredeti formájában a Deák téri Lenck villa kialakítására emlékeztetett (8. kép). A homlokzat síkjai azonban mozgalmasabbak voltak, az építészeti tagozatok, ablakkeretek és a szimmetrikusan elhelyezett oromzatok motívuma a megmaradt épületrészen is a barokk építészet hatását mutatja. A ház északkeleti végében elhelyezett, nyitott, kupolás előcsarnok a villa hangsúlyos eleme volt. Az ablakok között, mély fülkékben szobrok álltak. Az épület eredeti méreteiben

monumentális hatású volt,⁶² megmaradt északi szakasza ma szerényen húzódik meg az utcaképből.

8. kép. Flandorffer Pál házának utcai homlokzata. Winkler Gábor felvétele

Kleiber Mózes Kossuth Lajos utcai sarokházának homlokzata a késő historizmus neobarokk építészetének jegeit viseli (9. kép). A saroképület mozgalmas felületű, a párkány és a tető díszei hullámzó karaktert adnak a háznak. Az épület szobor-szerűségét a kupolás saroktorony látványa erősíti. A homlokzaton a vakolt felületek között kékeszöld színű klinker téglát alkalmazott az építész. A sűrű szövetű, aprólékos homlokzati gipszornamentika sajátos, vibráló jelleget ad a homlokzati felületeknek.⁶³

Kertépítészet

A soproni nagypolgári villák korabeli növényzetéből alig maradt meg valami. Russ János villáját egykor déli és nyugati irányban hatalmas kert vette körül: a tömbbelsőt dús növényzet borította. Az egykori ábrázolások szerint a Deák térre néző szárnyhoz dús koronájú fák hosszú sora vezetett: előtte kör alaprajzú szökőkút működött. Megnyerő volt a kavicsolt utakat szegélyező, szépen gondozott növényzet látványa is. A háttérben jegenyefák kettős sora keretezte a képet.

⁶² A villa képe: Horváth Zoltán i.m. 1994, 345.

⁶³ Az épület gazdag neobarokk díszítését szakszerűtlenül állították helyre, díszek javítását elnagyolták.

9. kép. Kleiber Mózés villájának homlokzata 1900 körül.
Levelezőlap (Winkler Gábor tulajdona)

„A szabályosan kicirkalmazott virágágyak illatai megülték az esti levegőt, és a magas lila íriszekkel körülvelt szökőkút csöndes csobogással lökte sugarát fel a sötét égbolt felé, ahol az első csillagok csilldogáltak. A háttérben... szabad lépcső vitt a teraszra, amelyen nyitott pavilon állt, s leeresztett ponyvaernyője néhány kerti széket árnyékkolt be. Bal felől a telket kőfal választotta el a szomszéd kerttől, jobbra pedig a szomszéd ház oldalfalát egész magasságban farácszat hálózta, amely arra volt szánva, hogy idővel kúszónövények szövevénye lepje be. A szabad lépcső és a pavilonterasz két oldalán volt egypár málna- és ribiszkebokor, de nagy fa csak egy állt ott, göcsörtös diófa, balra a kőfal mellett.”⁶⁴ A parkból mára csak az elvadult növényzet és egy-egy szobortorzó maradt.

Lenck Emil Deák téri villájának kertjét maga az építész, Hofer Ottó tervezte meg (10. kép). A déli homlokzat előtt nagyméretű, változatos körvonalú medencében kő lábazon hattyúk álltak. A szökőkút tányérján álló kariatidák egy második, kisebb tányért tartottak, melyből több nyíláson át sugárzott a víz.⁶⁵ Az építész a kertben, a szökőkút körül egzotikus fákat ültetett: ezek, ha foghíjasan is, de megmaradtak. A kert délkeleti sarkában mesterséges dombot hordtak össze, ezen Hofer helyszínrajza Gloriettet jelölt.⁶⁶

Dr. Lenck Kálmán Kossuth Lajos utcai villájának tágas, levegős kertje az angolkertek laza elrendezését mutatta. A Flandorffer és Kleiber villa keskeny előkertjében kevesebb lehetőség nyílt markánsabb kertkompozíció kialakítására.

⁶⁴ Thomas Mann i. m. 347. A leírás teljesen ráillik a villa egykori parkját ábrázoló rajzokra.

⁶⁵ A kút felépítménye megsemmisült.

⁶⁶ A park hatását az 1970-es években a kertbe épített gáz nyomásfokozó kockaépülete erősen lerontotta.

Az előkert fái így is megnőttek és koronájukkal már az 1900-as évek elején nagyobbrészt eltakarták az utcai homlokzatokat.

10. kép. Lenck Emil villájának kertje 1913 után. Levelezőlap (Winkler Gábor tulajdona)

Épületbelső, berendezés

A 19. század utolsó harmadának korhangulatára az egyéniség fokozott hangsúlyozása, az önkifejezésre való erős törekvés nyomta rá bélyegét: mindez az épületek belső berendezésében is megmutatkozott. A városi bérlakások szabványos alaprajzi elrendezése kevesebb lehetőséget biztosított a belső egyéni megformálására, ugyanakkor a villák belső terei szinte kínálták egyfajta sajátos miliő megteremtésének a lehetőségét. A díszes öntöttvas kerítés, a nehéz, veretes kapuk és a széles park a villákat gondosan távol tartotta a nagyvilágtól. Mindez közrejátszott abban, hogy az épületbelsőben különleges hangulatokat, a tulajdonos habitusának legjobban megfelelő, sajátos világot teremtsenek.

Az enteriőrök kialakítása, a szobák berendezése felelősségteljes, fontos feladatnak számított, ezért a belső burkolatok, beépített berendezések megtervezését legtöbbször maga az építész vállalta magára. A tervező nemegyszer a bútorok beszerzésében, a helyiségek berendezésében is részt vállalt.⁶⁷ Az építetővel egyeztetve az építész adott programot a

⁶⁷ Cornelius Gurlitt: Im Bürgerhause. Plauderei über Kunst, Kunstgewerbe und Wohnungs-Ausstattung. Dresden, 1888, 56. leírásából tudjuk, hogy a bécsi Todesco palota tervezője, Theophil Hansen az építető bankárnak súlyos szemrehányást tett, mivel az ebéd tálaláskor az étkezőasztalon nem az általa kiválasztott damaszt szalvétákat tették fel. „Hát ezért dolgoztam, hogy ízléstelen rongyokat használjanak szalvéta helyett?” – fakadt ki az építész.

festőművészeknek és szobrászoknak a képzőművészeti alkotások elkészítéséhez.⁶⁸ A villa belső kialakítása így igazi „összművészeti alkotássá” válhatott. A sajátos, egyéni atmoszféra megteremtése határozza meg az épület belső kialakítását, a padló vonalától egészen a mennyezetig.

A belső kialakításból rossz állapota ellenére Russ János villája őrzött meg a legtöbbet. Az épületbelsőket a Handler Nándor által tervezett, korábban megvalósult szárnyban is az átépítést végző Schöne tervezte.⁶⁹ A berendezés bizonyítja, hogy egy épületen belül a különböző szobák díszítésénél akár egy-egy eltérő építészeti korszak díszítő elemeiből is meríthettek: a stílustisztaság e korban már közel sem volt követelmény.⁷⁰

⁶⁸ Kész műtárgyak vásárlását a korabeli szakírók nem ajánlották: elterjedt nézet volt, hogy a festményeket, szobrokat, iparművészeti alkotásokat „mért után”, a helyszíni adottságoknak megfelelően kellett megalkotni.

⁶⁹ Dicséretes módon Handler szerényebb belső díszeit, ahol lehetett – például a kazettás földszinti álmennyezet felett – a bécsi építész érintetlenül hagyta, ezek a később elhelyezett álmennyezet felett ma is megvannak.

⁷⁰ Falke i. m. 179.

11. kép. A Russ villa lépcsőháza. Persa András felvétele

A lépcsőház jellegzetes hangulatáról már szoltunk: gondos kialakításának köszönhetjük, hogy az épület hasznos terévé, szervező motívumává válhatott (11. kép). Az ívesen forduló lépcsőt három oldalról keskeny folyosóval vették körbe. A gazdag, korinthoszi fejezetű pilaszterekkel tagolt lépcsőház szokatlanul magas. A lépcsőház bensőséges hangulatát festett mennyezetének meleg színei és az északi ablakok színes üvegezése⁷¹ tovább növelte. Hasonló gondossággal tervezték meg a közlekedőket, előtereket, folyosókat, melyekre puttókkal és női aktokkal ékített ajtók nyíltak.⁷²

---

⁷¹ A színes üveg tovább lágyította a belsők fényeit és még otthonosabbá tette azokat. A szintelen ablak – vélték – nyers és tolakodóan éles megvilágítást ad. A fényes ablak és a sötét belső felületek közötti átmenetet a színes ablak alkalmazásával tették harmonikussá.

⁷² Csupán a Handler féle szárny és a Schöne féle szárny „Z” alaprajzú, esetlegesebb összekötését kifogásolhatjuk.

12. kép. A Russ villa fa mennyezete. Persa András felvétele

A legnagyobb kihívást kétségtelenül a reprezentatív fő terek megtervezése jelentette. A közös helyiségekben gazdag, élénk, életszerű hangulatot kívántak teremteni. ugyanakkor az emeleten elhelyezett hálószobákban – az úrnő és a kisasszony szomszédos szobájában – otthonos félhomályra, meleg, alkonyati hangulatra volt szükség. Mindezt a belső terek berendezésével és színeinek tudatos kiválasztásával érték el.

A belső színvilág kialakítását illetően az épületben két eltérő felfogással találkozunk. A kisebb méretű szobák esetében derűs, világos atmoszférát kívántak teremteni, ezért az ajtókat, ablakokat fehérre mázolták, a falak világos tapétabevonatot kaptak és a mennyezet gipsz elemeit is egységes, fehér színnel

látták el.⁷³ Változatosságot a mennyezetten elhelyezett olajfestmény jelenthetett. Ilyen szobákkal Russ János villájának nyugati szárnyában, az emelet északi termeiben találkozunk (12. kép).

A reprezentatív terekben, szalonokban, könyvtárakban, zenetermekben sötétebb színvilág uralkodott. Az intarziás padló világosabb fából készült. A falak tapétabevonata, a függönyök, drapériák mélyebb tónust kaptak, az ajtókat sötétbarna színre „flódereztek”.⁷⁴ A kazettás famennyezetet sötét színű fából állították össze. Az igényesen megfaragott fa gerendarács kazettáiban élénk színű festményeket helyeztek el. A belső architektúra így felfelé súlyosbodott.⁷⁵ A belsőben alkalmazott sötét színekkel – vélték – elegáns miliőt lehet teremteni, ugyanakkor a mélyebb tónusok szebbé, puhábbá tették a teremben tartózkodók arcvonásait és a ruhák színe is mélyebben, ragyogóbban érvényesült a sötétebb háttér előtt. A falak elé bútorok, a bútorokra műtárgyak, vázák, porcelán és fém dísz tárgyak kerültek. A helyiségeket körbebútorozták és a szoba közepre is jutott berendezési tárgy. Mindez nehezítette, bonyolulttá tette a belső terek használatát.

A Russ villa gazdag képző- és iparművészeti alkotásainak számbavétele, a műtárgyak keletkezésének tisztázása és művészettörténeti értékelése máig nem történt meg. Az összkép egységes belsőépítészeti, képző- és iparművészeti elképzelésről árulkodik. A belsőben található alkotások, egészalakos mennyezetképek, a famennyezet kazettáinak festményei és a zeneművészek portréinak harmóniája ugyancsak egy bizonyos művész vagy művészi kör közreműködését sejteti.

A falak eredeti selyem tapétája régen eltűnt és a bútorzatból sem maradt meg semmi. Szerencsésen fennmaradtak viszont a falat tagoló belsőépítészeti elemek, az ajtók keretezése és a felettük kialakított díszítő falkeretek – szupraporták –, valamint a tükrös kandallók. A belső falak jól meggondolt, polikróm kialakítása elősegítette a felületek tiszta tagolását és tovább gazdagította a belső sokszínű világát. A képek, drapériák és fali tapéták egykor nyugodt háttérrel biztosítottak a terekben folyó életnek. Az összképnek ugyanis a ház egykori lakói is fontosak szereplői voltak, hiszen egyféle élő staffázsként tovább színesítették a belső összzhatását.⁷⁶ A Russ villa belső architektúrája ismét Szentkirályi Zoltán

⁷³ Falke a szobák világos színkompozícióját ellenezte, szerinte ugyanis ezzel a helyiségnek lehetetlen költői bájt adni, a szoba „hangulatnak” varázsát megteremteni. Falke i. m. 278.

⁷⁴ A flóderezés a fa erezetét mutató olajmásolás. A sötét, mély színekkel kialakított enteriőrökben a fehérre mázolt ajtó „kilyukasztotta” volna a fal egységes felületét.

⁷⁵ Az architektúra felfelé nehezését az épületek homlokzati kialakításánál is megfigyelhetjük. Ilyen „fej-nehé” – Kopfschwer – megoldást választott 1856-ban a városi reáliskola (Templom utca 26. sz.) bécsi építész, Georg Unger: Winkler 1988, 85.

⁷⁶ A gazdag nagykereskedő családok egykori öltözekekről a Lenck család Balfi úti evangélikus temetőben található kriptájának helyreállítása kapcsán, a halottak exhumálása során kaphattunk némi képet. A kriptát 1887-ben Hofer Ottó tervei alapján építették. A kriptá helyreállítására Winkler Gábor tervei alapján 1990–1995 között került sor a helyszíni műszaki vezetést Szántó Gyula irányította. A sírablók a díszes érckoporsókból kiborították a halottakat és összetörték a koporsókat eltakaró, réz sínekbe illesztett, márvány felirati lapokat is. A kriptát körülvevő sírkertben a család távolabbi rokonainak síremlékei állnak, közöttük a legdivatosabb bécsi

megfigyelését⁷⁷ igazolja, mely szerint a 19. század végére a falak belső felülete fokozatosan megszabadult másodlagos, jelentéshordozó szerepkörétől és mint az épület meghatározó eleme, önmagában is jelentős, a belső tereket és az épület külső tömegét összekötő érintkezési felületté, azonos igényességű hangulati elemmé vált.

Lenck Emil Deák téri villájának belső díszeiről keveset tudunk. Az igényes átrium mellett az ovális alaprajzú szoba szerény belső festését ismerjük. Dr. Lenck Kálmán Kossuth Lajos utcai villájában szerencsés módon megmaradt az étkező súlyos fa mennyezete. A Flandorffer család szemközti házában a teljes belső bútortzat a bombatámadást követő rombolás és tűz áldozatává vált. Kleiber Mózes Kossuth Lajos utcai sarokházának csupán kis alapterületű bejárati architektúráját sikerült megmenteni: utóbbi finoman részletezett gipsz díszével és a lizénák közé helyezett kő betéteivel megkapó hangulatot áraszt. Feltételezzük, hogy egykor a villa többi tereit is hasonló gondossággal alakították ki.

Az öt ismertetett épület közül ma kettő áll műemléki védelem alatt. Russ János és Lenck Emil Deák téri házát javaslatomra az Országos Műemléki Felügyelőség 1985-ben „műemlék jellegű” épületté nyilvánította. A két villa 1993-ban, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal felállítása után „műemlék” besorolást kapott. Dr. Lenck Kálmán, Flandorffer Pál és Kleiber Mózes villája hosszabb idő óta védelemre vár. Reményeink szerint a most előkészítés alatt álló helyi védelmi listára ezek a becses épületek is felkerülnek majd.

---

szobrászok – így többek között Johann Benk – Kätchen Lenckről készített márvány portréja is megtalálható. Benk gazdag bécsi munkásságáról ír: Krause, Walter: Die Plastik der Wiener Ringstrasse. Von der Spätromantik bis zur Wende um 1900. Wiesbaden, 1980, 90–92, 151–154, 176–180., sok ábrával.

⁷⁷ Szentkirályi Zoltán: Az építészet világtörténete. Budapest, 1980, 321.

A faépítészet 19. században történt újraéledésének okait és építészeti eredményeit feltárni izgalmas feladat, legfőképp, ha mindezt egy olyan mikrokörnyezetben vizsgáljuk, mint Sopron. A romantikus építészeti szemlélet, a polgári életmód formálódása, az ipari és technológiai háttér megerősödése a faépítészet fellendülését idézték elő a 19. század folyamán. A polgárosodás korának is nevezhető az 1850 és 1914 közötti időszak több történelmi fordulópontot ölel át, melyek során a megerősödő értelmiség és középosztály szerepe átértelmeződött, nagy számú építkezés kezdődött el, s ekkor alakult ki a mai értelemben vett szabadidő fogalma. Mindezek a folyamatok ötvöződtek a kor építészetének újfajta elvárásaival, a pihentető, szórakoztató és egészséges életter megteremtésével.

A 19. század derekán a helyi faépítészeti feladatok három kiemelt területre specializálódtak:

1. A gazdasági épülettípusok, csarnokok, raktárak, műhelyek, gyaloghidak faanyag szerkezetei, melyek a hagyományos építési módot őrizve dacoltak a jóval költségesebb vas- és acélszerkezetek térhódításával.

2. A zöldövezetek építésze, ahol az iparosodó környezettől, forgalomtól, zajtól mindinkább eltávolodni vágyó városlakók számára új értelmet nyert a fa használata, s kialakult a romantikus vidéki életmód jellegzetes 19. századi eszköztára, a gazdag faornamentikával díszített villaépület, faoromzat, veranda, festői hangulatú kerti ház. E stílus kisvártatva a belvárosi házak karakterében is változást idézett elő.

3. A pihenés, sport, vendéglátás és kultúra épületeiben szintén könnyedén utat talált a középítkezésekből kiszoruló faépítészet. E folyamatot számos megújuló épülettípus jelzi, amelyek példáit Sopronban bőségesen fellelhetjük: fürdők, uszodaépületek, lóversenytér, vendéglők, tekepályák, lövöldék, kilátók, zenepavilonok, kiállítási csarnokok, diadalkapuk, más efemerek. Ezen faépítmények ornamentikáját, könnyed szerkezetét a korszak optimizmusa és derűje formálta, mely nem utolsó sorban költségtakarékos építészeti keretet is adott a szabadidő és reprezentáció egyre szerteágazóbb megnyilvánulásaihoz.

Favázás téglaházak a zöldövezetben

Az elsősorban angol és német hatásra kialakult új épület-ideál, a romantikus vidéki ház, eszméjét elsősorban a motívumgazdag favázás nyári lakok

képviselték. Az épületek karakterét a középkorból már jól ismert favázás építési mód, a Fachwerk határozta meg. A szerkezet használata elsősorban a fában gazdag európai országok építési gyakorlatában volt jelen. Népszerűsége azonban a 19. században oly mértékűt öltött, hogy szinte egyidejűleg jelent meg Európa, Észak-Amerika és Ausztrália építészetében. A külföldi – főképpen német nyelvterületről származó – építészeti mintakönyvek hatása egyértelműen kirajzolódik a helyi építészetben. A soproni faépítmények szerkezeti és formai megoldásai bőven merítenek e mintákból. Ilyen jellegzetes alkotóelem többek között a svájci típusú romantikus favázás szerkezet, a faveranda vagy a lombfűrészelt motívumokban gazdag deszkadíszítés.

1. kép. Városligeti Villavendéglő favázás szerkezete, 1895

A faházépítésnek két jellegzetes technológiáját alkalmazták ekkortájt, ezek közül ritkább a gerendaelemes, más néven boronafalas építés, és jóval elterjedtebb a vázszerkezetes építési mód. A helyi építészet estében szinte kizárólag ez utóbbi volt jelen. A térelhatároló szerkezetek favázás építési módjának is több változata alakult ki, ezen belül Sopronban két alaptípus figyelhető meg. Az egyik a kizárólag fa építő-elemeket tartalmazó vázas szerkezetek csoportja, mint a deszka kitöltésű vagy borítású ún. pallófalak, a másik típus a vegyes falazatú faváz, mely elsősorban téglakitöltést jelent, ez az ún. Fachwerk, favázás téglafal.

Pallófalas szerkezetet előszeretettel alkalmaztak verandák építésekor, vagy kisebb löveri¹ és virágvölgyi nyárilakoknál, de hasonló szerkezettel épült többek között Wittmann Károly villája² és Szilvássy Márton ún. vadászkastélya is.

A favázás téglaházak Sopronban rövid idő alatt közkedveletté váltak, s főleg a város déli területein, a gyümölcsösök kertek, fenyvesek árnyékában jelentek meg. A favázás szerkezetek szépsége abban rejlett, hogy a váz és a kitöltő részek nyers anyag-szerűsége önmagában is dekoratív hatással bírt, s elfedése nem volt szükséges. A felület ritmusát, az anyagok kontrasztját hangsúlyos színezéssel még erőteljesebben lehetett fokozni. Favázás téglafalazattal épültek Sopronban a kisebb nyaralók, kerti lakok, emeletes villaépületek felső szintjei, de épült hasonló szerkezettel a városban vendéglő, fényképész műterem vagy éppen gyárépület is. Szerkezeti jellegzetességek

Favázás téglaházak tervei jellemzően az 1870-es évek után benyújtott építési engedélyek között szerepelnek, de legnagyobb számban az 1890-es években és a századfordulót követően fordultak elő. Az építésre vonatkozóan a korabeli engedélyezési tervek meglehetősen sok adatot tartalmaznak, s az építési szokásokra vonatkozóan egységes képet mutatnak. E hasonlóság leginkább az alapozás és a függőleges tartószerkezet tekintetében jelentős. Az Iparkamarai Főjelentések között az 1870-es évektől követhető nyomon néhány megjegyzés a favázás téglaházak alapozására és szerkezetére: *„Az összes épületek alapjára kövek használtattak... Az úgynevezett löver-kertekben két épület téglával kitöltött kapocsfallal lett felállítva.”*³

---

¹ Hársfasor 23., 25., Felsőlöver úti pallófalas toldalékok, Panoráma u. 11. (elbontva), Galagonya köz 3. (elbontva).

² SL. XXIV.9097.1892. tervező: Schiller János, építtető: Wittmann Károly.

³ Iparkamarai Főjelentés 1878. 136. p.

2. kép. Favázas nyaralóépület, zárt faverandával, Felsőöhrházköz 4. Boór Ferenc, 1892

A vizsgált soproni vegyes falazatú keretszerkezetek jellemzője, hogy a klasszikus téglamezők mellett változatos lércrác- és üvegtábla-kitöltést is kaptak. A soproni építési gyakorlatot legrészletesebben a századfordulón épült Erzsébet-kerti vendéglő költségvetési iratanyaga tárja fel (1. kép).⁴ A vendéglő favázas szerkezete teljesen megegyezik a jelentősebb villaépületek kialakításával. A korabeli feljegyzések rendkívül pontosan rögzítették az építkezéshez használt anyagok mennyiségét és felhasználásuk módját. Ezek az adatok jól összeillenek a Sopron területén vizsgált többi favázas épülettel, valamint a levéltárban őrzött tervdokumentációkkal.

Ezek szerint az alapzat termésköböl és téglából álló vegyes falazatként készült: a kiegyenlített kősor után három – fehérmészhabarcsba ágyazott – téglasor következett. Az oszlopok alá jobb minőségű, magas hőfokon égetett téglából álló sor került. A szerkezet lábazata voltaképpen hasonló volt a pallófalas épületekéhez, csak a favázas téglafalaknál magasabbra, 0,6–0,8 m-re falaztak. A habarcs nélkül rakott száraz köfal és az égetett téglából álló kötött réteg a talpgerendának egyenletes, vízszintes alapot adott, ami kellő magasságban volt ahhoz, hogy a felcsapódó nedvességtől védje a szerkezetet. Minél magasabb alapfalat alakítottak ki, annál tartósabbá vált a szerkezet. Általánosan elterjedt gyakorlat szerint a talpfa egy kissé előre állt a téglasorhoz képest, hogy a vizet

⁴ SL.6550.sz.113539.1904, SL. XXIV.2872.904, tervező: Schöberl Mihály, ácsmester: Wildzeisz János.

elvezesse, s ne maradjon pangó nedvesség a repedésekben. A felcsapódó csapadéktól azonban ez a megoldás nem védett. A soproni példák azt mutatják, hogy az alacsony lábazatra helyezett talpgerendákat egy kiálló téglasor vízorrként védte (2. kép).⁵ A kő lábazat és a fagerenda között rakott 1–3 téglasor, vagy 2–3 cm magas kölap megakadályozta a nedvesség átszivárgását. A századfordulón a talpgerendát már szokás volt betonlapra fektetni, amelyre vékony aszfalt- vagy cementréteg került a jobb vízszigetelés érdekében.

A Felsőlöver kertjeiben épült „*Riegelhausok*” közül Wulf János földszintes nyaralóépületének eredeti tervrajzán követhető végig legegyszerűbben a szerkezet lényege.⁶ Mindemellett több tucat, a Soproni Levéltárban fellelhető, korabeli tervlap alapján sikerült összegezni a soproni favázás villaépületek technológiai jellemzőit (3. kép).

A faváz három fő alkotórészből, vízszintes, függőleges és átlós gerendákból állt. A vázszerkezet térközeit, az ún. táblákat, a gerenda vastagságának megfelelő téglával töltötték ki. Vízszintes alkotórészek voltak a küszöbfa (talpgerenda v. talpfa), heveder, és koszorúfa (süvegfa). Függőleges részek: oszlopok (szárfa v. sasfa). Átlós elemek: dúcok (viharkötők). Valamennyi rúdelem kapcsolata hagyományos, ácsszerkezetű kötésekkel készült, a váz közeit égetett téglá töltötte ki. A vázszerkezet alapanyagaként vörösfenyőt használtak. A vízszintes, egymással párhuzamos gerendák a szerkezet oszlopait kötötték össze: a küszöbfa alul, a heveder középen, a koszorúfa felül rögzített. A küszöbfa képezte az egész szerkezet alapját, ezért erősnek, tartósnak, a csapadékkal szemben is ellenállóbbnak kellett lennie, így ez tölgyből készült, s keresztmetszete is nagyobb volt a többi gerendánál: 16–18 cm. A külső falak küszöbfái különösen ki voltak téve a nedvesség károsító hatásának, ezért akkoriban általános megoldásnak számított, hogy a gerendát geszt felével lefelé fordították, hogy óvják a korai tönkremeneteltől. A küszöbfa a fal teljes hosszát alátámasztotta. Ha a gerenda rövidebb volt a falnál, akkor ácskapoccsal rögzített merőleges bütüillesztéssel hosszol-dották a házak küszöbfáit. Habár ezt a terveken nem jelölték, löverei sétatink során több példát is találhatunk erre a megoldásra.

Könnyű falaknál a talpfát csappal vagy fatiplével is rögzíthették a lábazathoz, hogy vetemedését megakadályozzák. A svájci típusú házaknál általános volt a sarokkötés kettős csapozásos kivitelezése, ami a gerenda túlsó oldalán kinyúlt, s melyeket fa-szegekkel állandósítottak. A soproni példák ennél jóval egyszerűbb megoldást mutatnak: bizonyos helyeken szimpla sarokátlapolást, tiroli kötést (ferdén metszett sarokátlapolást), vagy ollós csapozást alkalmaztak. Az illesztések és a talpfák végeit rendszerint vékony, díszítés nélküli deszkával takarták el. Az

⁵ Felsőörházköz 4.; SL.XXIV.9149.1892. tervező: Boór Ferenc, építető: Bucsy Ignác.

⁶ A ház 1892-ben épült Boór Ferenc és Nándor tervei alapján, s változatlan formában maradt fenn egészen az 1990-es évekig, amikor helyi védelem alá került, majd hamarosan lebontották. 1971-ben Hargitai József készített részletes fotódokumentációt az épület akkori állapotáról. SL XXIV.9101.1892, építető: Wulf János.

alapfalon körbefutó küszöbfába 0,80–1,60 m távolságra oszlopokat állítottak, amiket felül a koszorúfába kötöttek.

Az oszlopközöket hevederek osztották táblákra, kialakítva a nyílások vízszintes határvonalát. Az ablakok alsó gerendái voltak a „könyöklő-hevederek”. Az oszlopokba csapozott heveder-gerendák vastagsága legtöbbször megegyezett az oszlopokéval, de magasságuk kisebb volt. A koszorúfa, a küszöbfával és hevederekkel párhuzamosan futó gerenda, az oszlopok fejeit kapcsolta össze, s a falat felülről zárta le. Földszintes épületek esetében a mennyezetgerendák alátámasztására is szolgált. Szélessége megegyezett az oszlopokéval, magassága igénybevételtől függően 16–20 cm volt.

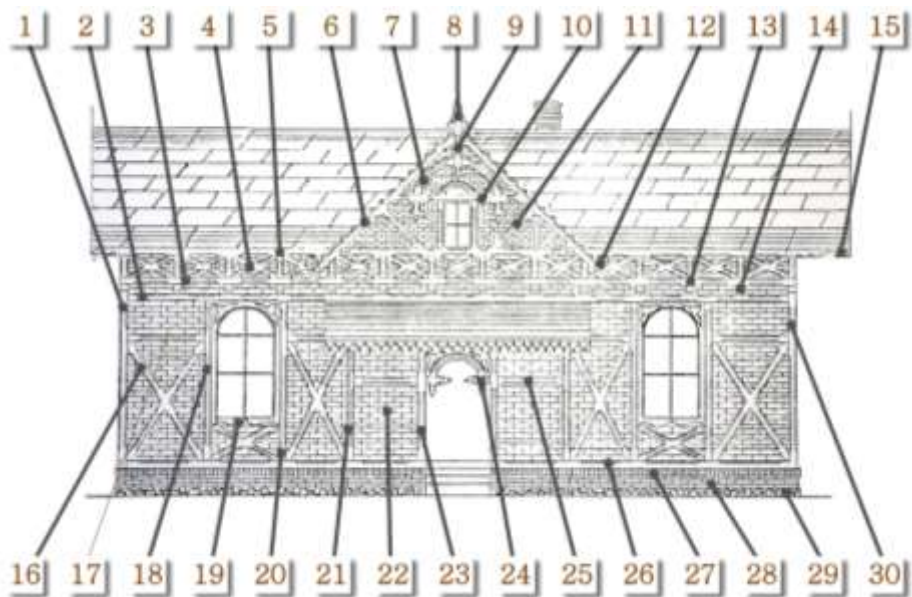
Az oszlopok (szárfák, sasfák) a falak, válaszfalak kereszteződésénél lévő kötőoszlopok és sarokoszlopok voltak a tartószerkezet függőleges elemei. Vastagságuk a rájuk nehezedő terheléstől és a fal vastagságától függően rendszerint 15–20 cm volt. Az oszlopbeosztás a fal hosszától és a nyílások számától, méretétől függően 1–1,5 m körül alakult, de a viharkötőknél valamelyest nagyobb távolságokat is hagyhattak. Építéskor először a sarokoszlopokat helyezték el, majd az ajtó- és ablakok oszlopait (ajtó- és ablaksasok) és az elválasztó falak kötőoszlopait rendezték el. A homlokzat egyenletes és szimmetrikus kialakítása miatt gyakran az elválasztófalak kötőoszlopait – ha az amúgy megbontotta volna a homlokzat ritmusát – nem a főfalba kötötték, hanem vakoszloppal váltották ki, amit a fal belső oldalára helyeztek, s a homlokzat felől nem látszott.⁷

Az oszlopok méretét rendszerint a téglakitöltés vastagságához szabták, ami fél téglá volt. A sarokoszlopok nagyobb terhelésnek voltak kitéve, ezért vagy nagyobb keresztmetszettel, vagy pedig erősebb faanyagból, tölgyből, készültek. Az oszlopokat csapozással állították a küszöbfába, sarokoszlopnál pedig a csapozás a küszöbfák lapolásán függőlegesen haladt át.

Az oszlopok magassága minimum 2,80–3 m volt. A lakóhelyiségek legkisebb belmagasságát („űrmagasságát”) a korabeli építési szabályzat 2,80 méterben határozta meg.⁸

⁷ SL.XXIV.9885.1898.tervező:Schármár János, építető: Beditz Zoltán.

⁸ SL. X. 171/ 906., hivatkozás az 1823. évi szabályrendeletre.

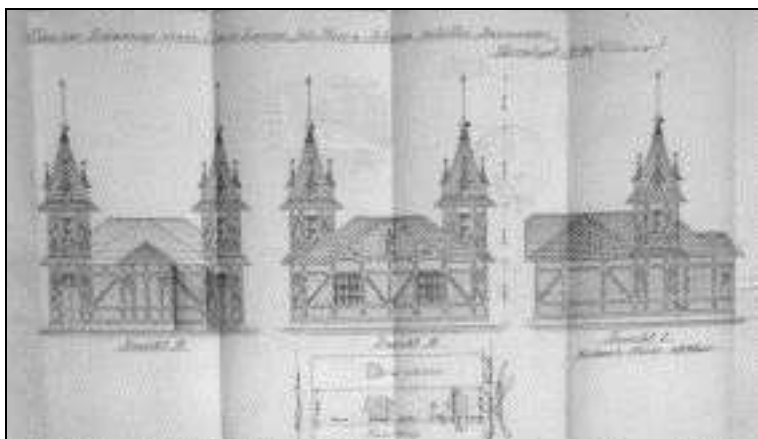
1. sarokoszlop	7. „köríves gerenda”	13. „rövid-oszlop”	19. könyöklőheveder	25. heveder
2. koszorúfa	8. taréjcsúc, taréjvirág	14. mennyezetgerenda (bütü)	20. ablakoszlop /ablakas	26. küszöbfa
3. küszöbfa (felső)	9. függőoszlop	15. ereszdeszka	21. kötőoszlop	27. élére állított téglasor
4. „Andráskereszt”	10. torokgerenda	16. viharkötő, keresztmerezítés	22. tábla (téglakitöltés)	28. téglalap
5. vízszintes ereszdeszka	11. dúc	17. heveder	23. ajtóoszlop /ajtósas	29. terméskő alap
6. ereszdeszka (homlokdeszka)	12. ereszvirág	18. ablakoszlop /ablakas	24. köríves szemöldök gerenda	30. sarokoszlop (sasfa)

3. kép

A gerendarács átlós merevítésére szolgáltak a dúcok és viharkötők, melyeket leginkább a hosszabb falak esetében, valamint nagyobb táblákon és az ajtók, ablakok közötti mezőkben alkalmazták. A dúcok mindig egymás felé dőltek, hogy bármely irányból érő szélnyomásnak ellen tudjanak állni. Vastagságuk megegyezett az oszlopokéval, de szélességük valamelyest kisebb volt, mivel az átlós helyzetben a gerendák optikailag szélesebbnek tűntek. A keresztmerezítés nemcsak praktikus, de esztétikus kiegészítése is volt a faváznak, s idővel már nem is merevítőelemként, hanem díszítésként használták. Ezek a dúcok azonban abban különböztek, hogy nem a koszorú- vagy küszöbgerendába csatlakoztak –

ahogy az megfelelt volna a szerkezet szilárdsági követelményeinek – hanem a hevederekhez vagy az oszlopokhoz, ami által inkább gyengítették a rácszatot.⁹

A favázás szerkezet gerendaelemei között kisebb nagyobb területek, táblák jöttek létre. A gerendák közötti terület 1,5–2 m²-nél nem volt nagyobb. A táblák vastagságát a falazóanyag mérete határozta meg, s ez rendszerint 15 cm volt, ami egy fél téglának felelt meg.¹⁰ Sopronban azonban ennél nagyobb méretű téglát használtak, s így a favázás téglaházak falvastagsága 18 cm volt. Például az Erzsébet-kerti vendéglő építési dokumentumaiból tudható, hogy a faváz tábláit úgyszintén 18 cm vastagon falazták ki, s két oldalon vulkapordányi homokból készült vakolatanyaggal vakolták be. Ez a megoldás és falvastagság a löveri nyaralóházakra is jellemző volt. Példaként a Galagonya köz 4. sz. alatti favázás villa említendő,¹¹ amelynek bontásakor hasonlóan nagyméretű téglák kerültek elő, s a téglatáblák vastagsága szintén 18 cm volt.

4. kép. Kéttornyú favázás villaépület, Villasor 20., Schiller János, 1907

A színezés általában az architektúra „logikáját” követte (4. kép). A favázat mélyzöld vagy barna festéssel mázolták le, a téglák kitöltést vörös festéssel vagy fehér mészhabarcssal fedték, de gyakori volt a drapp és sárgaszínű vakolat is. A lábazat világosszürke vagy fehér habarcsot kapott, s díszítő szegély gyanánt az élére állított téglasor vörösön maradt. Az oromzati díszek fából készült szerkezetekhez, verandákhoz hasonlóan zöld vagy barna színt kaptak. Ritka volt a bonyolultabb színezés. Kivételt képez például a Szent Margit u. 4. épület oromzata, vagy a Villa sor 24. verandája.

⁹ Sobó Jenő: Középipítéstan. I.kötet. Országos Erdészeti Egyesület. Selmecbánya, 1898, 418.

¹⁰ Sobó i.m. 414.

¹¹ SL XXIV.9101.1892 tervező: Boór Ferenc, Boór Nándor, építtető: Wulf János.

Az oromzatok hangsúlyos dekorációt kaptak, a párkánydeszkák, ereszlécek, gerendavégek faragott-fűrészelt ornamentikái a tanult, ellesett minták alapján formálódtak, de akadtak olyan díszítőelemek, melyek a mesterember egyéni ízlésvilágát, gondolatait örökítették meg.

A túlnyúló szarufa- és gerendavégeket ívekkel, lépcsőzetes faragással „fogyasztották el”. Az oromzatok díszítéséhez tartoztak továbbá a hullámvonalban fűrészelt párkánydeszkák, amelyek találkozását általában oromdísszel, fűrészelt deszkalappal zárták. Habár a korabeli famegmunkáló eszközökkel, fűrészekkel nem jelentett akadályt az egyenes élek kialakítása, a díszítmények mégis csipkeszerű, hullámos-fodros kontúrvonallal készültek. Ennek oka nemcsak a kor ízlésének tudható be, hanem annak a gyakorlati megfontolásnak is, hogy a megfelelő helyeken való díszítéssel a faanyag esetleges hibái könnyebben „kijthetőek”, a további sérüléseket pedig kevésbé feltűnővé lehetett tenni.

Favázas verandák

A veranda átmenetet teremtett az épület és a kert természetes közege között, egyfajta önálló „kontrasztter” volt, szerencsésen ötvözve a kint és a bent előnyös tulajdonságait. Védelmet nyújtott a csapadéktól, tűző naptól, anélkül, hogy elvesztette volna a természettel, s a kerttel való kapcsolatot. Nyáron szellős teraszként, az év többi részében pedig télikertként hasznosították. Eltérő rendeltetése volt a főbejárat valamint a kert felőli oldalon elhelyezett verandának. Míg a főbejáratot magában foglaló szerkezet jórészt reprezentatív szerepet töltött be, addig a kert felőli építménynek inkább bensőséges, a családi élethez közelebb álló funkciója volt. Nemcsak a ház és a kert lágyabb átmeneteként működött, hanem a pihenés, szórakozás és az étkezés színteréül is szolgált. Nyári étkezőként rendszerint a konyha közelébe épült. A löveri életmódhoz olyan szorosan hozzátartozott, hogy akadt olyan változat, mely a teljes épület közel egyharmadát tette ki,¹² s a nyaralóház többi része (szoba, konyha, kamra) a veranda mellett valósággal eltörpült (5. kép).

---

¹² SL. XXIV. 8691. 1887. tervező: Boór Károly, építtető: Anderla Mária.

5. kép. Favázas nyaralóház az Alsólőverekben, Szegély út 38.

Veranda szerkezetek általános elhelyezési típusai (Összeadó és Kiegészítő formálás)

Háromnyílású oromzatos faverandák – nyeregtetős típus:

Schiller János 1884

1/3

Holzmüller Károly 1906

1/4

Schönmayr János 1898

1/5

Schneider Márton 1884

1/6

Honaker József 1872

1/7

Mark József 1886

1/8

Boór Gusztáv 1907

1/9

Reif Mihály 1894

1/10

Schiller János 1892

I./11

Boór Nándor 1906

I./12

Boór Gusztáv 1909

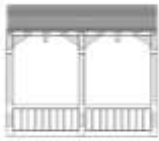
I./13

Hörvid u. 32.

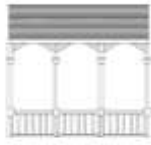
I./14

Félnyereg tetős verandák jellegzetes kialakításai:

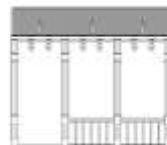
Schärmár János 1895

II./1

Schärmár János 1882

II./2

Boór Nándor 1895

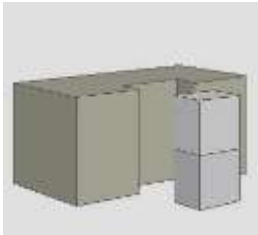
II./3

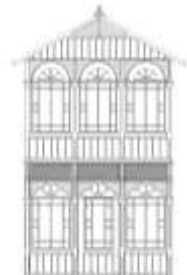
Schärmár János 1895

II./4

Függőleges elrendezésű összetett veranda szerkezetek

Schärmár Károly 1896

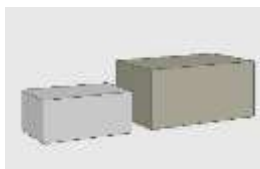

Boór Károly 1893

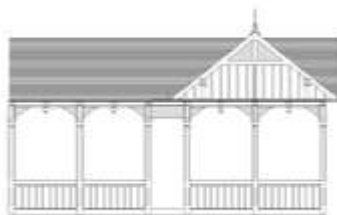

Schöberl Mihály 1903

Hosszanti elrendezésű, összetett veranda szerkezetek

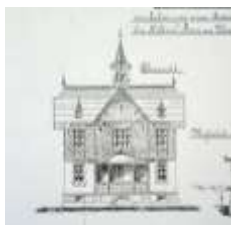

Schiller János 1895

Boór Károly 1887

Favázás emeletráépítések

Boór Károly, Villazor 15.
1895

Schiller János, Városligeti Villavendéglő
1895

Boór Nándor, Villazor 17.
1895

Európában a verandák elterjedéséhez nagyban hozzájárult az orvosok véleménye is, mivel egészségesebbnek vélték a régi sötét, zárt belvárosi lakásoknál. Pasteur kutatásainak köszönhetően 1870 után elterjedté vált az a szemlélet, hogy a nagy ablakokon beáradó napfény baktériumölő hatású, s meghonosodtak a levegő, a fény és tisztaság új normái. A verandák és tornácok ráadásul önálló zónát hoztak létre a ház és környezetének egymásra hatásából, lehetővé téve a természettel való összefonódás szabad és kötetlen formáját, és ennél fogva a faverandás épület az új életmód hirdetőjévé vált. Idővel a magára valamit is adó lövvertulajdonos verandával építette a házát, még az olyan nyaralót is, melynek stílusától ez teljesen idegen volt, erre példa Ullein József klasszicista stílusú villaterve faverandával.¹³

A nyitott alaptípus faoszlopai közé szabadon lehetett illeszteni levehető farácsokat, díszesen faragott deszkatáblákat, színezett üvegfelületeket, vagy nyílászárókat. A verandák szerkezete egyszerű rendszert mutatott; a nyílások elosztása, mérete az építészeti koncepció részeként sohasem volt túl bonyolult. Amitől igazán izgalmassá váltak, az az olyan apró részletekben rejtett, mint a rafinált gerendahornnyolás vagy az egyformára formált deszkalapok ritmusa, a különböző finomságú fűrészelt háromszöglapok, profilozott lécek, csúcsdíszek, fagombok. Ezáltal válhattak a 19. század értékes kézműipari alkotásaivá.

A soproni verandák korai típusa a kerti lakok elterjedésével, az 1860–1870-es években alakult ki. Jellemzője a nyitott, háromosztású, szimmetrikus formálás, a gazdagon megmunkált, faragott fa oszlopfejek, gyalult tartóoszlopok és a fűrészelt deszkabetétes mellvéd. A nyitott veranda-megoldás elsődlegesen Handler József terveiben szerepelt, aki következetesen csupán ezt az egy alaptípust alkalmazta.¹⁴ A teherhordó váz gerendatartókra támaszkodó oszlopszerkezetből állt. A veranda 1885-ben még ritkának számított a Lőverekben, ezt mutatja a korabeli házjegyzék, amelynek megjegyzés rovatában külön volt feltüntetve, ha egy-két házhoz ilyen építmény is tartozott. Szerkezetében később már kialakultak bizonyos változatok: nyitott és zárt típusok, földszintes és emeletes szerkezetek, valamint oldalaik száma szerint egy-, kettő-, vagy háromhomlokzatú verandák. A nyitott típus, a szellőző veranda, fokozatosan vált egyre zártabbá. Eleinte levehető farácsos panelek kerültek az oszlopok közé, később a hideg beálltával nyílásait bedeszkázták, vagyis „téliésítették”.

A tervek tanulsága szerint a nyolcvanas évek végéig alapvetően nyitott verandák készültek, s az 1890-es évektől terjedt el az üvegezett, eredetileg is zártra tervezett típus. Az üveg alkalmazásával a kelléktárba olyan új anyag került, ami alapjaiban változtatta meg a veranda funkcióját. A zárható, de napfényes helyiség – a benapozás előnyeivel és hátrányaival együtt – egész évben

¹³ SL. XXIV. 8723. 1887. tervező: Ullein József, építető: Gebhardt József.

¹⁴ pl. SL. XXIV.6500.1872. tervező: Handler József, építető: Krünert Károly.

használható, védett és hangulatos átmeneti teret hozott létre. Az osztott táblák könnyed raszterét színes üveglapok tették játékosná, s ez a kombináció vitathatatlanul dekoratívnak bizonyult. Épületfizikai szempontból a zárt veranda bejáratának optimális elhelyezése a ház ajtajához viszonyított legtávolabbi pont volt, ahol a két nyílászáró alaprajzi tengelye minimum derékszöget zárt be, s a légáramlat kellőképpen megtört.

A nyitott és egy zárt típus különös ötvözetét mutatja a Schneider Márton¹⁵ által tervezett „dupla veranda” A Balfi út 20. lakóépületének középtengelyébe helyezett kettős verandaépítmény matrjoska módjára foglalja magába a bejáratot. A külső szerkezet

24 m² alapterületű nyitott gerendaváz, gyalult, metszett elemekből, ez közrefogja a 6 m²-es belső üvegezett veranda konstrukciót, amely mint szélfogó öleli az ajtót.

A veranda mint a bejárhoz kapcsolódó előépítmény, átmeneti klímájú helyiség volt. Nem fűtötték, s ezzel az érzékeny faszerkezet kevésbé volt kitéve a váltakozó hőmérsékletből adódó károsodásoknak. A szerkezeten belül egyenlítődtött ki a fűtött helyiségek száraz-meleg, a külső tér párás-hűvös levegője. A zárt veranda fűtése egyrésztől nem volt gazdaságos, másrésztől viszont tűzveszélyessége miatt a magánépítési bizottság is szigorúan tiltotta. Sárossy József 1903-as esetéből¹⁶ kiderül, hogy verandájának engedély nélküli fűtéséért a rendőrségen kellett felelnie, s a szabálytalanul létesített fűtésű eltvóltítását személyesen a rendőrfőkapitány ellenőrizte.

Az alaprajzi elrendezéstől függően két jellemző oromzati megoldás alakult ki: a nyeregvetős és félnyeregvetős típusok. A nyeregvetős változatban az oromzat kiképzése a kompozíció hangsúlyos részét alkotja, a félnyeregvető alkalmazásánál viszont a díszek elmaradnak, vagy kevésbé szembetűnőek, s helyettük az ereszt, oszlopfejezet, és a nyílások díszítése dominál.

A verandaszerkezet általában 0,6–1 m magas lábazatra épült, amelyre lépcső vezetett. A lépcsőkortlát fűrészelt deszkákból vagy kovácsoltvasból készült. Néhány esetben a lépcsőt fűrészelt mellvéd-deszkázatú kisajtóval zárták¹⁷ A lépcső az épület lábazatához hasonlóan faragott kőből vagy téglából készült (később öntöttkő, beton). Az emeletes veranda már jóval összetettebb szerkezet, az alsó traktus általában zárt nyílászárókkal, a felső nyitott, erkély-jellegű kiképzéssel készült. A két szint nem alkotott közlekedési egységet, a veranda szintjeit földem szelte ketté. Az alsó szint – mint például a Boór Károly által tervezett kétszintes veranda (Villasor 24., 1893)¹⁸ esetében – előszoba volt, a második szint zárt szoba.

¹⁵ SL. X.25/909/ tervező: Schneider Márton, építtető: Töpler Kálmán.

¹⁶ SL. X.110/903 tervező: Boór Károly, építtető: Sárossy József.

¹⁷ SL. XXIV.8631.1886. tervező: Markl József, építtető: Thirring Ferdinánd; SL.XXIV.8515.1885., tervező: Markl J., építtető: Weiss József.

¹⁸ SL. XXIV.9316.1893 tervező és építtető: Boór Károly.

A faoszlopok egyes gerendákat vagy gerendasorokat támasztottak alá, s négyszögletes keresztmetszettel készültek. Az oszlopok függőleges tagolásában finoman elkülönültek a lábazat, a törzs és fejezet egyes szakaszai. A lábazat – a mellvéd magasságában – az oszlop teljes magasságának egyharmadát tette ki, s hornyolással formálták. A talp rögzítésére a legegyszerűbb eljárás a küszöbfába való csapozás volt. Ez gyakori megoldásnak számított, annak ellenére, hogy a ferde dúccokkal bekötött változat nagyobb stabilitással bírt. Az oszloptörzs egyenesre gyalult oldalain faragások nem voltak, azonban igen elterjedt az oldaléleinek felfelé mélyülő hornyolása. Ez az eljárás az oszlopot optikailag karcsúbbá tette, anélkül hogy gyengítette volna a szerkezetet. Az oszlopok elvékonyítása (entázis) Sopronban több példán is nyomon követhető. Az oszlopfejeket a faragott hónaljfákból alakultak ki, melyek az oszlop felső végének bekötésére szolgáltak. Az oszlopfaj a vízszintes koszorúgerendába csapozással került, amit kettő vagy négy hónaljfával rögzítettek. Az oszlopközök feszítávolsága átlagosan 0,8–1,5 méter volt. A közöket 0,8–1 m magasságban vízszintes kötőgerendák, mellvédgerendák kapcsolták össze, melyeket néhány esetben (például a Villasor 30. esetében) dúsan tagozott lécek burkoltak.

6. kép. Díszes ötosztatú, üvegezett-farácsos veranda szerkezet, Villasor 8.

Az üvegezett, vagyis a nyílászárókkal és üveggel kiegészített faváz, az üveg tömegcikké válásával vált egyre gyakoribbá, majd teljesen általánossá (6. kép). A lövéri verandatípusok üvegezését sűrű osztások tagolták, s ezekbe 1–1,2 mm vastagságú táblát helyeztek. A vékony üveg használatát egyrészt kedvezőbb ára,

másrészt a vasalatokra jutó kisebb terhelés indokolta. A verandák utólagos beüvegezésekor problémát jelenthetett az időközben összeért faszerkezet elemeinek vetemedése, azonban a nyílások további alakváltozásától nem kellett tartani. A nyílászáró-kereteket könnyen elkészíthető egyszerű díszítéssel, vékony deszkalapokkal látták el, amiket változatos módon, lombfűrészelt ornamentikával dekoráltak. A hullámzó, íves keretek, kör- és rombusz áttörések jellegzetes kialakítási módnak számítottak.

Az engedélyezési terveken a faverandák ábrázolása olyan léptékű volt, hogy azokon a szerkezeti vonatkozások nem jelentek meg. A főbb méreteken kívül sem kiviteli, sem részlettervek nem voltak, ami érthető is, hiszen a kor építő- és ácsmestereinek szakmai tudása ilyen részletterveket nem kívánt. Vagyis a tervrajz alapján a veranda konkrét adottságait, méreteit, a szerkezet anyagát, kötéseit, teherbíró képességét az ácsmester állapította meg.

A verandaépítés technológiai sorrendjének legvégéig fázisaként készültek el a díszítőszerkezetek. A veranda pontos méretei csak az ácsstéren alakultak ki – miután a kész házhoz illesztették a szerkezetet – így csak a helyszíni összeállítás után, a szerkezet méreteinek ismeretében fogtak hozzá a fűrészelt-faragott deszkák elkészítéséhez. A mellvéd-deszkák és az oromzatok fűrészelt elemei gépi előregyártással, asztalos műhelyekben készültek. Az ívelt mintákat, zárt görbéket kanyarító- (dekopír) fűrész-géppel alakították ki. A helyszínen összeállított deszkázatot végül mélyzöldre vagy sötétbarnára, ritkábban világosszürkére vagy törtfehérre mázolták.

A kerti faházak romantikája a belvárosi házakba is beköltözött. A kő- és téglaházak kerti homlokzataihoz díszesen kiképzett faverandákat, pergolákat illesztettek. A kávéházak, vendéglők teraszait, bejáratait is előszeretettel alakították át zárt verandává.

A zöldövezeti faépületek, és építészeti részletek megóvása

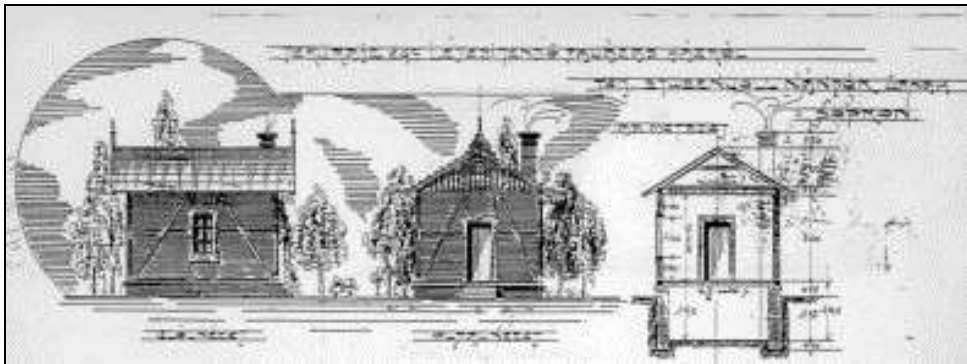
A 19. századi faépítést – mindeztidáig egyedülálló mértékű – hazai fellendülését összetett folyamatok idézték elő. Habár a korabeli faépítészet erőteljesen kötődött egy-egy népszerűbb stílusiránnyal, a fellendülés okai egyedül mégsem ebben keresendők. A társadalmi-gazdasági tényezők, valamint a faipar fejlődésének szerencsés egybeesése kellett ahhoz, hogy a fa az olyan feltétlenül szükséges alkalmazási területeken kívül is, mint a tető- vagy födémszerkezetek, kiemelkedő mértékben és mennyiségben kerüljön felhasználásra az építészetben.

A faépítészet a város teljes területén szinte egységesen fejlődött: míg a környező gyümölcsöskertekben deszkaoromzatú villaépületek, nyári lakok és faverandák szerkezetében volt jelen, addig a belváros kő és téglaházainak lábainál áramlott a városi térbe a faművesség 19. századi irányzata. A belvárosi üzletsorok faportáljai és pavilonjai épp olyan nagymértékben járultak hozzá a város arculatának historizáló képéhez (s épp oly mértékben emelték Sopron

építészeti kvalitását), mint a külváros zöldövezeteinek nyaralóépítészete. Miként a faépítészet jelenléte felértékeli a Lővereket, hasonlóképpen a Várkerület faportáljai is Sopron meghatározó építészeti jelenségei, s – ha a szerkezetüket már nem is lehet – karakterüket szintén védelem illeti.

A fa építőszerkezetek dekoratív használata a 19. század második felében, valamint a századforduló idején vált jellemzővé, sajátos karakterrel gazdagítva Sopron kereskedelmi és pihenőövezeteinek arculatát. A díszítő jellegű faépítészeti megoldások e kor építészetének értékes mementói, épp ezért védelmük és dokumentálásuk különösen fontos. A kutatás során az általános faépítészeti szakirodalommal párhuzamosan folyt a helytörténeti gyűjtemények speciális szempontok szerinti feldolgozása. Elsősorban a városi levéltár és az egyetemi központi levéltár faépítészeti vonatkozású dokumentumainak, tervrajzainak rendszerezésére, azonosítására került sor, mely során a kutatás elnyerte a Soproni Levéltár támogatását. A gyűjtőmunka részeként a faépítészeti témához kapcsolódó archívumok feldolgozása, digitalizálása is megtörtént. Emellett folyt a meglévő építészeti emlékek összeírása és helyszíni dokumentálása, melynek legfontosabb célja – a jelenlegi állapotok felmérése mellett – a hiányok, sérülések feltárása, valamint a védelem és rekonstrukció előkészítése.

A fa alapanyagú szerkezetek az épületek legkönnyebben sérülő részei, s nem csupán a faanyag természetes – biotikus és abiotikus – károsítói miatt vannak fokozottabb veszélynek kitéve, hanem a változó ízlés, helyi építési szokások következtében is. A könnyen átalakítható és elbontható szerkezetek azonban nemcsak egy-egy különleges esetben őrizték meg eredeti felépítésüket, hanem bizonyos területeken, mintha csak egy életmódot konzerváltak volna, egységesen változatlanok maradtak. S tekintve az elmúlt évszázad jelentős történelmi, építészeti és társadalmi változásait, ez az állandóság a fa épületszerkezetek esztétikai minősége mellett, etikai értékeire is rámutat. A nagyobb összefüggő alkotások, úgymint a lőveri terület nyaralóépületei, e szempontok szerint is kiemelt jelentőségű emlékeknek tekintendők.

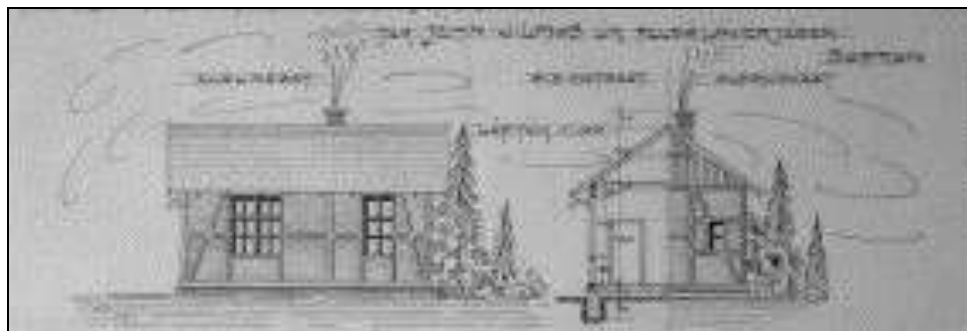

A történeti faépítmények megőrzésére vonatkozó nemzetközi alapelvek szerint védelem illeti meg a történeti városrészekben található, valamint a kultúrtörténeti és építészettörténeti szempontból jelentős fa építőszerkezeteket. A faszervezetek alkalmazásának legfontosabb időszaka a gépiesített termeléshez, a faipari- és asztalos-üzemek megjelenéséhez köthető, s mivel a gazdagon díszített ács- és épületasztalos munkák a 19. században és a századfordulón történt technológiai fejlődés jellegzetes alkotásai, ezért ipartörténetileg is jelentősek. A faépítészeti részletek alkalmazása és kulturális sokrétősége egyaránt rámutat arra a problémára, amit a még meglévő részletek esetleges elvesztése okozna. Az eltérő fizikai állapotban lévő szerkezetek, töredékek dokumentálása és védelme így több szempontból is indokolt.

Az eredeti szerkezetek száma aggasztó mértékben csökkent az elmúlt évtizedekben, még annak ellenére is, hogy értéküket maguk a városlakók és a városvezetőség is lassan felismerte, s védelmüket elvben fontosnak ítélte. A zöldövezeti faépületek eltűnésének egyik tipikus módja, amikor a folyamatos bővítések és átépítések során az eredeti fakonstrukció helyére téglafalazat kerül, s az épület arányainak megtartása mellett teljes mértékben elveszíti régi fa alkotóelemeit. A szerkezet teljes cseréje történt: például a Hubertusz vagy Hajdvogel-ház esetében. Ez utóbbi épületnél a pince szintjéig lebontották a fachwerk szerkezetet, majd megtartva az épület eredeti formáját, téglafalazattal építették újra, ami egyáltalán nem pótolja a veszteséget. A faépületek pusztulásának oka tehát – paradox módon – éppen az, ha az épület jó helyen van, jól működik, kiváló adottságai vannak, mert ilyenkor úgy mond „tartóssá kell tenni”, ami azt jelenti, hogy el kell bontani, s a bevált formát jobb esetben megtartva, téglából vagy más újra kell építeni. Ez a lehető legnagyobb óvatlanság, amit faépületekkel tenni lehet.

A fa mint építőanyag, rendkívül hálás matéria, de érzékeny is egyben. Sérülékenysége folytán más építési technikát, különös odafigyelést igényel. A faépületek természetes, fizikai, avulása nagymértékű, mivel könnyen károsodó anyag, s folyamatos gondozás híján hamar pusztulásnak indul. Emellett számottevő a régi faépületek társadalmi, erkölcsi sorvadása is, hiszen napjaink életmódjának, lakóigényeinek ezek már nehezen felelnek meg. A Virágvölgyi faházak, faverandás kerti házak csak ideig-óráig őrizhetők meg (7. kép). Napjainkra mindössze egy-két ház, s tucatnyi korabeli dokumentum maradt hírmondóul (8. kép), s a régi kertés övezet jellege lassan homályba vész.¹⁹ Természetesnek is tekinthető ez a folyamat, mégis lesújtó, ahogy a kopott fakunyhók és az emeletes nyaralók kontrasztja építészeti szétzilálja a területet.

¹⁹ Varga Imréné: „Annyi szépséget a városkörnyék egyetlen része sem rejt magában, mint a Virágvölgy.” Adatok a terület történetéhez. SSz. 53 (1999), 30–44.

8. kép. Kerti ház terve. Wildzeisz János, Csalogány köz 33., 1910.

A löveri területek jellege valamelyest szabályozottabb keretek között formálódik. Az elmúlt években szerencsésnek mondható tendencia indult meg, ami a régi löveri értékek felelevenítését célozta meg. Az újfajta szemlélet elterjedésében nem kis szerepe volt a helyi műemlékvédőknek, és „löverrajongóknak”. Az 1992-ben megalkotott helyi építési szabályzat eredménye napjainkban érik be. A kilencvenes évek villaépítési lázában még súlyos károkat okoztak a terület új, tehetős lakói. Az évtized végére azonban lassan megálltak a rombolások s cserébe a helyi jelleget tiszteletben tartó új löverházak jelentek meg. Napjainkban kezd felértékelődni az a 19. századi szemlélet, ami egykoron az egészséges ház és a faépítészet fogalmát oly szorosra fűzte.

A helyi védelem mellett elkötelezett szakembereknek – Winkler Gábor²⁰ és Kubinszky Mihály építész-professoroknak²¹ – köszönhetően a löveri favázas épületek, s díszítvényeik sorsát folyamatos figyelem övezi. A szerkezetek jellegzetességeinek, részleteinek felmérése, dokumentálása is folyamatban van. Megóvásuk nehézségét azonban az eredetileg nyaralásra, pihenésre, használt épületek ún. erkölcsi avulása jelenti. A hosszú távú tartózkodásra nem alkalmas házak fenntartása gyakran nehéz kötelesség. A város más, kevésbé védett területein ilyen esetben a tulajdonos az egyszerűbb megoldás mellett dönt, s az épület teljes elbontása után a régi helyére a mai komfortfokozatnak megfelelő lakóházat épít. Ez a szemlélet sajnos komolyan megtizedelte a Virágvölgy favázas téglaházait, amelyek közül a legutolsót épp az elmúlt évtizedekben bontották el. A pincésziget eltisztított eredeti szerkezet helyére új ház épült, s noha a tulajdonos a régi épületforma megtartására kötelezték, a látvány mégsem pótolhatja a veszteséget. A Virágvölgyben még számos kisépítmény, faverandás

²⁰ Winkler Gábor: Löverek, löverházak Sopronban. In: Vadas Ferenc (szerk.) Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére. Budapest, 2004, 379–397.

²¹ Kubinszky Mihály: A régi soproni Löver. Tatabánya, 2005.

ház található, amelyek megóvásához, a löveri minta alapján kidolgozott helyi szabályzat szolgálhatna alapul.

A meglévő faépítészeti emlékek eszmei értéke történeti feltárással, fizikai értéke pedig gondos felújítással, karbantartással növelhető. A régi fűrészelt deszkadíszek, ablakkeretek, falépcsők és faverandák együttesen védendőek környezetükkel, beleértve a teljes házat, melynek részeit alkotják. A veszélyeztetett faházakat első lépésben láthatóvá, könnyen megközelíthetővé kell tenni, mert ha környezetük megtisztul, több figyelem fordul a karbantartásra is. A helyi védelem az építmények jellegzetes tömegére, tömegkapcsolataira vonatkozik, valamint kiemelt jelentőségűnek ítéli az alábbi szempontok szerinti védelmet: épület kapcsolata a verandával, terasszal, az eredeti arányok és formák megőrzése, az oromzati fűrészelt deszkadíszítések, és a kerítések és kapuk védelme. Az épületek az előkert irányába nem bővíthetők. A meglévő, jellegzetes kerítés, előlépcső, belépő, tereplépcső egészében és részleteiben is megőrzendő, eredeti formában helyreállítandó, illetve a meglévővel harmonizáló módon kiegészítendő. A szaletlik, kútházak, védőépítmények egésze és részletei védendőek.

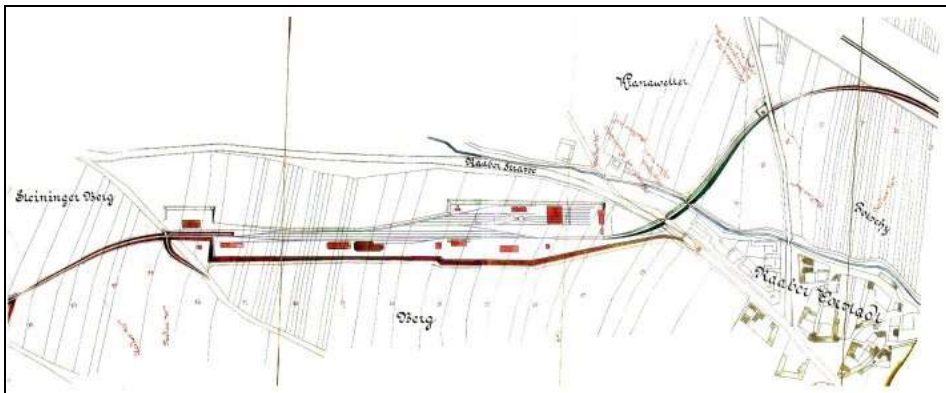
A régi faszerkezetek megóvásához mindenekelőtt szükséges felismerni azok helyi értékét. A változatos példákat lehetőség szerint meg kell őrizni, hogy tanulsággal szolgáljanak az új építészeti megoldások kidolgozásában. A faépítészeti részletek sokszínűségét, a fafajták és -kötések jellegét is ővni kell, pótlásukkor az eredeti állapothoz méltóan kell eljárni.

KUBINSZKY MIHÁLY | Elmaradt építkezések Sopronban

Az építészet-történetnek sajátos műfaja a meg nem valósult alkotások áttekintése. Sopron legújabb kori történetének ide tartozó példái is érdekesek és tanulságosak. A következő felsorolás mindössze szerény válogatást nyújt a levéltári anyagokkal dokumentálható néhány meg nem épített soproni középületről. Főleg azokról esik szó, amelyek funkciójuk révén fontosak lettek volna, vagy hiányuk komoly vesztesége a városképnek. A felsoroltak közül néhány példa talán még ma is felkeltheti a figyelmet a mulasztás pótlására.²²

A győri vasút pályaudvarának első terve, 1876 előtt (1. kép)²³

Sopron városszerkezetének fejlődését a 19. század végén, valamint a századfordulót követően készített városfejlesztési terv adottságait alig befolyásolta bármi is erőteljesebben, mint a GySEV állomásának végül is kiválasztott helye. Néhány évvel azután, hogy 1876-ban megindult a vasúti forgalom, tetszetős állomásépület is létesült. Többszöri bővítés, háborús pusztulás, kiegészítés, részleges újjáépítés után itt áll a GySEV mai szintre korszerűsített Sopron állomása.

1. kép. A Kurucdomb déli lejtőjére tervezett GySEV állomás.
(Az ábrán az északi irány lefelé mutat). (Tóth Sándor gyűjteményéből)

Tóth Sándor legújabb kutatásai során előkerültek azonban azok a tervek, amelyek szerint ezt az állomást eredetileg a Kurucdomb déli lábához kívánták építeni. Onnan a mai bekanyarodás nyomvonalában folytatódott volna a vonal és vezetett volna – akkor még az evangélikus temetőtől is tisztes távolságban, a

²² A szerző megköszöni Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára munkatársainak, Dr. Tóth Imre múzeumigazgató úrnak és Tóth Sándor mérnök úrnak a szíves segítségét. Az Erzsébet-kerti vigadó, a Torna utcai fürdő és a Mátyás király utca áttörése tervpályázatainak anyaga, valamint az Állami nyugdíjas otthon tervei a Soproni Levéltár ún. Szakál-anyagában találhatóak.

²³ Tóth Sándor gyűjteménye

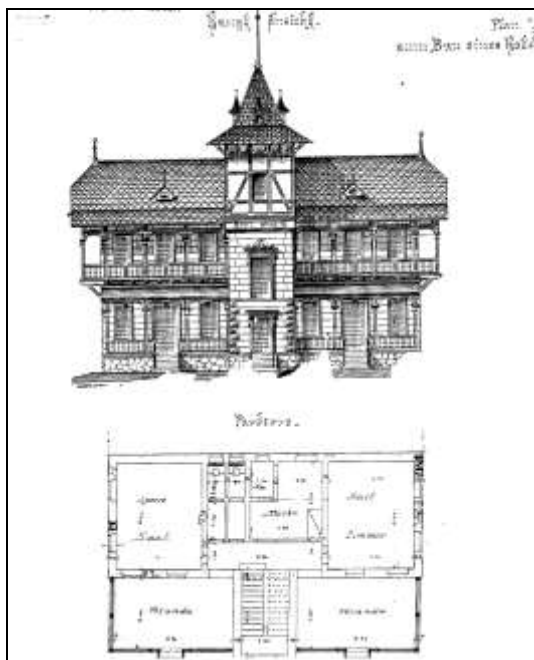
várostól délre – a Déli pályaudvarhoz illetve tovább Ebenfurt felé. A Kurucdomb tövében építendő pályaudvar bizonyára nagyobb és költségesebb földmunkát igényelt volna, mint a végül is kiválasztott hely. A győri utat a vasút szintben keresztezhette volna, ezt követően emelkedett volna a Déli vasút vágánya mellé. A kórháznak négy évtizeddel később más helyet kellett volna keresni. Az állomástól a belvárosig a Győri úton nagyobb sikerrel járhattak volna a villamosok. A kórház helyett valószínűleg a bérházak sora épült volna. A Kurucdomb déli lejtője, szép kilátással a Soproni hegységre, felértékelődött volna. A város és a Lőver máig is csak foltozgatásokkal megvalósított kapcsolata egyszerűbben lett volna megoldható. Nem foglalhatunk állást, hogy ez a megoldás egészében előnyösebb vagy hátrányosabb lett volna, de hogy a város szerkezete másképp fejlődött volna, az biztos, mert Wälder József 1905-ben készített szabályozási terve is más adottságokhoz igazodott volna. Az elmaradt illetve megváltozott helyszínre került építkezés alapvető városfejlesztési következményekhez vezetett.

Hotel Németh a Deákkúti út mentén, 1900 (2. kép)²⁴

Hangulatos panziót terveztek ezen a néven 1899–1900-ben a Felsőlőver peremére. Oda, ahol 20 évvel később a Lőver körút átmetszette a Deákkúti utat, s ahova később a Tünde útnak nevezett keskeny ösvény is betorkollott, átlósan szemben az ugyancsak később itt megvalósult Printz-pihenőhöz.

---

²⁴ SVL XXIV 10066/1.

2. kép. A Schiller János által 1900-ban tervezett felsőlőveri Hotel Németh

A Schiller János építőmester által tervezett épület kétszintes, a középső torony az alkotás szimmetriáját hangsúlyozza. A vakolt falakat részben kváderkövek szegélyezik, a torony felső szakaszában a faváz mutatkozik. Két verandán át is be lehet jutni a jellegzetes Lőver-házba, az egyik a mögöttes étteremhez, a másik egy nagyméretű családi vendégszobához vezet. Az emeleten sorakozó vendégszobák erkélyei konzolosan nyúlnak ki a földszint falsíkja elé, az így adódó mozgalmasság kontúr a félkontyterítő és az említett torony tetősíkjával igazi löveri architektúrát nyújt. Hasonló ahhoz, amilyent a Villasoron máig láthatunk.

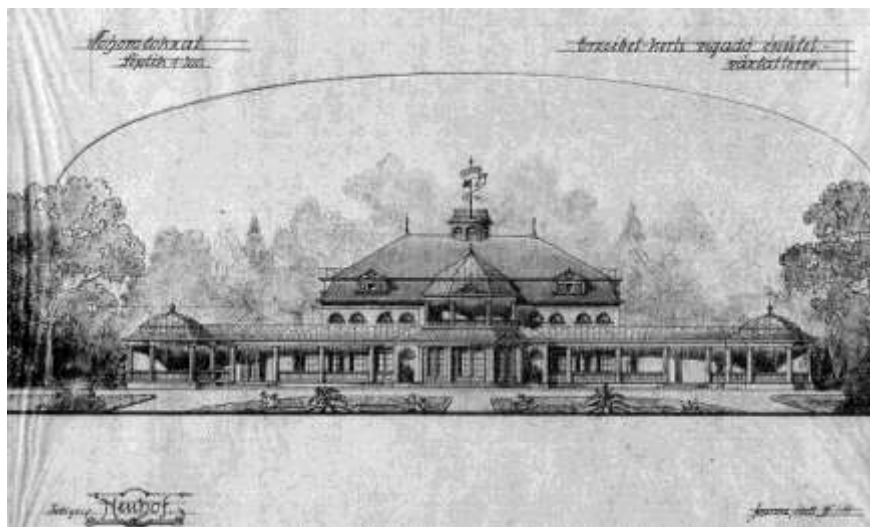
Erzsébet-kerti Vigadó, 1925 (3. kép)²⁵

A város tervpályázatát hirdették az Erzsébet-kerti Vigadó terveinek elkészítésére. A beérkezett pályatervek elbírálására 1925. április 18-án, Thurner Mihály polgármester elnökségével ült össze a zsűri.²⁶ Mai szempontból értékelve is a

²⁵ SVL Szakál-anyag

²⁶ A zsűri tagjai voltak: Balogh-Kovács Sándor városi főmérnök, Solt Béla főiskolai tanár, Králik Gusztáv líceumi tanár a SVSZE képviselőjében, Madarász Gyula sörgyári igazgató (szponzor), dr. Heimler Károly és Emmerth Géza főtanácsos (a pályázat előadója).

zsűri helyes és méltányos döntést hozott, amikor az első díjjal Schármár Károly tervét tüntette ki.

3. kép. Schármár Károly építész első díjas Erzsébet-kerti Vigadó pályatervének park felőli homlokzata, 1925.

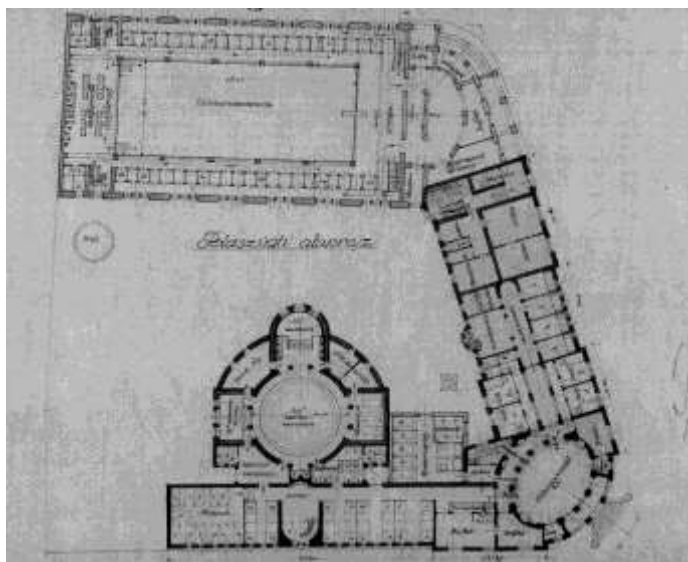
Az épület léptékében mértéktartó, jól tagolt, a húszas években még megkívánt historizáló stílusnak hivatkozás nélkül tesz eleget.²⁷ Vitatható, hogy egy a program követelményeinek eleget tevő méretű létesítmény egyáltalán kívánatos lett volna-e az Erzsébet-kertben s nem zavarta volna-e meg annak városligeti jellegét. De úgy hiszem, hogy a Kossuth utca záradékához kapcsolódó főbejárat révén inkább tetszetős kiegészítése lehetett volna a parknak, mely déli homlokzatával a színvonalas kertépítészeti alkotást képviselő francia parterre végéhez jól illeszkedhetett és az ott létesített kioszknál kevesebb tolakodást jelentett volna. Tehát kár, hogy a jeles Schármár Károly építész terve nem valósult meg. Csak negyed évszázaddal később, és akkor éppen ellenkezőleg a Nándor fasor felőli bejárat (melyet akkor már Ady Endre útnak hívtak) épült meg a kultúrház, melynek eredeti funkciója megközelítette az egykori vigadóhoz kötött programot. A tervező, Winkler Oszkár igényes építészete már nem a kerthez, hanem a fő úthoz szól, mert az időközben megváltozott követelmények miatt oldalteraszával csatlakozott az Erzsébet-kerthez. De ez a kapcsolat újabb 40 év múlva elveszett, elvágta ezt a Kossuth utca felé vezető, ide helyezett összekötő út.

²⁷ A második díjat Schneider Ferenc, a harmadikat – a SVSZE különdíját – pedig a környék rendezésére is kiterjedő javaslat méltányolása miatt Zabrák Dezsőnek ítélte a zsűri.

A kultúrház és az Erzsébet-kert azóta egyaránt hervadásnak indult, az 1925-ben remélt nagyvonalú elképzelések pedig feledésbe merültek.

A Torna utcai közfürdő tervpályázata, 1928–1929 (4. és 5. kép)²⁸

A város a Paprét és a Torna utca sarkán levő beépítetlen nagy telken, melyen később Tüzip-telep működött és csak az elmúlt években épült be többszintes lakóházakkal, közfürdőt kívánt létesíteni. A programban gőzfürdő, népfürdő (kádfürdő), gőzmosoda, szolgálati lakás és az együttesnek második ütemben kis fedett uszodával történő bővítési lehetősége szerepelt. A pályázatra 27 tervet nyújtottak be.

4. kép. A Torna utcai fürdő-tervpályázat 3. díjjal kitüntetett munkájának alaprajza.
Brenner János terve, 1928.

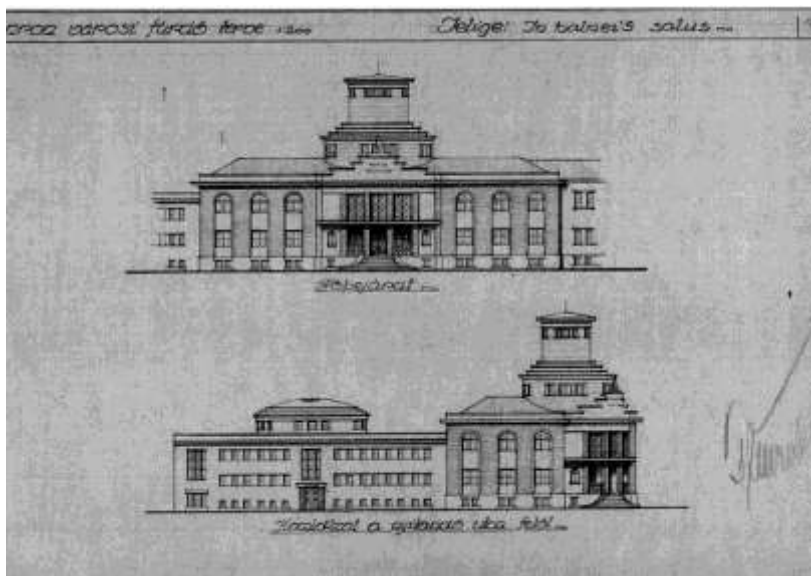
A zsűri 1929. január 25-én ült össze, és döntése alapján az első díjat Thomas Antal, a másodikat Körmeny Nándor – mindketten budapesti építészek, a harmadik díjat Brenner János és Szende László szombathelyi építészek közös terve nyerte el.²⁹ Az első és a harmadik díjas terv megegyeznek abban, hogy a fürdőüzem bejáratát a Torna utca és az akkor még „megnyitandó utca” – a mai Füredi sétány – sarkára szánták. Az első díjas terv neobarokk homlokzattal a már kicsengőben levő

²⁸ SVL Szakál-anyag XII/c és „Tér és Forma” 1929 áprilisi száma

²⁹ A bírálóbizottság elnöke Thurner Mihály polgármester, tagjai: Orth Ambrus, a soproni postapalota egyik építész; Králik László, a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége képviselője; Bermann Géza postaigazgató; Schármár Károly soproni építész és Vajk Artúr igazgató mint Sopron város Törvényhatósági Bizottságának három tagja, valamint Balogh-Kovács Sándor műszaki főtanácsos voltak.

historizismushoz kötődött, míg a másik két díjazott munka ennél lényegesen modernebbnek mutatkozott. Mind a három kiemelt tervnek a fürdőtechnikai tekintetben szinte kifogástalan megoldását a zsűri elismerte. Meg kell jegyezni, hogy a három díjazott terv építész-szerzői közül Thomas Antal bizonyára a város vezetése által kedvelt hangnemet tudott terveivel megütni, hiszen néhány évvel később ő nyerte el a Széchenyi téri áttöréssel kapcsolatban kiírt tervpályázat első díját, ugyancsak neobarokk stílusban tervezett épülettel. Körmeny Nándor később a Kurucdomb tövében épített Szent István-plébániatemplom építésével mutatkozott be Sopronban. Az ország területén épített több jeles templomával a két világháború közti magyar építészet egyik kiemelkedő egyénisége volt. A harmadik díjjal kitüntetett terv egyik szerzője, Brenner János tervei alapján ez időben épült Szombathelyen a Faludi Ferenc gimnázium, a korszak egyik kiemelkedő hazai építészeti alkotása. Mindez bizonyítja, hogy a tervpályázat magas színvonalú terveket eredményezett.

5. kép. A Torna utcai fürdő-tervpályázat 3. díjjal kitüntetett munkájának homlokzata, 1928.

Valószínűleg a gazdasági válság okozta nehézségek miatt maradt el ennek a városszerkezetben elsőrendű helyre szánt középületnek az építése. Gőzfürdő Sopronban azóta sem épült, a népfürdő az egyre korszerűbb lakások építése révén megszaporodott fürdőszobák miatt pedig veszített jelentőségéből, csakúgy a mosoda is. Uszoda építésénél pedig a sport-versenyre alkalmas méretek ma már kötelezőek, a Torna utcában ekkora épület nehezen fért volna el.

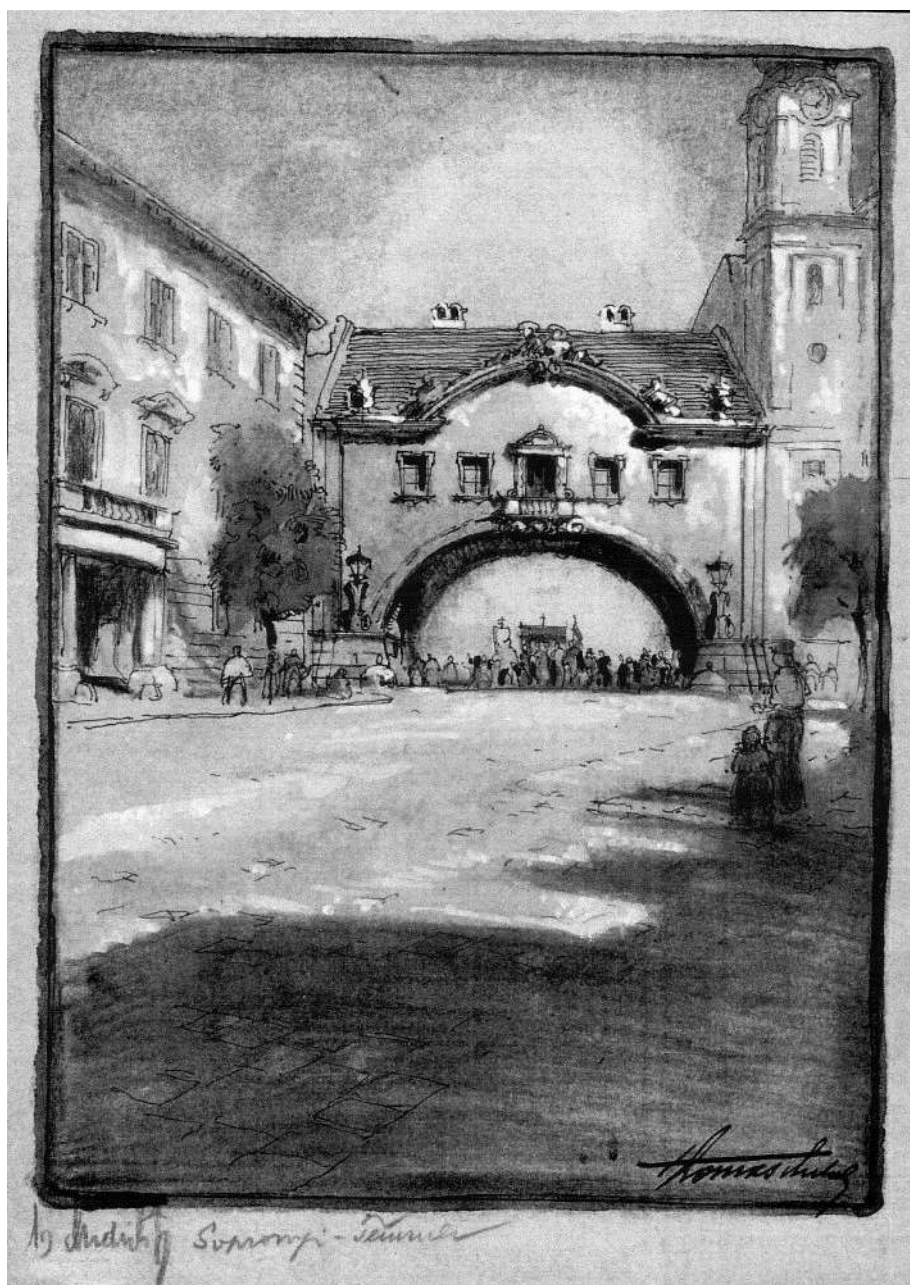
A Mátyás király utca áttörése, 1934–1938 (6–10. képek)³⁰

A Szent Domonkos-templom mellett állott Széchenyi tér 3. sz. háznak az elbontásával kierőszaolt áttörés a kiépülőben levő Mátyás király utcával megvalósította a belváros és a győri pályaudvar között hiányzó közvetlen kapcsolatot. Az Erzsébet utca és a Deák tér egyaránt az 1870-es években épültek ki, többszintes beépítéssel dél felé itt terjeszkedett a város. Az Erzsébet utca építése azonban nem folytatódhatott az elképzelt egyenes tengelyben az Alsólőver felé, mert a vasútvonalak töltésre helyezése nem valósult meg. Ezért a vasútállomáshoz csak a derékszögben kiágazó Győri indóház utcán (ma Állomás utca) keresztül lehetett elérni. Hiszen korábban az 1923-ig még közlekedő villamos vágánya is a Deák téren át tekergett az Erzsébet utcába, majd a Széchenyi tér belváros menti házsora előtt kanyarodott vissza a Várkerület végéhez.

6. kép. A Széchenyi tér 3. sz. Tschurl-ház, mielőtt 1938-ban lebontották

³⁰ SVL Szakál-anyag XII/1.

7. kép. A Széchenyi tér 3. sz. ház helyére szánt neobarokk kapu-épület.
Thomas Antal 1. díjas pályaterve, 1934

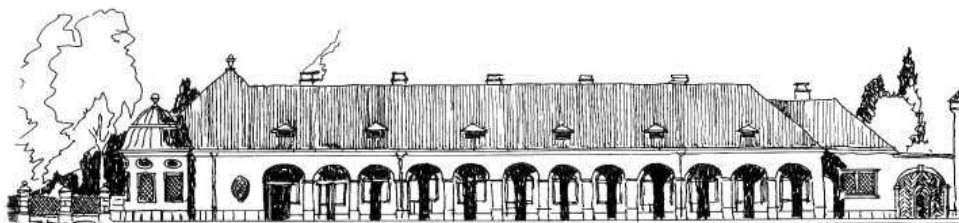

8. kép. A Széchenyi tér 3. ház átépítésének homlokzati rajza. Schaefer Ferenc 2. díjas munkája, 1934.

9. kép. Füredi Oszkár javaslata a Domonkos-templom homlokzatának és a Mátyás király utca torkolati kapuzatának megoldására

Wälder József 1905-re elkészült városfejlesztési tervében a belvárosból a vasútállomáshoz vezető utat a századelő közlekedési viszonyainak megfelelő kompromisszummal javasolta megoldani: Megtartotta épségben a Széchenyi tér 3. számú, később lebontott Tschurl-házat, megővta a Széchenyi tér látványi egységét. Helyette a szomszédos ház lebontásával az akkor még beépítetlen mögöttes terület lehetőségét használta ki és a később Mátyás király utcának nevezett utat a Deák térig jó néhány méterrel keletebbre jelölte ki. Amikor a két világháború között a kapcsolat létesítése egyre sürgetőbb lett, a megnövekedett gépjármű közlekedés ezt a megoldást a Várkerület kisarkított, vagyis csak két derékszögű fordulattal lehetséges megközelítése miatt már kizárta. A városépítők előtt már ismert lehetett a szegedi Hősök kapuja, mely a Boldogasszony sugárút és a belváros közti határvonalon épült, de mindenesetre ismert volt ez a pályázók sorában, akik részt vettek a Sopron város által 1934 júliusában meghirdetett tervpályázaton. Nagy többségük ehhez hasonló megoldást javasolt.

10. kép. Schärmár Károly javaslata a Domonkos-rend Mátyás király utcai fal-kerítésébe üzletsor beépítésére, 1944

A beérkezett hét pályamű közül a leginkább figyelemre méltó a második díjat nyert Schaefer Ferenc megoldása. Ő az öt ablaktengelyes Tschurl-ház földszintjének középső mezőjét íves kapuzattal kocsiforgalomra, a mellette levő két mezőt kisebb ívekkel a gyalogosforgalomnak törte volna át. A kapuzatnál szükséges belmagasságot a kapuzatnál nehezen, de biztosítani lehetett volna. Ez a városkép szempontjából megnyugtató megoldás azonban aligha elégíthette volna ki a műemlékvédelem követelményeit, mert a kapuzat kívánt szélessége miatt a korábban egyenletes kiosztású öt ablaktengelyt meg kellett volna változtatni, tehát az egész épületet át kellett volna alakítani. Így érthető, hogy a bírálóbizottság a Thomas Antal-féle megoldást részesítette az első díjban, amelyik a Széchenyi tér egységét ugyancsak kapuzattal védve egészen új épületet javasolt. Egyetlen széles kapuív hidalta volna át az úttestet és a kétoldali járdákat. Felette mindössze egy szint ékelődött volna a kapu záradéka és a megtartott párkánymagasság közé. A tervező neobarokk architektúrával kívánt igazodni a

belváros hangulatához.³¹ A pályázók által javasolt összekötő épületnek egyetlen változata sem valósult meg.

Ezek a kényszerű, szinte erőltetett megoldások a várost arra a döntésre készítették, hogy az 1938-ban az áttörést egyszerűen a Széchenyi tér 3. ház elbontásával oldják meg. Az addig zárt sorban állott Domonkos utcai ház oldalfalát egyszerűen „homlokzatosították”, a Domonkos templom oldalát pedig egyelőre érintetlenül hagyták. Évtizedekig mutatkoztak még rajta az elbontott ház lakószobáinak hengermintás festései. A Domonkos-templom csupasz oldalának megfelelőbb kialakítására később Füredi Oszkár és Schármár Károly egyaránt készítettek terveket, de ezek sem valósultak meg. Schármár Károly a Domonkos rendház mögött elterülő kert falába egy üzletsort is javasolt helyezni. Ehelyett két évtizeddel később itt OTP-házak épültek. A pályatervek kapuzatos megoldásainak elvetése mindenestre olcsóbbnak és egyszerűbbnek tűnt, gyors megvalósíthatósága hasznosnak is. De az elmaradt kapuépítés a városképre végzetes megoldásnak bizonyult.

Mindössze egy vigasz, halvány reménysugár sejlik fel: A tér látványának visszaállítására ma is van lehetőség. A közelmúltban fel is vetődött egy újabb tervpályázat kiírása. A hetven évvel ezelőtti helyzethez képest előnyt jelent, hogy ma korszerűbb szerkezetekkel valósítható meg a helyreállítás, hogy a mai építészeti szemlélet ennek kihasználásával bizonyára bátrabban tudna a környezetbe illő alkotást stílárís reminiscenciák nélkül is létrehozni. Végül még az is előnyt jelenthet, hogy a kialakult egyirányú közlekedés miatt két nyomsávós szélességre lehetne korlátozni a nagy kaput.

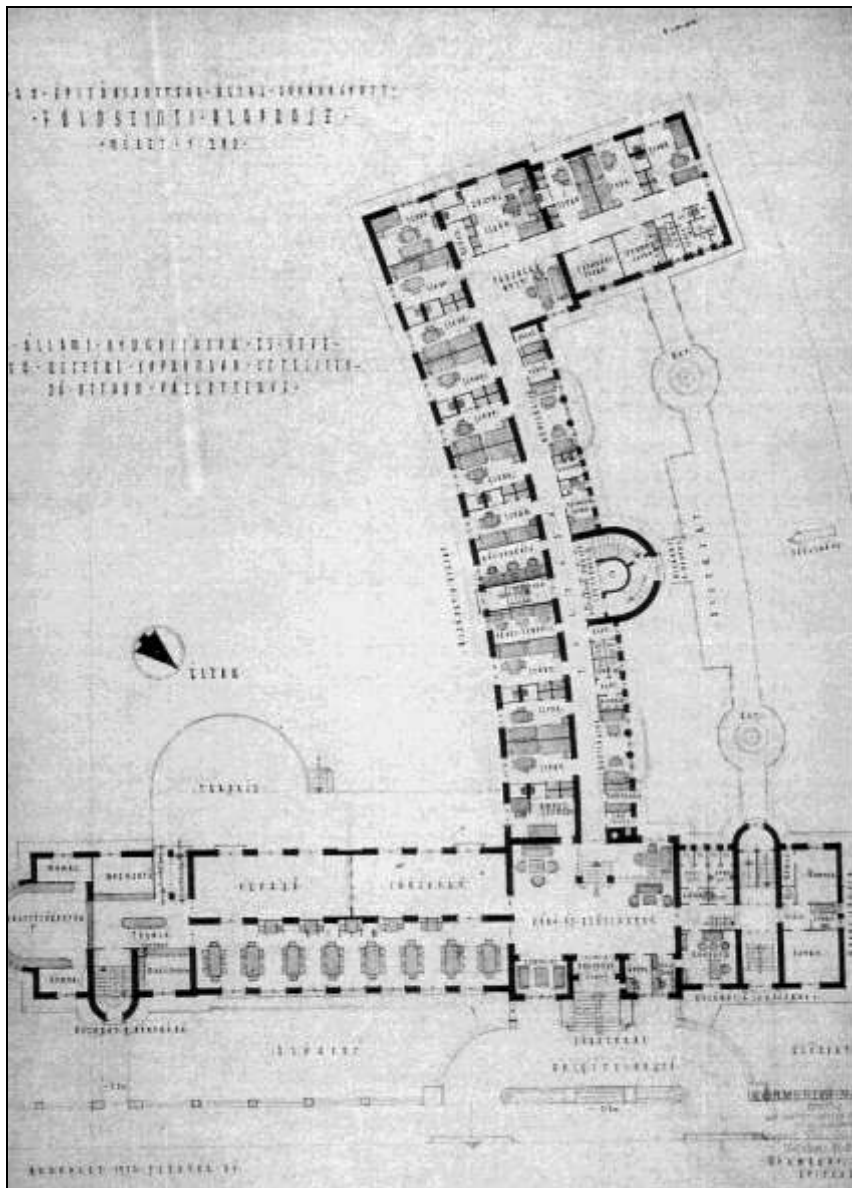
Állami nyugdíjas otthon, 1934 (11. és 12. kép)³²

Körmeny Nándor építész, állami megbízásra a gróf Tisza István út, a Meyne telep (ma Béke út és Bolyai utca) és a Borsmonostori utca által határolt területen nyugdíjasok és özvegyek részére részben két-, részben háromszintes épületet tervezett. A szobák többsége egyágyas, vagyis özvegyek részére szánt, csupán néhány kétágyas szoba létesült volna, összesen 63 fő részére. Ennek megfelelően az étkezőben, amely északi fekvéssel a mai Béke út frontján helyezkedett volna el, nyolc nyolc személyes asztal és ezt kiszolgáló konyhaüzem volt tervezve. Körültekintő gondoskodással társalgót, olvasótermet, teraszt, fodrászatot, kapus- és gondnoki lakrészt is berendezett. A terv városképi érdekessége, hogy a szobák háromszintes szárnya ívelt tömbjével, kis keskeny díszkert közbeiktatásával illeszkedett a Bolyai utca ívéhez. A szobák délkeleti illetve déli tájolásúak. A terv hangsúlyozza a széliránnyal szembeni védettségüket is. Az épületben az idős és

³¹ A Levéltárban az 1934-ben meghirdetett tervpályázat anyaga sajnos hiányos. A díjazásban és megvételen nem részesült pályázók nyilván visszakapták munkáikat. Kár, hogy a bírálati jegyzőkönyv is hiányzik, melynek összefoglalója tartalmazná a zsűri által leszűrt tanulságokat.

³² SVL Szakál-anyag.

bizonyára nagyobb számban mozgáskorlátozott lakók részére sem tolokocsis megközelítést, sem belső felvonót nem irányoztak elő. Pedig a terv a jóváhagyott változatot mutatja, vagyis a beruházónak az igényeit követte. Az otthon nem épült fel, délnyugati részén 1959-ben az egyetem ifjúsági háza létesült, melynek helyét 1934-ben még az otthon kertjének szánták. A terület azután megmaradt a családi házas beépítésre alkalmas telekrendszerre felbontva. Ebben a jellegben van napjainkban is beépítve.

11. kép. Állami nyugdíjas otthon a mai Béke úton. Körmeny Nándor terve, 1934.

12. kép. Állami nyugdíjas otthon. Körmendy Nándor terve, Távlati kép, 1934.

Az Anger-réti sportpálya és stadion, 1943³³

A soproniak kedves csapata a SFAC (Soproni Football és Atlétikai Club), melynek akkor vitéz Házi Jenő főlevéltáros volt az elnöke, a Balfi út mentén fekvő Anger-réten levő sporttelepét nagyszabású terv alapján kívánta korszerűsíteni. A tervezéssel Gulyás Kálmán budapesti építészmérnököt bízták meg: Az 1943. május 17-én keltezett tervekre a város már június 9-én ki is adta az építési engedélyt. Gulyás Kálmán mindössze 5 oldalas kézírásos statikai számításokkal a lelátó vasbetonvázás szerkezetét is megtervezte, egy korszerű stadionhoz illő nagy kiülésű védőtetővel együtt. Nyilván az akkor immár négy éve dúló háború anyaggazdálkodása tette lehetetlenné egy acéligényes szerkezet megvalósítását.³⁴ A romos városnak az újjáéledő sportélet ellenére is le kellett mondania a korszerű sporttelepről. Meg kell jegyezni, hogy a másik „házi” (!) csapat 1929-ben Morvay Károly GySEV mérnök tervei alapján építette meg a Felkelő úti vasutas sportpályán a lelátót.

³³ SVL X. 72/943.

³⁴ 1945-ben a város – valójában csak a rend kedvéért – felszólította a SFAC-ot, hogy a lejáró engedélyt hosszabbítsa meg, különben annak érvénye elvesz. A meghosszabbításnak a kérelmére vonatkozóan nincs adat).

Gulyás Kálmán tervein az Anger-réti SFAC sporttelepen a meglévő füves futballpálya 66 × 110 méter méretű gyepes játéktérét 6,10 m széles atlétikai futópálya övezi. Ennek mentén épült volna a 37,25 m hosszú lelátóépület. Az első emelet szintjén, a játéktér felett mintegy 4,5 m magasságban, erkélyhez hasonló védőkoriát mögött páholsor húzódik, középen díszpáhollyal. A mögöttes, újabb 3,23 méterrel magasabb emeleti szintig lépcsőzetesen kialakított nézőtérén 8 padosor fogadhatta a vendégeket. A lelátó előtt további 5 fedetlen padosor helyezkedett el a terv szerint. A padosorokhoz közbeiktatott lépcsők vezetnek. A lelátón közel 500 szurkoló fért volna el. A földszinten a lelátó padosorainak ferde síkja alatt, középfőfalas kétmenetes elrendezésben kis tornaterem, öltözők és mosdók, az emeleten – immár csak a hátsó menetben – két büfé, a vendégcsapat hálólhelye, egy lakás és raktárak helyezkednek el. Az épület két végén félköríves záródású lépcsőházak épültek volna, melyek a küzdőtérrel átellenes falon félhenger alakú tömbjeikkel a kor építészeti szemléletének megfelelő architektúrát mutatnak.

A sporttelepen két nyitott kosárlabdapálya és négy tenispálya is létesült volna, köztük az egyik mentén nyitott ülésekkel kis lelátót is előirányozott a terv. A Balfi úti bejárat mentén szabadon álló földszintes épület vendéglőt és egyesületi helyiségeket kínált. Az ifjúság részére a második világháború idején kötelező volt a levente-mozgalomban való részvétel, ami hetente egy kivonulást, tornagyakorlatokat valamint katonai alaki kiképzést jelentett. Sopronban a középiskolák a hét különböző napjain az Anger-rétre vonultatták a diákságot. A SFAC sporttelep terve az így reá háruló kötelezettségnek azzal tett eleget, hogy a területén még szabadon maradt gyepes részekre felíratta: „levente gyakorlótér”.

A Szent Margit-plébániatemplom, 1948–1957 (13. kép)³⁵

Megyer-Mayer Attila építész neve a Megyer – Seidl szerzőpáros építészeti műszaki rajz-tankönyve révén az idősebb építész nemzedék előtt jól ismert. Megyer Attila az orosz hadifogságban fogadalmat tett, hogy ha egészségben hazatér, hálája jeléül díjmentesen tervez egy templomot. Fogadalmának Sopronban tett eleget, amikor a templomot a Boldog Apor Vilmos győri megyéspüspök által 1945 márciusában felszentelt és máig az egykori Töpler-löveger földszintjén kialakított kápolnának méltó kiváltására megtervezte.

Az épületet a Mikoviny út és a Tulipán út közti területre szánták, amely akkor még a Katolikus Egyház tulajdonában volt. A templomterv első változatát Megyer Attila 1948-ban készítette el, módosításokkal még két változatot dolgozott ki engedélyezési terv szintjén. az utolsót 1957-ben. Ez már kivitelezésre kiforrott megoldás volt. A hosszahajós templomtérben padok 240 ülőhellyel szolgálnak a pillérsorok között, 6–6 körszelvényű pillér a belső tér jó tagoltságát

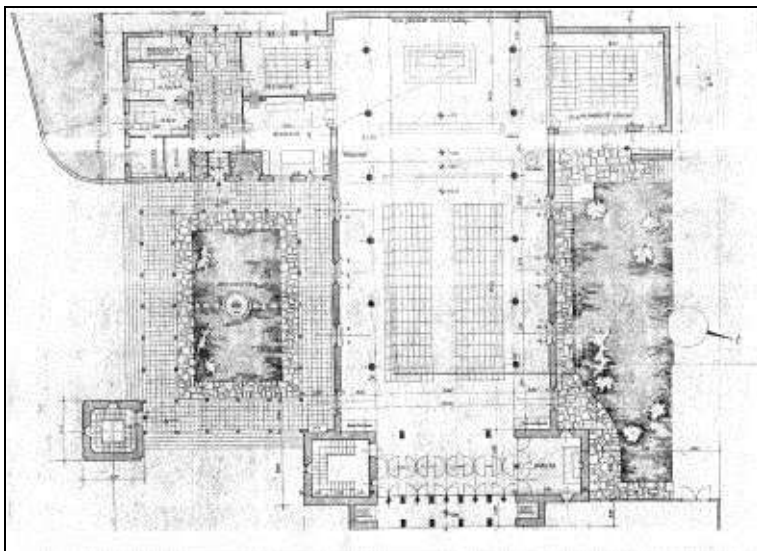
---

³⁵ A Szerző gyűjteménye

biztosítja. Azt utolsó két-két pillér között helyezkedik el a hat lépcsővel, vagyis közel egy méterrel kiemelt szintű oltár. A templom tágas terében az állóhelyekkel együtt 1300 hívőt vélt a tervező elhelyezni. A templom 70 főt befogadó kápolnával bővíthető. A templomtérhez a sekrestyén keresztül paplak kapcsolódik. Későbbi ütemben markáns harangtorony kerülhet a templomtest mellé. Az emelkedő terepbe illeszkedő templomot a hívők a Mikoviny út felől széles lépcsőkön közelíthették volna meg.

A tervezés időpontjában a szentmisét a pap még a hívőknek háttal celebrálta, de a vatikáni zsinat döntését követően az átalakítás a szemben való misemondáshoz itt sem okozott volna nehézséget. A tervező leírása szerint az oltár mögötti zárt fal egészére „faltól-falig és padlótól a mennyezetig egy monumentális freskó kerül, mely Szent Margit életéből vett jeleneteket ábrázol, sűrű, tömör kompozícióban”. Kontuly Béla személyében meg is nevezi azt a művészt, akit erre a munkára a legalkalmasabbnak vél és megemlíti, hogy Kontuly képességeit dinamikus és monumentális kompozíciók festésére már a budapesti Szent Domonkos és a szegedi Szent Ferenc-templomokban, valamint a szombathelyi szeminárium kápolnájánál bizonyította.

A Szent Margit-plébániatemplom építésének szükségessége és terve máig is él. Az időközben végrehajtott telekcseréje révén a templomépítésre szánt terület lakóházakkal beépített. A 2004-ben kiírt zártkörű tervpályázat a Szent Margit út menti lejtőre érdekes, de végül is el nem fogadott megoldásokat eredményezett. Új építési terület kijelölése most van folyamatban. Az építkezés még várat magára, holott a kápolna zsúfoltsága néha már kellemetlen torlódásokat okoz.

A felsorolt példák a Sopronban meg nem valósult középületek között csak a legmarkánsabbak. Terveztek 1919-ben a későbbi Lőver szállóval szemben kis színházat, szó volt egy szanatórium építkezéséről is, amely később más formában valósult meg. Heimler Károly szorgalmazta a Nándor-magaslaton, melyet Alom-hegynek is neveznek, egy sport-üdülő építését, terv is készült hozzá. A sok veszendőbe ment elgondolás és munka porladó levéltári papírjairól ezzel a rövid áttekintéssel fellebbentettük a fátylat, nem csak az említett építészettörténeti érdekesség miatt, hanem az értékes elgondolásokat és tervek megakadályozó körülmények tanulságos érzékeltetése érdekében is.

VEÖREÖS ANDRÁS | Soproni várfalséta. Aktuális műemléki kérdések Sopron belvárosában

A soproni séta minden magára valamit adó idegenvezető szájából ezzel a mondattal kezdődik: „már a rómaiak is...”. Különösen igaz ez a városfalakra vonatkozó fejezetre, hiszen a 3. század végi – 4. század eleji római alapokon álló városfal az, mely a mai napig meghatározza a Belváros szerkezetét és egyúttal látható és érzékelhető arculatát is.

A Belváros északi peremén álló városkapu (a Tűztorony alatt) és a hozzá kapcsolódó városfalak közel két évezrede meghatározó elemei a soproni városképnek. A városfalak alkotják azokat az alapvonalakat, amelyek mentén a ma is meglévő utcahálózat kialakult, a mindenhol látható Várostorony pedig a városban való tájékozódás kiindulási pontja. Magyarországon Sopron az egyetlen város, ahol a római kori település a mai napig ilyen mértékben meghatározója a városszerkezetnek.³⁶

Előkapu

Képzeljük magunkat a Várkerület és az Ikvahíd sarkára: innen tárul fel az ország egyik legszebb városképe. A kép közepén a leghangsúlyosabb elem a Tűztorony. Alapjai a Borostyánkő út római kori kapubástyája fölött, de attól függetlenül épültek a 12. században. Az alsó négyzetes, és a felette levő henger alakú toronytest a 13–14. század folyamán, Sopron szabad királyi városi rangra emelése után (1277) épülhetett, ez a rész már hegyes gúla alakú sisakkal látható Lackner Kristóf 1610 körül készített rézmetszetén.³⁷ A toronynak ez a része tehát középkori eredetű. A felső szintek a toszkán oszlopos loggiával, a nyolcszögű

³⁶ A legklasszikusabb példák a római városszerkezet egyes elemeinek továbbélésére a római Piazza Navona, a luccai Piazza del Amfiteatro, vagy Split belvárosa.

³⁷ Az ábrát közli többek között: Csatai Andre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1956, 158.

toronytesttel és a kettős barokk hagymasisakkal az 1676-os tűzvészt követően kerültek az épületre, a torony mai formájában tehát mintegy háromszáz éve uralkodik a városképben. Hangsúlyát fokozza, hogy építéskor egyedül a ferencesek templomának jóval alacsonyabb és vékonyabb tornya állott a Belvárosban – a Szent György és az evangélikus templom tornyai, az orsolyiták temploma és csillagvizsgálója csak két évszázad múlva épülnek majd fel.

A toronytól balra áll a Városháza neoreneszánsz, pavilonos tömegformálású épülettömbje, mely a korábbi épületek és a városfal egy szakaszának elbontása után épült, a homlokzatán látható évszám szerint 1895-ben. Előtte a kép legfiatalabb épülete, a hetvenes években épült bankház áll. Bontott tömege remekül illeszkedik a Belváros épületeinek léptékéhez.

A tűztoronyot támasztó városfal elbontása után a toronytesten repedések jelentek meg. A kérdés megoldásán dolgozó mérnökök egy része a torony lebontást tartotta egyedüli megoldásnak, de végül a budapesti Schulek Frigyes és Kiss István javaslatára a torony kapujának szűkítésével sikerült stabilizálni az épületet. A jelenlegi vizsgálatok és számítások alapján a torony alapozása megerősítésre kerül. A falazott toronytestet feszített acél pászmák és a födémelek síkjába beépített vasbeton tárcsák merevíténi, ezáltal lehetővé válik a befalazott átjáró kibontása; a támasztó ívek korszerűbb, kisebb helyigényű anyaggal való pótlása, így a Belváros újra rangjához méltó kapun keresztül lesz megközelíthető. A felújításkor sor kerül a toronysisak lehorganyzására is. A munkálatok alapos helyszíni művészettörténeti kutatásnak kell megelőznie, melyre az épület beállványozása után kerülhet sor. A kutatás remélhetőleg új eredményekkel gazdagítja a várostorony (így az egész város) történetére vonatkozó ismereteinket. A torony szerkezeti megerősítésével egyidőben kerül sor a fogadóépület rehabilitációjára. A torony szerkezeti megújításának tervezői dr. Vándor András, dr. Almásy József és Nemes Bálint, az építész tervező dr. Oláh M. Zoltán (Konstruma Mérnöki Iroda Kft, Budapest).

Még mindig az Előkapuval szemben állva jobbra változatos tömegformájú, színes, mozgalmas épületegyüttest látunk. A sarki trafik egyesek szerint az egyik legkisebb alapterületű, önálló helyrajzi számon álló ingatlan az országban. Az épületek elrendezése a 18. századra vezethető vissza. Ekkor – valószínűleg az aktuális igényekkel és a haditechnika fejlődésével összefüggésben, a városfalak hadászati jelentőségének csökkenéséhez igazodva – veszíti érvényét az a rendelet, amely megtiltotta a várfal külső oldalán az építkezéseket. Ekkor alakul ki a vizesárok helyén, a mai Várkerület belső oldalán, a városfalhoz tapadva a kereskedőbódék, raktárak, üzletek sora, mely a házak legnagyobb részében máig megtalálható.³⁸ Ennek köszönhető, hogy a Várkerület belső oldalán nem találunk középkori épületmaradványokat, míg a korábban beépített külső oldalon (Várkerület 55.) a Belvároshoz hasonlóan megjelennek a gótikus részletek.

A Várfal-sétány kialakításának gondolata a II. világháború pusztításai után vetődött fel először. 1962-ben Kissné Nagypál Judit készített tanulmánytervet a városfalak kiszabadítására és a környezet rendezésére.³⁹ Ennek felhasználásával

³⁸ Csatkai Endre: Sopron. Budapest, 1956, 16.

³⁹ Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) Tervtár 6632.

dolgozta ki a Belváros Részletes Rendezési Tervét Sedlmayr Jánosné 1964-ben. A munka színvonalát mutatja, hogy elvégzéséért a tervező Ybl-díjban részesült.⁴⁰ 1978-ban Kissné Nagypál Judit a közben eltelt időszak tanulságait is figyelembe véve intézkedési tervet készített.⁴¹ Ebben beszámol arról, hogy az eltelt tizenöt év során számos felújítás valósult meg anélkül, hogy az 1962-es koncepciót figyelembe vették volna. Sajnálatosnak tartja, hogy nagy számban épültek a városfalhoz tapasztott, összetákolt bódék, garázsok, ellehetetlenítve ezáltal a sétány megnyitását. Az intézkedési terv alaposságát mutatja, hogy a várfalgyűrű mentén 130 épület műszaki állapotára, műemléki értékeire, városképi szerepére, várfallal való kapcsolatára, valamint lakás- és tulajdonviszonyaira vonatkozó vizsgálat készült el. Fontos szempontként jelenik meg, hogy a beavatkozás nem csupán műemléki érdekeket szolgál, hanem az épületek lakóinak szociális körülményeit is javítani kívánja. Az intézkedési terv nyolc ütemre bontva javasolja a Várfal-sétány kialakítását, mely a teljes belvárost körbeölelte volna. Az akkori viszonyok mellett évi egymillió forintos költségvetésű programon belül a tudományos kutatást, a tervek elkészítését és a kivitelezést az OMF⁴² vállalta volna. A tervezett beavatkozások jelentős része a hetvenes-nyolcvanas években elkészült. Megtörtént a kisrondellás (Várkerület 100-102. számú épület mögötti szakasz), a nagyrondellás és a Városház utcai várfalszakaszok feltárása és helyreállítása. Ma a tulajdonviszonyok átrendeződése miatt a korábban tervezett szakaszoknak csupán mintegy fele valósulhat meg. A Hátsókapu és a Fegyvertár utca közötti szakaszt az orsolyita iskola összefüggő tömbje vágja ketté, a Templom utca déli szakasza mentén futó városfal számtalan magántulajdonú telken vezet át, így itt sincs már meg a reális lehetőség egy közforgalmú sétány kialakítására. Megvalósíthatók azonban az Előkapu – Fórum-átjáró – Nagyronde – Hátsókapu, valamint az Előkapu – Bunker köz közötti szakaszok. A Várfal-sétány kialakításának egyik fő támogatója Prekker Emma (†2007) volt, aki életművének tekintette a sétány létrehozását és építésügyi csoport-vezetőként, majd műemlék-felügyelőként fáradhatatlanul dolgozott az adminisztratív, jogi és műszaki feltételek megteremtéséért.

Várkerület

A városfal menti képzeletbeli sétánkat kezdjük a tervezett, illetve a hatvanas-hetvenes években részben már meg is valósított Várfal-sétány útvonalán. Az Előkaputól egy – a hely rangjához képest méltatlan – ideiglenesnek szánt beton rámpán jutunk le a városfal külső oldali terepszintjére, amelyet a hatvanas évek régészeti feltárásai során állítottak vissza. Ekkor kerültek elő a hármas falgyűrű külső falának korábban föld alá temetett maradványai. A tervek szerint az ideiglenes rámpa helyett rendezett rámpa és lépcső vezet majd le a sétányra. A Városház utcába vezető híd alatt átbújva a római kori emlékeket bemutató, H.

⁴⁰ Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003, 120.

⁴¹ KÖH Tervtár 21031.

⁴² Országos Műemléki Felügyelőség, utóbb Országos Műemlékvédelmi Hivatal (OMvH), majd 2001-től Kulturális Örökségvédelmi Hivatal.

Vladár Ágnes tervei alapján a kilencvenes években kialakított Romkertbe⁴³ pillanthatunk be terepszinten. Reményeink szerint a Várfal-sétány megnyitásával, idegenvezetéssel a Romkert is látogathatóvá válik. A terület helyet adhatna az egykori Scarbantia történetét és életét bemutató programoknak, ezáltal élő módon, szervesen kapcsolódhatna a Belvároshoz.

A Romkert városfalakat érintő, kevesek által ismert látványossága a Városház utca 4. szám alatti épület alatt látható metszetben bemutatott vörös sánc és a középkori fal. Ezen a helyen egyszerre mutatkozik meg a római kori városfal nyomvonala, a 11. századi vörös sánc rekonstrukciója, valamint a 14. századi hármás falgyűrű.⁴⁴

A sarokbástyát megkerülve a városfal egyik legfestőibb szakaszához érünk. Itt mintegy hatvan méter hosszban látható, a római alapokra épített, körbástyákkal tagolt, helyreállított városfal. A jelenleg zsákutcaként kialakított terület ma kihalt, üres. Amennyiben a sétányt lezáró – mindössze néhány tíz centiméter vastagságú! – fal áttörése megvalósul, ez a szakasz is élénk belvárosi gyalogosforgalom színterévé válhat. A várkerületi házak, melyeknek itt a festői hátsó oldala látszik, mai formájukat szintén a 20. század hatvanas–hetvenes éveiben kapták, amikor a sétány kialakításának érdekében több hátsó épületszárnyat, toldalékot bontottak le, majd a csonka épületeket a várfal felé homlokzatosították. A házak többségének a kialakítása lehetővé teszi, hogy a földszinti üzletek a városfalra nézően is megnyithatók legyenek. A tervek szerint (dr. Szűcs Endre – Mérnök Stúdió Kft., Budapest, Fekete Szilárd – A2 építésziroda, Sopron) a sétány a külső, alapjaiban megmaradt falon kívül kerülne burkolásra, a két fal közötti szakasz továbbra is zöldterület marad. A városfal felett a Szent György templom tornya hívja fel magára a figyelmet, ad irányt a tekintetnek, továbbsétálásra csábítva.

A sétányt ma még lezáró fal túloldala már a Fórum-átjáróhoz kapcsolódó szakasz – jelenleg szintén zsákutca. Itt árkádosítva megmaradtak az épületek hátsó, városfalra tapadó tömegei, közöttük néhány lépcső kiépítésével és térburkolással egyszerűen kialakítható a sétány. A Fórum-átjáró környékén már jelenleg is nagyobb élet van, üzletek, étterem, cukrászda működnek. A belső sétány és a Várkerület közötti kapcsolatot több átjáró biztosítja, a Fórum-átjáróból pedig a felső sétányon és a Városház utcán keresztül a Fő tér közvetlenül elérhető.

⁴³ Kubinszky i.m. 124. H. Vladár Ágnes munkájáért 2001-ben Wälder-díjat vehetett át Sopron városától.

⁴⁴ Gömöri János: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron, 2002, 56.

1. kép. A nagyrondella kiszabadítása a bombázások során tönkrement épületek romjai közül
(KÖH Tervtár)

A Fórum-átjáró – műemléki rekonstrukciós szempontból – leglátványosabb eleme a kerámiacsövekből kiegészített körbástya, mely az 1978-ban Kissné Nagypál Judit által készített koncepcióterv alapján készült.⁴⁵ Ezen a ponton jól megfigyelhető a hármás falgyűrű. A külső, mára már elpusztult és a római alapra épült középső fal közötti várakok helyét egy kis fahíd íveli át, a belső fal a Szent György utcai házakba beépítve látványos magasságig áll. A Szent György plébánia kertjébe lépcső vezet, ezen az útvonalon, a 17. századi felső bástyakertek továbbéléséért meglévő kerten keresztül a templomi és plébániai forgalomtól függetlenül megközelíthető és kilátópontként használható lenne az 1882-ben épített templomtorony.

A Fórum-átjárót követő szakaszon a sokak által ismert, nagyrondellás várfalszakaszra érünk. Itt láthatók közvetlen közelségre is működő monolit vasbeton lemezek alatt az eredeti, római kori fal kövei. A nagyrondella a második világháború pusztításai során került felszínre, addig épületek takarták a várfalnak ezt a szakaszát is (1. kép). A hatalmas, félkör alakú bástya a városfalak egyik legfiatalabb eleme, Lackner Kristóf polgármestersége idején épült a 17. században. A Várkerület külső oldalára átsétálva a rondella, a Szent György templom várfalon álló, karcsú, égbe nyúló tornya és a környező épületek festői városképet mutatnak.⁴⁶ A templomtoronytól balra az iskolaépület tetőgerincének végén egy meredek oromfal bukkan elő: a korábbi – feltehetőleg középkori – tetőformára utalva. A világháború utáni helyreállítások során a menthetetlenül

⁴⁵ KÖH Tervtár 21031.

⁴⁶ A rondella kiszabadításával kapcsolatban (festői városkép vagy zavaróan megszakadó várkerületi zárt sorú beépítés) ma sincs egyértelmű szakmai álláspont. Kubinszky i.m. 119.

elpusztult épületek helyén alakult ki a mai Bástya tér, melynek látványába a Winkler Oszkár tervei szerint épült modern, háromemeletes lakóház is szervesen illeszkedik.

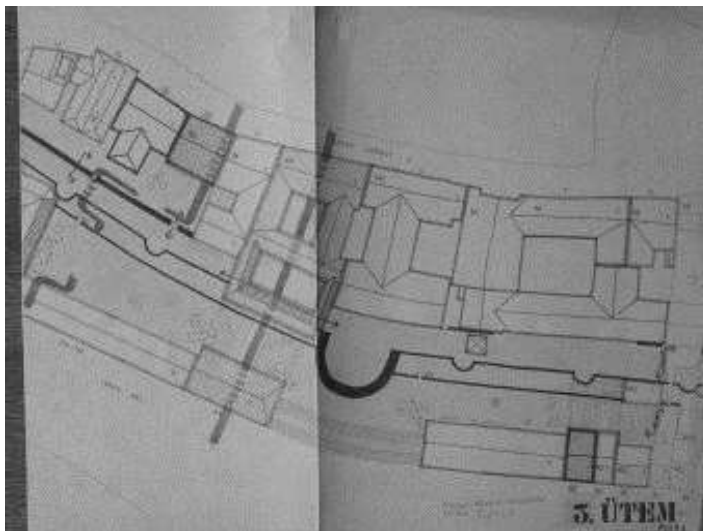
Sétánkat a Lenck-ház nagyrondeilla melletti átjáróján folytathatnánk, de az épület túloldalán a várárokba vezető ajtó megnyitása még készült el. A hetvenes évek tervei szerint a Lenck-háznak a városfalra merőleges két épületszárnyát elbontották volna, szabad átjárást biztosítva így a városfal mentén. A tervek megvalósulása esetén mintegy 350 méter hosszban egybefüggően lehetett volna bemutatni a városfalat. Végül a nagyszámú lakás iránti igény győzött, így a Várkerületre merőleges épületszárnyak is megmaradtak, sőt emeletráépítéssel bővültek (2. és 3. kép). A helyszínrajzon a felső városfal sétányként való végigvezetése is szerepel, ez ma már a plébániai és iskolai területek közbeékelődése miatt szinte elképzelhetetlen. A tervek szerint a nagyrondeilla előtt kialakított széles lépcső a várárokban megrendezhető programok nézőterül is szolgálhatna – ezzel a lehetőséggel napjaink programszervezői egyáltalán nem élnek. A következő szakaszon, a Várkerület 102. szám alatt a hatvanas évek koncepciója szerint újonnan épített épület (Erdeős László, 1969.⁴⁷) egy része a földszinten átjárható, mögötte ötven méteres hosszban rálátás nyílik a városfal kisrondeillás szakaszára. Sajnálatos módon napjainkban az udvar nem látogatható, a városfalat csak a rácson keresztül szemlélhetjük. Ezen a szakaszon található a várfal kiegészítésének egyik legérdekesebb módja: a leomlott faltömeget acél rácsra felfuttatott növényzettel kívánta pótolni a tervező, Nagypál Judit 1966-ban.⁴⁸ Ugyancsak itt van a várfal alján a kitörőkapu, mely a Szent György utca 17. számú ház udvarára vezet, és a Szent György utca 15. vagy 19., illetve a – jelenleg felejtethető esztétikai élményt nyújtó – Hátsókapu 1. számú épület kapualján keresztül közvetlen belvárosi kapcsolatot tudna létesíteni a Várkerülettel. A 13-as számú ház tervezett – és időszerű – felújításával ez az épület is szervesen be tudna kapcsolódni a Várfal-sétány feltárásába: pincéjéből ugyanis egy – jelenleg elfalazott – kijárat nyílik a külső várárokba. A jelenlegi állapotban nem látszik, de a várfal előtti füves területen végig köburkolat található, tehát itt is csupán néhány lépcső építésére, valamint egy nyílás kibontására van szükség ahhoz, hogy a Lenck-ház felől a városfal megközelíthető legyen. A várkerületi, a Szent György utcai és a Hátsókapura vezető kijáratok megnyitásának műszaki akadályai nincsenek, megvalósításukra azonban a tulajdonviszonyok és tulajdonosi szándékok ismeretében pillanatnyilag kevés a remény. A szakasz terveit Fekete Szilárd soproni építész tervező készítette. Az újonnan kialakítandó sétányszakaszok építészeti arculatukat (formák, anyagok, részletképzés) tekintve mindenütt a korábban megvalósult mintákat követik.

A Hátsókaputól délre a várkerületi étterem udvaráról még látható a városfal egy – önerőből helyreállított és karban tartott – szakasza, de itt már hiányzik a továbbvezetés lehetősége. A felső részen az orsolyita növények bástyakertje őrzi a Lackner Kristóf-korabeli használati módot.

---

⁴⁷ Kubinszky i.m. 118.

⁴⁸ KÖH Tervtár 6636.

2. kép. A kisorondellás várfalszakasz megnyitásának tervezett helyszínrajza 1978-ból (KÖH Tervtár)

Szent György utca

A Szent György utcán végigsétálva nem látszik a várfal, pedig az utca vonalvezetése, enyhe íve pontosan mutatja, hogy az épületek mögött ott kanyarodik a falgyűrű. Az utca páratlan oldalán álló, hátsó épületszárnyukkal a várfalhoz tapasztott épületek homlokzatai adják az utca enyhén kanyarodó, festői vonalvezetését. A nyugati oldalon többnyire egyemeletes, a keleti oldalon kétemeletes beépítést a templom mellett nagyobb léptékű, a városszövetet feszítő méretű épületek szakítják meg. Az utca közepén a mesterien hátrahúzott templomhomlokzat előtt alig érezhető teresedés biztosítja, hogy a homlokzatok magasságát messze túllépő templom – és előtte a szemlélődő! – „levegőhöz jusson” a sűrűn beépített, szűk, feszített arányú utcában. A teresedés egy majdani díszburkolat kialakítása során kaphat a sétáló ember számára is észrevehető hangsúlyt.

Templom utca

A Belváros túlsó, nyugati peremén szintén az íves várfalat követő vonalvezetéssel alakult ki a Templom utca. Az utcák íves vonalvezetése – mely a telkek ritmusával együtt a középkorból öröklődött át a barokk kori városba – a belátható, egyszerre áttekinthető rövid utcaszakaszok révén változatos, festői városképet eredményez.⁴⁹

Színház utca

A Templom utca és a Színház utca között, a Bunker köztől északra eső szakaszon szinte teljes épségben látható a várfal. Egy kisebb szakasza hiányzik a Templom

⁴⁹ Pogány Frigyes: Terek és utcák művészete. Budapest, 1960, 381–383.

utca 6. számú telek végén, de ez pótolható. A sétány kialakításának ebben a pillanatban ezen a szakaszon csupán adminisztratív akadályai vannak: a Színház utca 13. szám alatti ingatlanon álló kerítésfal áttörése műszaki problémát nem okoz. Amennyiben az önkormányzatnak sikerül egyetértésre jutni az egyes területek tulajdonosaival, akkor a Bunker köztől egészen a Tűztoronyig lesz végigjárható a Várfalsétány. Ennek a szakasznak a terveit H. Vladár Ágnes (Budapest) készítette.

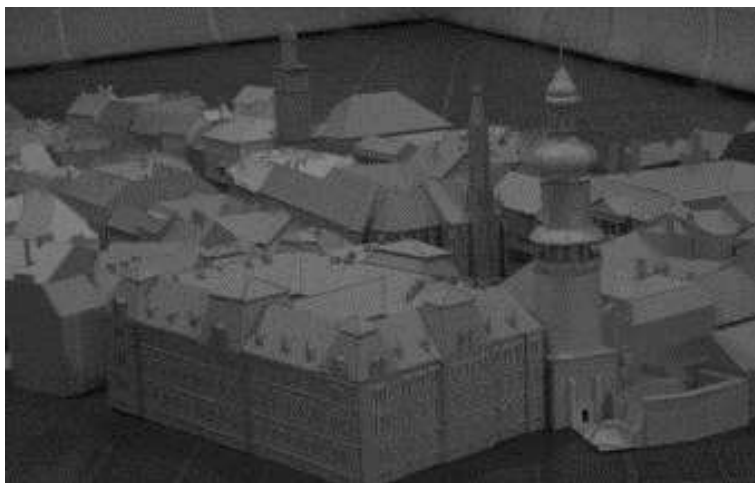

3. kép. A Lenck-ház a bővítés előtt (KÖH Tervtár)

Fő tér

A Városház-átjárótól az Előkapuig a múzeum mögött ma is bejárható a H. Vladár Ágnes tervei szerinti sétány már korábban kiépített hangulatos, festői szakasza. A Fő téri múzeumok mögötti felső sétány az Előkapu-épület tervezett felújításával várhatóan szintén bekapcsolódik majd a belvárosi vérkeringésbe: a tervek szerint innen lehet biztosítani a múzeumok emeleti szintjeinek akadálymentes megközelítését. Az 1900-ban elbontott őrségépületek helyén Kissné Nagypál Judit tervei alapján 1971-ben épült, tömegével zseniálisan a környezetbe illesztett, ugyanakkor anyaghasználatában építésének korát megjelenítő – ma már önálló műemléki értékű – épületben kaphatna helyet egy központi turisztikai információs iroda, illetve a múzeumok fogadóépülete, egy büfé, illetve a városi séták kiindulópontja.

Az épület megközelítése az Előkapuból történne, így a torony és a múzeumok turistaforgalma megfelelően szétválasztható. Az épületben kerülhet elhelyezésre a Sopron Belvárosát mintázó, jelenleg az Örökségvédelmi Hivatalban található, alkalmanként megtekinthető, folyamatosan fejlődő városmakett is, mely háromdimenziós jellegéből adódóan kiválóan alkalmas a Belváros térbeli összefüggéseinek szemléltetésére (4. kép). A fogadóépület felújításának terveit dr. Oláh M. Zoltán készítette.

4. kép. Sopron belvárosának makettje a KÖH soproni irodájában

A Várfal-sétány kialakíthatóságának az anyagi lehetőség megteremtésén túl természetesen jogi feltételei is vannak. Az ingatlanok legnagyobb része az önkormányzat tulajdonában van, ezeken a szakaszokon nem kérdéses a tervek megvalósíthatósága. A magántulajdonú ingatlanok esetében azonban szükség van a tulajdonosok hozzájárulására; a program fontos része tehát a tulajdonosok meggyőzése annak érdekében, hogy magukénak érezzék a Várfal-sétány kialakítását, ezáltal a belvárosi élet élénkítését, hosszú távon pedig a Belváros rangjának a történeti szintre való visszaemelését.

A hetvenes évekbeli terv műszaki leírása megdöbbentően sok, ma is aktuális kérdést vet fel. Ilyen például a Városház utca 4. szám alatti Tálos-ház helyzetének sürgős rendezése – a 11 összezsúfolt bérlemény ugyan megszűnt, de az épület sorsa máig sem rendeződött; vagy a Fő téri múzeumok mögötti bástyasétány, illetve Előkapu terasz hasznosítása – melyek ma is használaton kívül állnak. A terv felveti az orsolyita iskola együttesében a tornaterem építésének szükségességét, valamint „az inkább elhanyagoltságból, mint a hivatkozott

statikai hibák miatt hosszú évek óta használatlan⁵⁰ csillagvizsgáló torony felújítását – ezeknek a feltételei éppen napjainkra értek meg, a torony a tavalyi évben megújult, a tornaterem épülőben van. A koncepcióban szerepel az orsolyiták kertjében az egykori római kaputoronyra irányuló régészeti kutatás elvégzése – ez a munka is csak napjainkban, a tornaterem építésével egyidőben készülhetett el részlegesen, befejezése továbbra is várat magára. Az a tény, hogy a harminc éve felvetett kérdések megválaszolását ma ismét napirendre tűzzük, nyilvánvalóvá teszi elődeink korukat megelőző gondolkodásmódját, és egyúttal elgondolkodtathat bennünket: vajon miért nem teszünk meg mindent ezek megoldására.

A Belváros megújulásához szervesen kapcsolódik a közterek megújítása. Eddig egyedül az Új utca burkolata készült el, de időszerű a Fő tér, a Kolostor utca, az Orsolya tér, a Fegyvertár utca burkolatának újragondolása is. A tervek elkészültek, ezek tartalmazzák a Templom utca és a Szent György utca kövel való burkolását is. A burkolat, illetve utcabútorozás segítségével az evangélikus templom előtti teresedés (Templom utca – Kolostor utca – Bunker köz csomópontja) is átalakulhat autóparkolóból élő, használt városi térré. A terveket dr. Szűcs Endre és Sallós Csaba (Mérnök Építész Iroda, Budapest) készítették. A Fő térre visszakerülhetnek a növények, és sort kell keríteni a Szentháromság-szobor restaurálására is.

A Belvárost érintő jelentős fejlesztés a bencés templomban és a hozzá tartozó kolostorépület földszintjén kialakítandó kiállítás, a templom kriptájában urnatemető létrehozása, az épületegyüttes folyamatos felújítása, értékeinek restaurálása.

Az önkormányzat közvetlen anyagi támogatásával az elmúlt néhány évben több belvárosi ház homlokzata újulhatott meg, látványosan szemléltetve, hogy akár jelképes támogatás esetén is jelentősen megnő a műemlék-felújításra, karbantartásra fordítandó magántőke. Állami támogatások, adókedvezmények esetén a felújított épületek száma tovább gyarapodhatna.

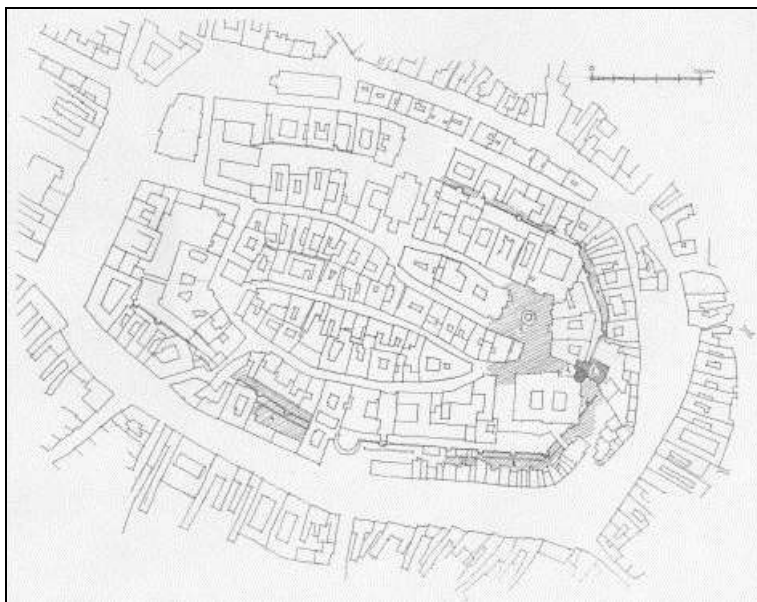
---

⁵⁰ Kissné Nagypál Judit: Intézkedési terv műszaki leírása 1978-ból. KÖH Tervtár 21031.

5. kép. Gyalogos átjárók a Várfal-sétány megnyitása után.

Bízom benne, hogy a tervek megvalósulása esetén a soproni Belváros a mainál is nagyobb turisztikai vonzerőt fog jelenteni. Az ide látogatók számára az egyik leginkább vonzó elem a történeti városszerkezet, a festői utcahálózat és a házak alatti átjárók sokasága. A várfal-sétány megnyitásával még könnyebben átjárható történeti térrendszer várhatóan pozitívan hat a Belvárosban jelenleg hiányzó üzletek, vendéglátóhelyek megtelepedésére. Az önkormányzat, mint a terület gazdája kedvezményekkel, csábító jogszabályi környezettel teheti vonzóvá a területet a vállalkozások előtt (cégek esetében a közterület-használati díj csökkentése vagy elengedése, a helyi adók csökkentése, bérleti díjak, előírt parkolóhelyek megváltásának feltételei, stb.). A feltámadó múzeumi fogadóépület méltó kapuja lehet a remek kiállításoknak, a tűztoronynak, színvonalas – szakértő idegenvezetővel kísért – városi séták kiindulópontjává válhat. Amennyiben a felelős döntéseket meghozó városvezetés fel tudja mérni, hogy a rá bízott épített környezet milyen – hosszú távon jelentős anyagi tőkét jelentő – lehetőségeket rejt magában, akkor Sopron Belvárosa kiemelkedő turisztikai célponttá, és nem utolsósorban a város lakóinak kedvelt tartózkodási helyévé válhat. Ellenkező esetben féltő, hogy a felújított Belváros továbbra sem tud étellel megtelni, mert a szolgáltatók és a szolgáltatásokat keresők egyaránt a kedvezőbb feltételeket kínáló külvárosokat választják. Az épületek, utcák, terek felújítása önmagában nem elég, fontos azoknak vonzó programokkal, helyhez illeszkedő, kereskedelmi, vendéglátóipari, kulturális, művészeti, turisztikai étellel való megtöltése (5. és 6. kép)!

6. kép. A belvárosi rekonstrukcióval érintett területek.
1: Tűztorony, 2: Fogadóépület, 3. Fő tér, 4. Várfal-sétány különböző szakaszai

GÖMÖRY JUDIT | Bővült a védett soproni müemlékek lajstroma

Az oktatási és kulturális miniszter 2009. március 6-án megjelent rendeletében kilenc paragrafus szól soproni épületekről, valamint Sopron műemléki jelentőségű területének kibővítéséről. Sopron hazánk egyik legismertebb „műemlékvárosa”, igen gazdag egyedi műemlékekben. Sopronban már 1965-ben kijelölésre került a városmagot és a Várkerületet magába foglaló műemléki jelentőségű terület. Joggal merülhet fel a kérdés, miért volt szükség a védett terület kiterjesztésére, s milyen további értékeket volt szükséges egyedi védelem alá helyezni?

Sopron műemléki szempontú feltérképezése Csatkai Endre munkásságának köszönhetően már a második világháború előtt megindult, így a város kiemelkedő építészeti értékei régóta ismertek voltak. 1951-ben mintegy 54 objektum került védelem alá, melyek elsősorban a belváros területén elhelyezkedő templomok, kiemelkedő jelentőségű lakóházak voltak, tehát a belváros belső városfalon belüli részének emblemikus jelentőségű épületei.¹

¹ 1620-24/1951 a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete.

1953-ban bővült a védett emlékek köre, ez évben összesen 117 épület állt műemléki védelem alatt. Ezek között már nagy számban szerepeltek egyszerűbb lakóházak, valamint a városfalon kívül eső objektumok is.² Ekkor került védelem alá például a Széchenyi téri domonkos templom és kolostor, s a városfalak is. A védelem alá kerülő emlékek körének időhatára – a korabeli műemlék-védelmi szemléletből következően – ekkor nagyjából a 19. század közepéig – utolsó harmadáig, a romantikus stílusig terjedt. 1958-ban több mint 200 újabb objektum került védelem alá, jelentősen bővült a védett emlékek sora a középkori külváros északi részének 18–19. századi épületeivel (Balfi utca, Gazda utca, Halász utca, Várkerület, Ötvös utca, Rózsa utca, Szentlélek utca), de a belvárosban is számos lakóépület lett védett, például az Új utcában.³

A következő években többször került sor egy-egy épület védelem alá helyezésére, nagyobb léptékű változás azonban csak 1965-ben történt. Ekkor további 26 épület egyedi védelem alá helyezése mellett sor került Sopron műemléki jelentőségű területének kijelölésére is.⁴ A területi védelem már ekkor kisebb területet ölelt fel, mint amelyet az egyedileg védett épületek elhelyezkedése indokolt volna, nem is beszélve az átfogóbb várostörténeti szempontokról. A védelem köréből kimaradt ugyanis a Szent Mihály domb és környéke, ahol már ezidőtájt is számos műemlék, műemlék jellegű, illetve városképi jelentőségű épület állt. 1976-ban Sopron városában összesen 324 darab egyedi védelem alatt álló objektum volt található.⁵

1990-re az egyedi védelem alatt álló soproni objektumok száma 389-re növekedett.⁶ A műemlékvédelem továbbra is Sopron 19. század közepe előtti történetét, településképi elemeit és építészeti emlékeit ítélte egyértelműen védendőnek. Az ettől későbbi alkotásokat, a historizmus, szecesszió és modernizmus építészeti és művészeti emlékeit még nem tartották önértéknek. Kubinszky Mihály és Winkler Gábor alapos hely- és forrásismeretre támaszkodó, a témában úttörőnek számító tudományos munkásságának köszönhetően régóta tudjuk, hogy Sopron 19–20. századi építészeti emlékei is kiemelkedő jelentőséggel bírnak.⁷ Ennek ellenére 1990-ben még sok historizáló homlokzatú lakóház például csupán barokk eredete miatt állt országos műemléki védelem alatt, nem pedig saját értéke okán. Az 1990-ben egyedi védelem alatt álló 389 objektum között mindössze 18 darab historizáló emléket találunk. A soproni historizáló építészet emlékei közül ekkor néhány kiemelkedő értékű lakóépület (Lenck-villa, Russ-villa, Zettl-Langer-ház),

² Műemlékjegyzék az 1953 júniusi állapot szerint. Összeáll.: Műemléki Csoport. Budapest, 1953, 106–115.

³ Magyarország műemlékjegyzéke. Budapest, 1976, 338–357.

⁴ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal nyilvántartásának adatai, 2006.

⁵ Magyarország műemlékjegyzéke. Budapest, 1976, 338–357.

⁶ Magyarország műemlékjegyzéke. Szerk.: Ikafalvi Diénes Virág. Budapest, 1990, 595–641.

⁷ Winkler Gábor: Az elmúlt 100 év építészeti emlékei. Metodikai útmutató az elmúlt 100 év építészeti emlékeinek védelméhez. 1–3. Győr 1982–1983. Kézirat.; Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988.; Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003.

valamint egyes középületek álltak műemléki védelem alatt (Erdészeti Szakközépiskola a Szent György utcában, a Kaszinó épülete, a Balfi út 80. alatti szegényház). Egyetlen szecessziós épületként a Széchenyi téri Postapalota épülete volt védett ekkor, modern stílusú épületet pedig egyáltalán nem találunk az 1990-ben védetté nyilvántartott épületek között.⁸ Az 1990-es évek óta a műemlékvédelem egyik fontos céljává vált a 19. század végi és 20. századi építészeti emlékek védelme is, e törekvések ellenére azonban sok kiemelkedő érték csak a közelmúltban lett egyedileg védett. Így például Sopronban 2004-ben került egyedi védelem alá a Papréten álló ortodox zsinagóga, 2005-ben pedig a Paprét 4. szám alatti lakóház, valamint az európai szinten is jelentős Stornoműterem épülete.

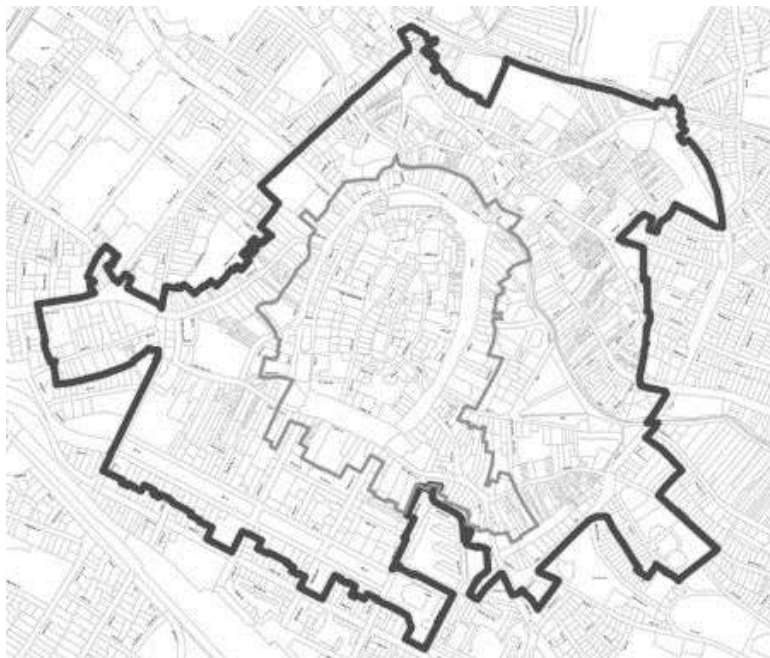
A város egészének értékes építészeti emlékégyüttese a korábban védett városmagon kívül is olyan sűrű, olyan jelentékeny, hogy a területi védelem kiterjesztése műemlékvédelmi szakmai szempontból teljesen indokolt volt. Elméleti megalapozottságán túl gyakorlati szempontból is időszerű és szükséges volt a védett terület megnövelése. Érdemes felidézni a közelmúltból a Deák tér rendezése és a felszín alatti turista-információs központ kialakítása körüli vitákat, melyek során kérdésként merült fel az is, hogy egyáltalán érték-e a Deák tér kialakítása, beépítése – hiszen soha nem állt védelem alatt, csupán néhány egyedileg védett műemlék volt ott található.

A korábbi műemléki jelentőségű terület mostani kibővítésének egyik alapja a külső városfal vonala volt; melynek vonalában kerültek kijelölésre a védett terület új határai. A külső városfal önmagában jelzi a történelmi város, s egyúttal az értékes történeti épületállomány által fedett terület határait is. A külső városfal vonalától csupán ott tér el a területi védelem új határvonala, ahol a történeti városzövet összefüggései azon túlnyúlnak, vagy éppen attól beljebb megszőnnek (1. kép).⁹

---

⁸ Magyarország műemlékjegyzéke. Szerk.: Ikfalvi Diénes Virág. Budapest, 1990, 595–641.

⁹ A soproni műemléki jelentőségű terület kibővítésére és annak módjára a KÖH Nyugat-dunántúli Irodájának munkatársai tettek javaslatot, mely alapján a védetté nyilvánítási dokumentációt a KÖH Védési Osztályának munkatársai készítették el.

1. kép. Sopron régi és új műemléki jelentőségű területének határa.
Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Sopron

Ha elindulunk felfedezni az „új” műemléki jelentőségű területet, elsőként a korábban már védett városmagtól, a Várkerülettől északra-északkeletre található városrészeket érdemes megvizsgálni. A Szent Mihály-domb – Halász utca – Balfi utca a város középkori külvárosához tartozott. A Szent Mihály-templom mellett található Szt. Jakab-kápolna Sopron legkorábbi álló temploma. A Szent Mihály, Halász és Balfi utcák, illetve a környező kisebb utcák mai értékes épületállománya nagyrészt 18. századi eredetű, sokuk többször átépített, egyszerű kialakítású lakóépület. Az utcákra jellemző a falusias-kisvárosias összkép: népi lakóház-forma csonkakontyolt tetős oromfalas ház, csatlakozó falazott kerítéskapuval, s jellemzően nagy pincével. A sokszor egyszerű kialakítású épületek együttese nemcsak építészettörténeti értéket jelent, de figyelmet érdemelnek mint Sopron város ipar- és helytörténeti emlékei is.

A Balfi utca vonalától délre található Papréten klasszicista és historizáló lakóházak, valamint a historizáló zsinagóga találhatóak. Sopron egyik sajátos hangulatú helye ez a hatalmas, hozzávetőleg háromszög alakú, egyik oldalán a patak által határolt tér. A tér mentén több kiemelkedő építészeti emlék is található, melyek mind csak a kö-zelmúltban lettek védettek. A 2009-es miniszteri rendelettel került védelem alá a tér déli sarkán álló, Paprét 26. szám alatti

egyemeletes lakóház.¹⁰ A hosszan elnyúló homlokzatú saroképület főhomlokzata a Paprét egyik térfalát képezi, archaikus hangulatot kölcsönözve annak. A ház egyszerű kialakítású homlokzatai és tágas belső udvara az értő szem számára mai elhanyagolt állapotokban is megmutatják a ház valódi értékeit. A Paprétre néző homlokzat legkorábbi eredetű, patak felőli, keleti szakaszának földszintjén klasszicista, félköríves záradékú, mélyített faltükrös tagolás fut végig, az emeleten szalagkeretes ablakokat látunk, mely tagolás a keleti oldalszárnynon is végigfut. Ez a sarki épületrész feltehetően az 1830-as években épült, építtetője nemes Zahradnik Vincéné Bolza Matild grófnő volt. E korai épület átépítéséhez 1846-ban Hild György (1805-?) készített tervet. A már álló L alakú saroképület főhomlokzati szárnyát 1858-ban nyugat felé megtoldották a soproni Josef Markl (1831-?) tervei alapján egy szintén egyemeletes, téglány alakú épületrésszel. A jobb oldali udvari szárny az 1860-as években épülhetett, a bal oldali épületszárny bővítése és átépítése valószínűleg az 1870-es években zajlott. Az épület egyedi értékei között számos jó minőségű 19. századi nyílászáró, különböző építési periódusokból származó öntöttvas lépcsőkorlátok, a vaskonzolos függőfolyosó kovácsoltvas korlátai találhatóak meg. Az épület kultúrtörténeti érdekessége, hogy itt található a soproni ortodox izraelita hitközség használaton kívüli imaterme is.

A Pócsi utcában egyszerűbb kialakítású, kisebb részben 18., nagyobb részben 19–20. századi eredetű épületeket találunk, a Kurucdomb egyedülálló klasszicista szélmalom-épületét¹¹ pedig jellemzően 20. század eleji historizáló utcák övezik. Szintén historizáló épületek vezetnek el a Kőfaragó térig, ahol a műemléki jelentőségű terület bővítésének vonala csatlakozik a régebbi védett terület határvonalához.

A belső várfalon belüli városmagot délen és nyugaton övező, újonnan védelem alá helyezett terület (Petőfi tér, Jókai utca, Kossuth utca, részben a Széchenyi tér, Deák tér) mai szerkezete természetföldrajzi adottságok miatt a 19. század közepéig rendezetlen és beépítetlen volt. A Deák tér és környéke az 1880-as évektől épült ki, épületállománya döntően historizáló stílusú. A téren a város életében fontos intézmények épületei is megtalálhatóak: a 32. szám alatt az egykori leányiskola, a 78. szám alatt a volt evangélikus teológia, vagy a Mátyás király út 19. szám alatt – a Deák tér sarkán álló – GYSEV székház. A jellemzően zártosított beépítésű tér épületei közt sok magasföldszintes és egyemeletes lakóházat találunk, ezek némelyike egyedi kialakítása és nagyszámú eredeti részletei okán egyedi műemléki védelemre is érdemes. Országos viszonylatban is kiemelkedő alkotás a Russ-villa és a Lenck-villa épülete.¹² A historizáló épületállományban egy-egy két világháború közötti épület is feltűnik, így például a tér sarkán álló református templom. A Deák teret átvágó, a vasútállomásról a belvárosba vezető Mátyás király út pedig a két világháború közti soproni

¹⁰ Az alábbiakban ismertetett épületek építéstörténeti adatainak forrása – amennyiben egyéb forrást nem közlünk – minden épület esetében a KÖH Nyilvántartási Irodáján található védetté nyilvánítási dokumentáció, melyeket Csomortány Levente és Rozmann Viktor készített, illetve állított össze.

¹¹ Lásd Szalai Emőke-Mária tanulmányát jelen számunkban (*Szerk.*).

¹² Lásd Winkler Gábor tanulmányát jelen számunkban (*Szerk.*).

építészet mintagyűjteménye is lehetne: itt egy-egy historizáló épület között számos modern bérházat láthatunk.

Sopron modern stílusú középületei között kiemelkedő értéket képvisel a Kis János utca 4. szám alatt álló egykori OTI Rendelőintézet. Terveit Árkay Bertalan (1901–1971) készítette 1938-ban, statikusa Hegedűs Béla volt. Árkay az épületet eredetileg travertin-burkolattal tervezte, ám végül a Sopronban szokatlan klinkertégla burkolatot alkalmazta. A kétemeletes, L alaprajzú, lapostetős épület a Kis János és a Lenkey utcák sarkán áll. Az utcavonalban álló két alacsonyabb lapos tetős épülettömb között a sarokrészen visszaléptetve helyezkedik el a lépcsőház magasabb tömbje. Míg a saroktömb falsíkját csupán az egybefüggő üvegsávként kialakított lépcsőházi ablak, valamint a mellékhelyiségek kisméretű ablakaiból képzett vízszintes ablaksávok tagolják, addig az oldalsó épületszárnyak homlokzatai az álló téglány alakú ablakok sorai közt keskeny téglasávózással tagozottak. Az épületbelső a 20. század második felében átesett néhány átalakításon, de ma is számos értékes részletét őrzi még. Az alapvetően funkcionális kialakítású belső terek korszerűek, a részletek egyszerű, de igényes kiképzést kaptak.

A Deák tér épületei közül több historizáló épület most került egyedi védelem alá. A Deák tér 4. szám alatt 1901-ben Trinkl István és neje építtetett egy emeletes lakóházat, kocsiszínt és istállót. A terveket Schiller János (1859–1907) készítette el. Az udvar hátsó részében nyújtott L alaprajzú istállóépület a kocsis lakásának (szoba, konyha) is helyet adott, ez a – csupán a tervekről ismert – épület ma már nincs meg. A tervecsomagban az utcai főhomlokzatnak egy megvalósulatlan tervváltozata maradt fenn, melyen a nyíláskiosztás megegyezik a maival, díszítményei viszont eltérnek a megvalósulttól. Az L alaprajzú épület hattengelyes utcai homlokzatán ma gazdag, rokokó és copf elemeket ötvöző lapos stukkódíszítés látható. A szalagkeretes ablakok szemöldökdíszje gazdagon burjánzó: virág- és gyümölcsfüzérből, kagylóból, put-tófejekből komponált. Volutás konzolok tartotta koronázóparkány felett a középtengelyben attikafal felett tört vonalú oromzat áll, közepén kartusban az építetők monogramja: THI. Az épület udvari homlokzatai egyszerű kialakításúak, álló téglány alakú szalagkeretes ablakokkal tagozottak. Az épület kapualjában is a főhomlokzat stukkódíszjeinek mintavilága tűnik fel a falakat tagoló félköríves vakárkádok keretelésén. Az alaprajzi elrendezés középfolyosós; az utcai szárnyban szobák, az udvari szárnyban a cselédszoba, a fürdőszoba, a konyha és a kamra kapott helyet.

A Deák tér egy másik újonnan védelem alá helyezett lakóházát, a 25. szám alatt állót Dr. Mayer Gyula ügyvéd építtette 1880-ban, terveit Handler Nándor (1836–1888) készítette. A levéltári kutatás szerint az építkezést az építési engedély elnyerése előtt megkezdték, az engedélykérelemre a főjegyző szólítja fel a tulajdonos építtetőt 1878. október 5-én. A fedélszék egy könyökfájának felirata (Hamar J. 1880) az ács személyére és az építkezés befejezésének idejére utal. A zártos beépítésben álló lakóház főhomlokzatának stukkódíszében a tervező neobarokk és neoreneszánsz elemeket alkalmaz, a homlokzat összhatásában mégis inkább romantikus. A földszintes épület középrészén magasabb emeletes tömb emelkedik ki, az utca felől fedett teraszként, az udvar felől két félköríves ablakkal áttört homlokzatként. Az eredeti tervek szerint a földszinten három

traktusba rendeződnek a helyiségek: az utcafronton a középén lévő szalont két szoba fogja közre, továbbá oldalt egy kis szoba (Kabinet) kapott helyet. A középső traktus közepén az udvari traktust is magába foglaló étkezőt találjuk, mellette a lépcsőház, előtér, illetve egy szoba és a fürdő van. Az udvari traktusban a cselédlépcsőt is magába foglaló cselédszoba és egy, a lépcsőházi előtérből megköze-líthető második kisebb szoba található. Az alaprajzi elrendezés máig megőrizte főbb vonalait, kisebb átalakítások az udvari traktusban történtek.

Az érett historizmus építészetének egyik figyelemre méltó emléke a Deák tér 32. szám alatti egykori Leányiskola épülete. A Vallási és Közoktatási Minisztérium Hauszmann Alajos (1847–1926) budapesti műépítészrt kérte fel a soproni épület megtervezésére. A Soproni Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskola az 1886–87-es tanévet Jausz György igazgató vezetésével már a Deák téri új iskolaépületben kezdte meg. Hauszmann szigorú neoreneszánsz stílust választott az iskolaépülethez, annak külső és belső kialakítását egyaránt letisztult, egységes gondolkodásmód alapján tervezte meg. A historizmus jeles képviselőjének műve nem hoz meglepő, bravúros újdonságokat, ám ha az épületről az egyébként rendkívül harmonikus egységet alkotó stíuselemeket lehántjuk, úgy egy rendkívül racionális térszervezéssel, alapvetően a funkcionalitást szem előtt tartó tervvel szembesülünk. A használhatóság célja nem válik a dekorativitás áldozatává: jól megvilágított tantermek, átgondolt közlekedőrendszer jellemzik Hauszmann Deák téri iskoláját. Talán részben ennek is köszönhető, hogy az eltelt hosszú évek során a nagyobb átalakítások elkerülték, hiszen oktatási funkcióját mindig maradéktalanul el tudta látni.

A historizmus építészetének kései példája a teret délnyugat felől lezáró egykori Pécsi Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának Deák tér 78. szám alatt emelt épülete. Sándy Gyula (1863–1953) 1929. augusztus 22-én kér építési engedélyt a Városi Tanácstól az építkezésre, levelében megnevezi a felelős építőmestert, Boór Gusztávot is. Az épület alapkövét 1929. október 13-án helyezték el, majd egy évvel később, 1930. október 19-én Horthy Miklós kormányzó avatta fel az elkészült tanintézményt. A szabadon álló, E alaprajzú, egyemeletes, lapostetős épület kétemeletes középrizalitját egyszerű koronázópárkány felett a felvidéki reneszánsz várkastélyok hangulatát idéző, pártázatos díszítés zárja. Az alaprajz egytraktusos, az udvari oldalon folyosóval. A középtengelyben találjuk a főlépcsőházat, mely az épületbelső legrepresentatívabb tere. Az alagsorban eredetileg (kétszintes) könyvtár, olvasó, társalgó, szénraktár, kazánház, a fűtő szobája, raktárak, mosókonyha és szárítók, valamint a kiszolgáló személyzet lakásai kaptak helyet. A földszinten a tantermek, a tanárok (és az eredeti elrendezés szerint a szemináriumi dolgozók) szobái mellett a kétszintes könyvtár földszinti része, irodák, vendégszoba, lakások, orvosi rendelő voltak találhatóak. Az emelet fő szárnyának középrészén a dékáni iroda volt, mellette tantermek és tanári szobák helyezkedtek el. A második emeleten egy százötven ülőhelyes nagy-előadó kapott helyet.

A védett területen északnyugat felé továbbhaladva a Rákóczi, Jókai és Kossuth utcák jóval összetettebb képet mutatnak, épületállományuk vegyesebb. Nagyobb léptékű és városiasabb épületek jellemzik a zárt sorú, utcavonalon kiépített Rákóczi utcát. Vegyes beépítést találunk a Kossuth utcában: egyik oldalon

előkeres beépítésben álló többemeletes épületek sora csatlakozik szabadon álló épületek sorához, a szemben levő oldalon pedig kisvárosias, földszintes épületek állnak utcavonalra, zárt sorban építve. Az építészeti stílusokat tekintve a historizmus jellemzi a terület építészetét, de a Rákóczi utca historizáló épületei közül több is klasszicista stílusú vagy eredetű. Főként földszintes, egylakásos, zárt sorú lakóházak alkotják a Jókai utca épületállományát, köztük a modernizmus egyedi példái keverednek a kisvárosias historizmus emlékeivel.

A Rákóczi utca épületei közül több most került egyedi műemléki védelem alá, így az utca első szakaszának meghatározó épülete is, melyben legutóbb a Soproni Ruhagyár működött. A 8. szám alatti nagyméretű saroktelek Rákóczi utcai oldalán álló kétemeletes, rizalitokkal tagolt homlokzatú épület több szakaszban épült ki, bár homlokzat kiképzése közel egységes képet mutat. Az épület elsőként felépült, a mai épület nyugati szakaszán álló részét Nagy Sándor táblabíró építtette 1833-ban Hild Vencel (?-1834) tervei szerint. Ezt az egyemeletes, kétemeletes középrizalitú, U alakú városi palotát 1883-ban Schneider Márton (1847-1911) tervei alapján kétemeletesé építették át az Offiziers Töchtererziehungs-Institut (Tiszti Leánynevelő Intézet) részére.¹³ Az 1883-ban épült rész rizalitjának második emeletén kapott helyet az Intézet könyvtára és kápolnája is. Az épületet Schneider 1883-ban készült terveinek felhasználásával 1890-ben újabb, szintén rizalittal kiemelt homlokzatú szakasszal bővítették. Az épület nagyméretű sarokrizalittal lezárt újabb szakasza az 1927-ben bekövetkezett bővítés eredménye. Az épületbelső fő jellegzetességei a háromhajós, klasszicista kapualj, a reprezentatív lépcsőházak, a boltozott belső terek és az igényes burkolatok.

A Rákóczi és az Újteleki utca találkozásánál – az egykori városkapu közelében – szabadon álló Rákóczi utca 14. szám alatti kétemeletes klasszicista épület szárnyai hosszan elnyúló, téglány alakú udvart fognak körül. Az első épületrészt 1847-ben a bécsi Leopold Walter tervei alapján építette fel Preisz György részére Handler József építőmester. Handler József 1850-ben a telek Újteleki utca 43. szám alatti részén Leopold Walter (?-1868) 1847-es terveit felhasználva bővítette az épületet.¹⁴ Az épület két kapualja, az ión oszloppárokkaal támasztott pihenőjű főlépcsőház, a páros pillérekkel támasztott pihenőjű mellélépcsőház, az igényes kialakítású, öntöttvas lépcsőkorlátok, a nyílászárók és a folyosók kelheimi burkolatai a klasszicista épület legfőbb értékei. A telek Élesszög utcai hosszoldalán az egyébként is szűk telket modern épületszárny teszi még keskenyebbé. A telek szélességéhez képest kissé eltúlzott mértékű beépítés az adott lehetőségeket jól kihasználva épült fel: homlokzatával nem kívánja felülmúlni a régi házrész egyszerű homlokzat kialakítását, ezért a minimalizmusig leegyszerűsített elemeket használ.

A Rákóczi utca 53. számú, három homlokzatával utcavonalon álló, saroktoronyokkal és erkélyekkel díszített épület korábbi, klasszicista formájára 1847-ben épült ki; tervezője ismeretlen. E korábbi épületből maradt fenn a mai épület léptékéhez képest szűkös kapualj és a kör alakú lépcsőház, az igényes

¹³ Az intézmény 1944-ig Magyar Királyi Zrínyi Ilona Honvédtiszti Leánynevelő Intézet néven működött.

¹⁴ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, BC 1847:8, 11. Leírása: Winkler i. m. 53, 71.

mintázattal lerakott kelheimi burkolat, a belső terek csehboltozatai és teknőboltozatai, valamint a zárterkélyek ablakainak kökeretes kialakítása. Az épület mai alakjára, historizáló stílusban történő átépítése 1914 és 1920 között Kunt Mihály tervei alapján történt.¹⁵ Ekkor készült az épület homlokzati díszítése, a főbejárati kapuzat, valamint a lépcsőkorlát. Az átalakítást tervező építész történeti értékek és különleges terek iránti érzékenységére vall, hogy a kör alaprajzú lépcső orsóterének földszintjén elhelyezett felfelé mutató, klasszicizáló férfiszoborral kívánta felhívni a figyelmet a szűk térbe áramló fény útjára, az erőteljes, festőien perspektivikus hatásra.

Az Újteleki utca építészeti-műemléki értéke régóta ismert: sok egyedi védelem alatt álló lakóházat találunk itt. A néhány középkori eredetű épületrészlet mellett a főként 18–19. századi épületek egységes utcaképet adnak, az épületállományban a városias emeletes körfolyosós bérház és a népi lakóház forma egyaránt megtalálható. Újonnan került védelem alá az Újteleki utca 52. szám alatti Benkő-ház, mely az utcában jellemző beépítéstől eltérő elhelyezkedésével inkább a Rákóczi utca beépítéséhez áll közelebb. A ház a csupán néhány, ám annál jelentősebb épületből álló soproni szecessziós építészet fontos emléke. Az üzletházat és lakóépületet Benkő Géza soproni kereskedő építtette Schármár Károly (1877–1946) 1912. 03. 01-én szignált tervei alapján. A homlokzaton lenyomatként ma is látható „PUM GÉZA” felirat később, az épületet 1931-től birtokló kereskedő itteni üzletének működése idején került a homlokzatra. A ház eredeti üzletportálja ma már sajnos nincs meg. Az épület belső terei egyszerűek, elsősorban gazdaságossági szempontok szerint lettek kialakítva. Aszimmetrikus homlokzata az utcakép jellegzetes, városépítészeti szempontból meghatározó elemévé vált.

Az Újteleki utca északnyugati házsora mögött kimarad az új területi védelemből a külső városfal vonala, az oda beépült lakótelep miatt. A védett terület vonala a Lackner Kristóf utcán éri el ismét a külső városfalat, ahonnan a Patak utca 20. század eleji beépítésű házsorai között jutunk el a Bécsi-domb felé visszatérve az újonnan kijelölt MJT északi határához. A Bécsi út külső szakaszán számos egyedi hangvételű 19. századi historizáló épület található, beljebb haladva a Sas tér felé már számos 18. századi épület is feltűnik, a Rózsa és a Szélmalom utcákban pedig már sok 17. századi eredetű épülettel is találkozhatunk. A belvároshoz közeledve a Szentlélek és a Jégverem utcákban középkori eredetű és barokk épületek is szép számmal találhatók. Ezen épületek jelentős része régóta egyedi műemléki védelem alatt áll, a területi védelem kiterjesztése az egységes városkép megóvása érdekében azonban e területre is szükségessé vált.

Egyedi védelem alá kerültek további épületek is, melyek a korábbi védett terület határán belül álltak, de értékeik megőrzéséhez az egyedi védelem alá történő helyezés bizonyult szükségesnek. A Petőfi Színház épülete nemcsak középületként, hanem Medgyaszay István (1877–1959) életművének részeként, valamint a magyarországi szecessziós építészet egyik jelentős emlékeként is védelemre méltó. A klasszicista színház terveit Franz Lössl (1801–1885) készítette, a kiviteli munkák

---

¹⁵ Csatkai Endre: Soproni színházterv, 1919. SSz. 16 (1962), 37–38.; Winkler i. m. 166. jegyz.

1840–1841 folyamán zajlottak. Ennek során egyemeletes, timpanonos portikuszú, kiemelt tömegű zsinórpaddalással készült épület született meg. A klasszicista színház belső tereit 1894-ben Wälder József (1862–1913) főmérnök tervei alapján átépítették, a nézőteret ekkor gazdag neobarokk dekorációval alakították ki. Az épületet 1909-ben Medgyaszay István magyaros szecessziós tervei alapján építették át ismét. A Soproni Levéltárban több tervváltozat is fennmaradt. A megvalósításra került változat, mely az építés korában legkorszerűbb vasbeton szerkezeteket is alkalmazza, a Lössl-féle épület fő tömegét érintetlenül hagyta, mégis alapvetően átforgalmazta az épület jellegét. Az épület egyes homlokzatainak kialakításánál Medgyaszay tudatosan viszonyult a meglévő épülethez, annak egyes elemeit az új homlokzatba komponálta. A 20. század folyamán többször átalakított épület belső tereit legradikálisabban 1965-ben változtatták meg, a Kotsis Iván tervei alapján történő átalakításkor. A legutóbbi, a König és Wagner Építészroda tervei alapján, Dávid Ferenc művészettörténész kutatásainak figyelembe vételével történő felújításkor a homlokzatokat, a nézőteret és a belső terek egy részét rekonstruálták.

2009-ben egy másik szecessziós stílusú soproni középület is védett lett: az 1913–1914 között épült a szabálytalan alaprajzú, változatos tömegalakítású, szecessziós jegyeket viselő tűzoltólaktanya, melyet Wälder József városi főmérnök tervezett.¹⁶ Az új tűzoltólaktanya építésének ötlete először 1900-ban merült fel, mivel a régi akkor „omladozó félben” volt. 1909-ben határozat született egy új laktanya megépítéséről, Wälder József városi főmérnök még ugyanazon évben benyújtotta az új laktanya terveit. Számos, a költségekkel és a helyszínnel kapcsolatos vita után végül az eredetileg kijelölt helyen, de a korábbihoz képest módosított tervek alapján kapott engedélyt az együttes, melyet a belügyminiszter jóváhagyása után a közgyűlés 1912. február 29-i 62. számú közgyűlési határozatban rögzített. Az 1914. augusztusában elkészült laktanya felavatására a világháború kitörése miatt nem kerülhetett sor, sőt még e hónapban hatvan ágyas katonai kórházat rendeztek be az épületekben. Az együttes 1918-ig kórház, kisdedővő, majd hadifogoly-laktanya volt, és csak 1919. júliusában kezdhetette meg eredetileg tervezett funkciója szerinti működését. Az 1920-as években kisebb változtatásokat eszközöltek az együttesen, de egészen 1980-ig nem történt jelentősebb bővítés vagy átalakítás. Ekkor felújították, illetve átalakították a tömlőszáritó tornyot, majd 1985–1987 között bővítették a laktanyát is. Az épület az átalakítások ellenére is tükrözi a tervező eredeti szándékát: a változatos magasságú és elrendezésű épületrészek egyébként hagyományos homlokzat kialakítását finom, lapos geometrikus vakolatdísz és szecessziós sgraffitosávok teszik egységessé.

Kívül esik a kibővített műemléki jelentőségű területen is egy másik újonnan védelem alá helyezett modern épület, a Csengery utca 106. szám alatti munkáslakóház. A ház a Trebitsch és Fia Selyemgyár megbízásából épült Füredi Oszkár (1890–1978) 1925-ös tervei szerint. A lakóház a gyártelep nyugati határában épült fel. A korabeli helyszínrajzon a munkáslakóháztól keletre álló nagyméretű gyárépületet és egy – méretéből ítélve – ipari víz kinyerésére alkalmas kutató látunk. A Soproni Városi Levéltárban őrzött tervcsomag több

¹⁶ A KÖH Nyilvántartási Irodáján található védetté nyilvánítási dokumentációt Szerdahelyi Márk készítette.

variációt is tartalmaz a lakóépületre vonatkozóan. Az egyes variánsok ugyanazon alaprajzi elrendezés, szintszám és tömegforma mellett apróbb homlokzatbeli eltéréseket mutatnak. Az egyszerű fekvő hasáb tömegformájú, téglaburkolatú épület utcai és udvari homlokzatai más-más rendezőelv szerint kerültek kialakításra. Utcai homlokzatának szélein a zárt homlokzatrészek egy-egy óriáslizénaként közrefogják a kissé hátrébb léptetett, végigfutó beton könyöklő- és szemöldökpárkánnyal kiképzett, fekvő téglány alakú ablakokkal tagozott középső homlokzatszakaszt. Az udvari homlokzat középtengelyében előreléptetve áll a lépcsőház függőleges ablaksávval tagozott tömbje, a két oldalsó homlokzatszakaszon a végigfutó betonpárkányokkal kialakított ablakok a homlokzatok széleire húzva láthatóak. A szélső ablakok függönyfalként vannak kialakítva, a saroknál az oldalhomlokzatra átfordulva teszik levegősebbé az egyébként zárt homlokzatot.

A védetté nyilvánítások sora ezzel nem ért véget, Sopronban még sok egyedi védelmet érdemlő épületet találunk. A műemléki jelentőségű terület kibővítése garanciát jelent arra, hogy Sopron kiemelkedően értékes épületállományát az utókor számára is megőrizhessük. A műemléki jelentőségű terület kijelölése nem jelenti azt, hogy a területen új beépítés, átalakítás többé nem képzelhető el. A múltbeli építészek és építetők azonban nagyon magasra tették a mércét: itt a beépíthető négyzetmétereket hajszólo ingatlanbefektetés nem kívánatos. Régi épületek felújítása esetén a régi formák és anyagok hiteles megőrzésére; új beépítések és átalakítások tervezése esetében mértéktartásra, igényességre és jó ízlésre van szükség ahhoz, hogy a terület építészeti értéke az idő múlásával ne kevesebb, hanem egyre több lehessen.

MŰHELY

SZIGETHY BALÁZS

Intézkedések és tervek Sopron
történeti városképének és
müemlékileg védett épületeinek
megóvására

A 2001-es év második fele jelentős változásokat hozott a műemlékvédelem történetében. Az integrált örökségvédelem fogalmának zászlóra tűzésével az országgyűlés elfogadta a kulturális örökség védelméről szóló törvényt,¹ a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal létrehozásáról szóló kormányrendelet² kihirdetésével pedig megalakult az örökségvédelem állami feladatait ellátó szervezet, amely jelenleg is ellátja a műemlékvédelemmel, régészettel és műtárgyvédelemmel kapcsolatos különböző hatósági és tudományos feladatokat. A decentralizáció és a dekoncentráció alapelveit figyelembe véve kialakult a regionális szervezetrendszer, létrejöttek az elsőfokú hatósági jogkört gyakorló regionális irodák. A jogszabályi környezet és a szervezeti rend megváltozása, a személyi állomány átstrukturálódása jelentős, néhány területen mindmáig tartó kihívások sora elé állította a hivatalt. Ebben a környezetben kezdődött meg, helyesebben folytatódott Sopronban az az értékmentő munka, amit leginkább Ipolyi Arnold örökbecsű mondása jellemez: „Őrizzük tehát, gyűjtsük össze emlékeinket, nehogy véglen elveszsenek, s ez által is üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen, kétesebb a jövő.”

Sopron városa az épített örökség tekintetében a rendszerváltozást követően jónak mondható helyzetből indult, hiszen a sokak által az ország egyik legszebb városának tartott település az 1970-es, '80-as években zajló állami felújítások során jelentős figyelemhez és nem utolsósorban pénzhez jutott. A helyreállítások neves szakemberek, kutatók, művészettörténészek, építészek vezetésével történtek, alaposan átgondolt koncepció és tervek alapján. A helyzet azonban az épületállomány először önkormányzati, majd egy részének magántulajdonba kerülésével, az állami anyagi források elapadásával folyamatosan romlani látszott. Az ezredfordulóra az elmúlt fél évszázad során jelentősen átalakított, mára általában az idősebb korosztály által lakott belvárosi épületek helyzetének megoldása az egyik legsürgetőbb feladattá vált. A Belváros és a kapcsolódó városrészek, a Gazdanegyed és az Újteleki városrész rehabilitációja súlyos, nehezen kezelhető és a lakosság egy részének bizonyára fájdalmas problémákat vet fel.

¹ A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény.

² A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal létrehozásáról szóló 190/2001. (X. 18.) Kormányrendelet.

A lehetőségek vizsgálata során észrevehető, hogy nem pusztán építészeti, várostervezési, jogi vagy gazdasági kérdésekkel, hanem társadalmi, szociológiai, kulturális vonatkozásokkal is szembe kell néznünk. Sajnos általános tapasztalat, hogy a soproni belvárosi lakosság jelentős része nem érzi magáénak a várost, a belvárost, a házat vagy lakást, ahol él, nem rendelkezik kellően mély gyökerekkel, helytörténeti, kulturális ismeretekkel, a pillanatnyi gazdasági érdekeket szem előtt tartva nem tud azonosulni az értékmegőrzés, értékmentés gondolatával. Ennek számtalan oka lehet, többek között az értékes ingatlanok önkormányzati bérleményként, szociális alapon történő hasznosítása is ezek közé sorolható. Jelentős probléma ez a fajta „gazdátlanság”, hiszen így az ingatlanokon a minimálisan elvárható állagmegóvási munkákat sem végzi el senki, az épületállomány az elmúlt két évtizedben rohamos pusztulásnak indult. A kulturális örökség megőrzésében azonban a tulajdonosnak, használónak – mint a társadalom tagjának – felbecsülhetetlen a szerepe. A társadalom ugyanis, mint ahogyan az egyén is, folyamatosan változik, formálódik, amely változások jeleit alkotásai, jelesül az épületek is magukon hordozzák, őrzik, letéteményesei a korok emlékezetének, magának a történelemnek. Johan Huizinga holland történész szerint „A történelem az a szellemi forma, amelyben a kultúra számba veszi múltját.”³ Nagyon fontos tehát, hogy minél előbb erőteljes szemléletváltás következzen be városunkban (is). Mindamelllett, hogy feltétlenül elismerendő az a törekvés, amely során az önkormányzat pályázati forrást biztosít a városképileg jelentős épületek utcai homlokzatainak rendbetételére, meg kell jegyezni, hogy a belváros rehabilitációja nem pusztán terek felújításából és épülethomlokzatok helyreállításából kell álljon, hiszen a szociális kérdés és az épületeket sújtó szerkezeti és épületfizikai problémák ettől nem oldódnak meg. Kiváló kezdeményezésnek bizonyult a Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézet szervezésében létrehozott Területfejlesztési Szabadegyetem és az Építőkockák városfejlesztési pályázat, ami együttműködési lehetőséget kínált és remélhetőleg kínál a jövőben is Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzatával. Ilyen és hasonló együttgondolkodási lehetőségek szükségesek egy hosszú távú városfejlesztési koncepció megalkotásához, aminek kidolgozása nem tûr halasztást, hiszen egy ekkora léptékű program megvalósulási ideje húsz és ötven év közötti időre tehető a rendelkezésre álló források függvényében.

Mai, a városfejlesztés során divatos szavaink, a fenntartható fejlődés, az élhető város, a multifunkcionális terek közül hiányzik a koncepció. Sajnálatos módon a különböző szinteken létező politikai gyakorlat teljes mértékben kiüresíteni látszik ezt a fogalmat. A közigazgatás-tudományt és a klasszikus menedzsment-elméleteket alapul véve láthatjuk, hogy már 1937-ben megjelenik a POSDCoRB⁴

---

³ Johan Huizinga: In de schaduwen van morgen [A holnap árnyékában]. Leiden, 1935.

⁴ Gulick, Luther Halsey: Notes on the Theory of Organization. In: L. Gulick and L. Urwick (Eds.), Papers on the Science of Administration, 3–35. New York: Institute of Public Administration, 1937. (jelentése: Planning,

fogalma. A szervezett formában történő intézkedés – az élet bármely területén – tehát tudományos szempontból sem új. Hasznos lenne, ha a megvalósításhoz vezető folyamat valóban alaposan átgondolt lenne mind a városfejlesztések, idegenforgalmi és turisztikai fejlesztések, köztetek és épületfelújítások, mind az országos és helyi jogszabályok, mind pedig az örökségvédelem területén. Sajnálatos tapasztalat, hogy sok esetben a fejlesztések kizárólag gazdasági szempontok mentén, átgondolatlanul zajlanak, amelyeknek tipikus példái az EU-s pályázatokba burkolt, az előírások miatt megerősített felújítások, átalakítások. A szakértelem hiánya, az *ad hoc*-jellegű beruházások nagyban befolyásolják az épített örökség arculatának megmaradását. Természetesen a településfejlesztés területén belül is találkozhatunk követhető, jó példákkal. Talán ha átállunk arra, hogy a fejlesztést megelőzi a koncepció és nem pedig követi az elégedetlenség és a bánkódás, akkor sok-sok pénzügyi és egyéb erőforrás megtakarítása mellett leszünk képesek a haladásra.

A végéhez közeledő évtizedben irodánk komoly gondokkal találta szemben magát az épületfelújítások terén. A soproni épületállomány jelenlegi állapota megkívánja azok felújítását, állagvédelmének elvégzését. Ehhez – a tulajdonosi akaraton kívül – elengedhetetlenül szükséges a teljes állomány alapos ismerete, ami alapvetően helyszíni szemlék során végzett ellenőrzésekkel, vizsgálatokkal érhető el. Ezek során irodánk mind az önkormányzati, mind pedig a magántulajdonú ingatlanok esetében nagy hangsúlyt fektet a prevencióra. Azt a szemléletet valljuk, hogy pontos információk nyújtásával, a szükséges szakmai segítség megadásával, a pályázati lehetőségek vázolásával elejét lehet és kell is venni az épületek romboló, egyedi elképzelések mentén zajló, a város- és utcaképet figyelmen kívül hagyó átgondolatlan fejlesztéseknek. Fontosnak véljük, hogy az épületek gazdái eljussanak a kulturális örökség védelméről szóló törvényben is megfogalmazott felismerésre, miszerint „A kulturális örökség a nemzet egészének közös szellemi értékeit hordozza, ezért megóvása mindenkinek kötelessége. A kulturális örökség védelme közérdek, megvalósítása közreműködési jogosultságot és együttműködési kötelezettséget jelent az állami és önkormányzati szervek, a nemzetiségi szervezetek, az egyházak, a társadalmi és gazdasági szervezetek, valamint az állampolgárok számára.”⁵ Személy szerint elengedhetetlennek tartanám azt is, hogy hosszú évek után megszülessen a műemlék ingatlanok tulajdonosait valamilyen formában dotáló adórendszer. Egy ilyen jellegű lépés a beruházások fellendítésén, a védett épületek szellemi és gazdasági értékének növelésén túl, az építőiparban jelentős méreteket öltő feketemunka felszámolása irányában is hatna.

Az épületek állapotán kívül jelentős károkat okoznak a város- és utcaképben a tömegesen előforduló, napjainkra nagyon jellemző beruházások, a nyílászáró

Organizing, Staffing, Directing, Coordinating, Reporting, Budgeting, azaz tervezés, szervezés, személyügyek, utasítás, koordinálás, beszámoltatás, pénzügyek).

⁵ A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. tv. 4. § (1) bekezdés és 5. § (1) bekezdés.

cserék és a reklámelhelyezések is. A jelenkori társadalmi változások egyáltalán nem a megőrzés irányában hatnak. Az erős külső hatások folytán sokakban alakult vagy alakul ki az a modernnek gondolt szemlélet, hogy a régi rossz, a régi használhatatlan, a régit le kell cserélni. Nem is olyan sok évvel ezelőtt a tulajdonosok féltve gondozták házaikat, nagy szégyen volt egy városban az omladozó vakolat, a korhadt ablak, a beszakadt tető. Manapság épületállományunk jelentős hányada az elhanyagoltságot tükrözi, az emberek túlzottan elkényelmesedtek ahhoz, hogy belássák, hogy minden létező dolog gondoskodást igényel. A tökéletes megoldást, az örökéletű darabot keresik, hiszen a valamely terméket eladni akarók ezt a gondolkodást próbálják az elmékben elültetni. Így aztán minden, ami régi, értékvizsgálat nélkül a szemétkerül, hogy a legjobbnak ígért, ám hosszútávon soha nem bizonyított termék vegye át a helyét. Fontos tudatosítani, hogy a nyílászárók az épület „szemei”. Anyaguk, alakjuk, osztásuk, nyitásirányuk történetileg kialakult állapotot tükröz, így cseréjük esetében a legnagyobb körültekintéssel kell eljárni. Csakúgy, mint az omló vakolat, a rendezetlen homlokzat is zavaró elem az utcaképben. Függetlenül a lakások számától egy épületnek egységes megjelenést kell tükröznie. Manapság, az olcsó – és sokszor rossz minőségű – anyagok korában nem egyszerű feladat ennek a követelménynek megfelelni, ugyanakkor a továbbgondolkodásra képes ember belátja, hogy az egységes utcakép, városkép megtartása – az értékvédelem mellett – idegenforgalmi és ezzel gazdasági szempontból is indokolt. Ugyanez igaz a reklámok esetére is. A sorra nyíló, majd sokszor sajnos bezáró üzletek tulajdonosai a jelenlegi felgyorsult világban és kiélezett gazdasági helyzetben minél erőteljesebben próbálnak hatni a járókelők érzékeire. Teszik mindezt sokszor a homlokzati architektúra figyelmen kívül hagyásával, hiszen egyéni gazdasági érdekeik a minél nagyobb, minél színesebb és minél világítóbb reklámok elhelyezésére sarkallják őket. Nagyon fontos, hogy létezzen egy, a vállalkozások helyzetét megértő és befogadni képes, ámde a közérdeket is szem előtt tartó, a színvonalas megoldásokat támogató, a szükséges kontrollt gyakorolni képes szervezet.

A sűrűn lakott területeket általában, így Sopron főként belvárosi részeit is nagyban sújtják az országos és a helyi parkolási rendelkezések. A néha végső megoldásként maradó, általában ingatlanfejlesztés címszó alatt zajló tetőtér beépítések – néha szerencsére, néha sajnos – legfőbb gátja, hogy az ingatlan területén nem biztosítható az előírás szerinti parkolóhely-szám, aminek a megváltásáról a hatályos önkormányzati rendelet alapján az építető köteles gondoskodni. Ez a beruházás költségét olyannyira megrálgítja, hogy nem éri meg a munkálatok elvégzése, így az épület pusztul tovább. Ugyanez a helyzet áll fenn abban az esetben is, ha a belvároshoz méltó, ahhoz illeszkedő, annak színvonalát emelő irodák, üzletek, vendéglátó egységek létrehozását tervezné valaki. Az ilyen jellegű funkciók nélkül azonban egy teljes körű rehabilitáció semmiképpen nem képzelhető el.

Feltett célunk, hogy a városvezetéssel, az építésügyi hatósággal, az egyetemmel, a civil szervezetekkel és minden együttműködni akaró soproni polgárral együtt tovább dolgozzunk közös értékeink megőrzésén és megvédésén, segítsük a történeti belváros rehabilitációjának megvalósulását, komoly részt vállaljunk a várost érintő építészeti, városfejlesztési problémák leküzdésében, közösségi programok, tájékoztatók szervezésében, a kulturális örökségünkkel kapcsolatos ismeretek terjesztésében. Továbbra is élni szeretnénk a civil szervezetekkel, egyesületekkel és a soproni építészekkel való együttgondolkodás lehetőségével. Szeretnénk mindenki számára világossá tenni Széchenyi István igazságát, miszerint „Csak a múlt megbecsülésén épülhet fel a jelen”.

SZALAI EMŐKE-MÁRIA | Salzman Károly életműve

Salzman Károly (Karl Salzman) bécsi származású soproni építész életművét máig nem dolgozták fel kellő részletességgel. A róla fennmaradt szép számú információ mégis lehetővé, hogy életművét, ezen belül a „Szélmalom-kaszárnya” építéstörténetét részletesen bemutassuk, keletkezésének körülményeit megértsük és jelentőségét értékeljük. A malom Sopron 19. századi építészetének egyik legkülönösebb alkotása. A hatalmas épületegyüttes a soproni Kurucdomb legmagasabb pontján trónol.¹ Salzman Károly szélmalmának látványa a városkép fontos eleme, építéstörténete Sopron helytörténetének szerves részét képezi.

Salzman Károly 1810-ben, Bécsben született. Mérnök családból származott: édesapja építész volt és hazájában jobbára selyemfonó üzemeket tervezett. Élete után kutatva a Bécsi Műszaki Egyetem Levéltárában² fontos adatok sorára bukkantunk. Egyik legmegbízhatóbb forrásunk a bécsi műegyetem műszaki

---

¹ A Rozália út 2. sz. Szélmalom helyrajzi száma: 2457/5,6,7. A becses épületegyüttes első részletes leírása: Csatai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953, 336–337. További ismertetése: Winkler Gábor: Soproni műemlékek építésére vonatkozó adatok. SSz. 26 (1972), 357–358.; Uő: Új gondolatok Sopron építészetében a 19. század derekán. Műemlékvédelem 17 (1973), 3. sz. 164–170.; Uő: Sopron építésze a 19. században. Budapest, 1988. 66–69.; Uő: A „Forradalmi építészet” képviselői az Esterházy család szolgálatában. In: Tanulmányok Csatai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila, Szende Katalin. Sopron, 1996, 241.

² Archiv der Technischen Universität Wien. Karlsplatz 13.

részlegének 1828-tól 1833-ig terjedő tanévenkénti katalógusa,³ amelynek tanúsága szerint Salzman Károly minden kétséget kizáróan Bécsben tanult. Meglepően fiatalon, 17 éves korában kezdte el felsőfokú tanulmányait. Elsőként a *Technologie: Elemente der Mathematik* (Technológia: a matematika műszaki elemei) című tárgyat hallgatta, majd 1830-ban további tantárgyakat vett fel: *Planimetrie, Landesvermessung, Zeichnen von Plänen, Ma-schinenbau* (síkmértan, földmérés, építészeti rajz és géptan). A kémiai ismeretek elsajátítását 1831-ben egy időre megszakította és az elkövetkező évet kizárólag az építőművészet tanulmányozására fordította. Később az *Amtsmanipulation* (hivatali ügykezelés) tantárgyat is felvette. Utolsó tanévében figyelmét ismét a kémia tudományágaira, így az általános, műszaki és alkalmazott kémia tantárgyakra összpontosította. Salzman Károly jó és szorgalmas tanuló volt: csupán egyetlen tantárgyat kellett az utolsó tanévben megismételnie. Tanulmányai idején még nem írtak elő kötött tanmenetet. Minden hallgató olyan tantárgyakat vett fel, melyeket fontosnak és érdekesnek talált. Tárgyai a mérnöki tudományok iránti vonzódásáról tanúskodnak.

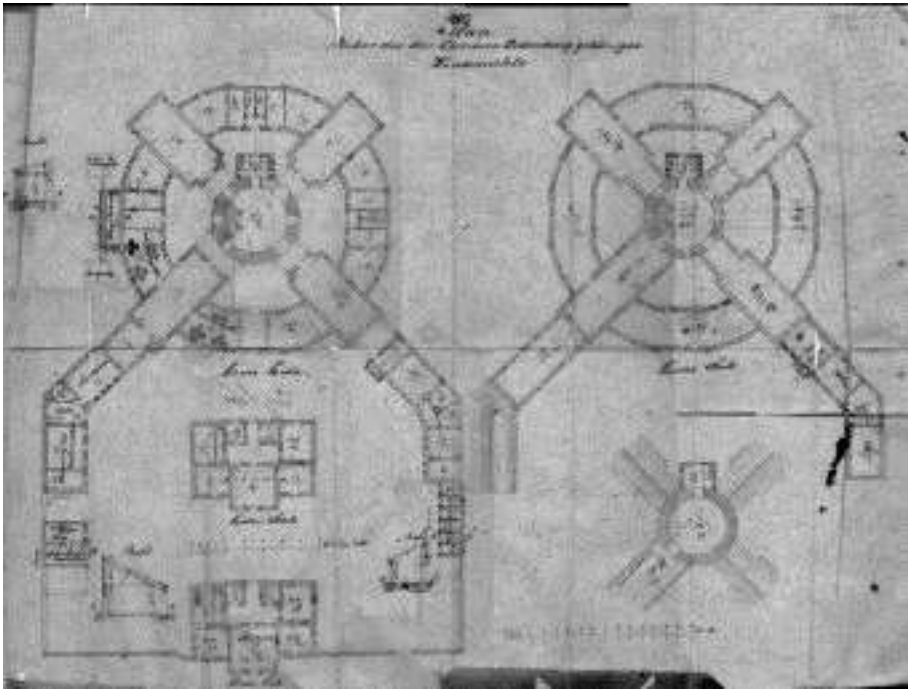
A Bécsi Műszaki Egyetem Levéltárában őrzött aktákból az is kiderül, hogy Salzman Károly nem kapott ösztöndíjat. A tény, hogy ennek ellenére tanulhatott, azt bizonyítja, hogy már egyetemi éveiben sem lehetett vagyontalan. Az intézet katalógusában neve után mindenhol ott áll a *Privatisiert* (magántanuló) bejegyzés. Így joggal feltételezzük, hogy tanulmányait családja pénzügyileg is támogatta.

Később, amikor Salzman Károly már a soproni szélmalom üzemeltetője volt, a hivatalos dokumentumokon neve mellett az *Unternehmer der Windmühlen-Anlage zu Ödenburg* (a soproni szélmalom-együttes vállalkozója) megjelölés szerepelt. A korábbi években a bécsi műegyetem tanársegédjeként (*gew. Assistent der k. k. polytechnischen Institutes zu Wien*) nevezte meg magát. Azt azonban, hogy valóban a bécsi egyetem tanársegédje lett volna, mindeddig nem sikerült bizonyítani. Kutatásaink során a hivatalos iratok között Salzman János nevére bukkantunk, aki 1807. április 6-án Bécsben született és ugyanitt hunyt el 1869. december 12-én. Ő is építészetet és műszaki tudományokat tanult, de a Bécsi Képzőművészeti Akadémia (*Akademie der Bildenden Künste Wien*) hallgatója volt. 1840 és 1844 között a ljubljanai egyetemen tanított, majd Bécsbe helyezte át tevékenységét.⁴ Feltételezhető, hogy János és Károly testvérek voltak.

---

³ Katalog für die technische Abteilung der k. und k. polytechnischen Institutes im Studienjahr 1828 bis 1833.

⁴ Österreichisches biographisches Lexikon (ÖBL) Band 9. Wien, 1988.

1. kép. Sopron Salzman Károly szélmalom terve, 1845

Salzman Károly egy magyar leányt, Volz Katalint vett el feleségül és Sopronban telepedett le. Házasságukból egy lány született, Salzman Emilia (férjezett Zepkó Ferencné). Választott városához haláláig hű maradt. Hogy megélhetését új lakóhelyén biztosítsa, édesapja hagyatékát szélmalom építésébe fektette. A létesítendő szélmalom-együttes helyszínét különös gondossággal kereste meg. Választása a Kurucdombra esett. A felépült szélmalom a város számtalan pontjáról látható: a felületes szemlélőnek úgy tűnik, mintha vár vagy erődítmény lenne. Ahhoz, hogy Salzman elképzelését valóra válthassa, a szélmalom megépítéséhez építési engedélyt kellett szereznie, ehhez pedig Sopron város polgárává kellett válnia. Az építész a polgárjogot 1845-ben kapta meg.⁵ A szélmalomtorony, a melléképületek és a lakóház létesítését 1841-ben kezdte meg és 1845-re be is fejeződtek az építési munkák.⁶

Ritkán találkozunk olyan mozgalmas építéstörténettel, mint amilyen az első soproni szélmalom – Salzman főművének – megvalósítása volt. Az építés hatalmas pénzüsségeket emésztett fel. Salzman a kor leghaladóbb gépészeti

⁵ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982, 9211. sz.

⁶ Lakóház és szélmalom tervdokumentációja. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, BC 1846: 24 és 33.

vívmányait használta fel, ezért a malom üzembe helyezése is szokatlanul nehéz körülmények között történhetett meg. Salzman a négy év alatt saját használatára lakóházat is épített. Mindez alaposan meghaladta pénzügyi lehetőségeit. Növelte anyagi terheit, hogy maga a toronyépület megvalósítása is igen költséges volt. A drága kivitel egyik oka minden bizonnyal az igényes anyagválasztás volt. A téglakortájt a legdrágább építőanyagok közé tartozott, az építész mégis úgy döntött, hogy a teljes tornyot ebből építi meg.⁷ Levéltári adatok bizonyítják, hogy az 1845-ös és azt követő években, tehát éppen a torony építése idején, Sopronban nagy hiány volt téglából. Bizonyára ez magyarázza, hogy az építész végül a falazat anyagának részbeni megváltoztatása és ún. „tégla-mészke vegyes falazat” alkalmazására mellett döntött. A kétféle építőanyag rétegenként váltotta egymást. A torony vegyes falazatát az építész kívülről nyersen hagyta. A felhasznált építőanyagok őszinte bemutatása, a vörös téglák és fehér mészke váltakozó alkalmazása sajátos felületi- és színhatást eredményezett.

1860-ban arról tudósítottak a helyi újságok, hogy Salzman szélmalma miatt adósságba keveredett. Ez ideig – a kamatokat is figyelembe véve – 50.348 forintos adóssághegyet halmozott fel. Tartozásai voltak a bankoknál, de családjának tagjai és barátai is jelentős összegeket kölcsönöztek neki. Adósságaitól 1861-ben a szélmalom együttesének eladása árán tudott megszabadulni. Mindennek ellenére bátor vállalkozása a város lakói számára példaértékű volt. Bizonyítja ezt, hogy a Kurucdombon a rákövetkező években négy további szélmalom létesült. Közülük az 1867-ben tervezett építmény ma Sopron város meteorológiai állomása. Máig fennmaradt a Lenck család által 1872-ben épített szélmalom is, ami napjainkban mint Szélmalom Étterem működik (Fraknói u. 2.). A később emelt építmények anyagukban, formájukban és a szélmalom típusában erősen emlékeztetnek Salzman szélmalma. A negyedik kurucdombi malomból mára sajnos semmi sem maradt. Kropf Mihály „bakos” vagy „német” szélmalma története ugyancsak ismert, nagyjából a helyét is tudjuk.⁸

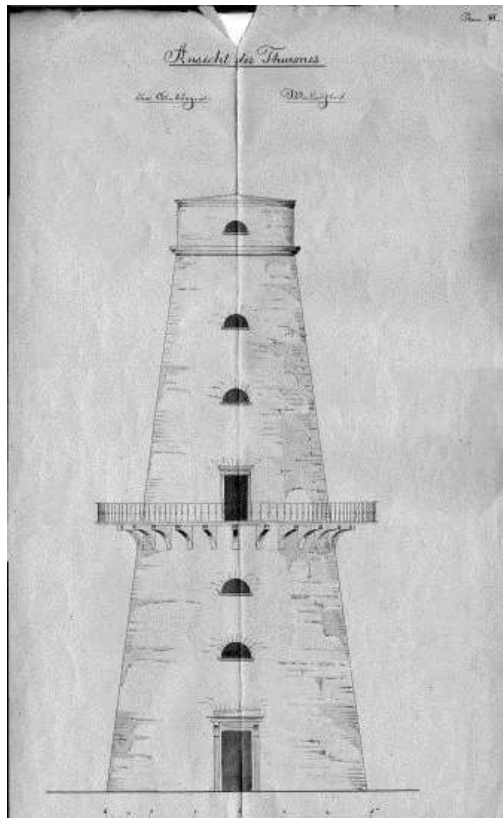
Ahhoz, hogy Salzman Károly életét jobban megértsük, alaposabban meg kell ismerkednünk fő művével, melyben merészen kiállt az újítás, a mérnöki innováció, az új technológiák alkalmazása mellett. Az építész bátor volt és talán nagyzási hóbortban is szenvedett. A Kurucdombon álló öt szélmalom közül az első ő építette, ami – különösen soproni viszonylatban – rendkívüli tettnek számított. Salzman elképzeléseit korának bécsi építészeti irányzatai jelentősen befolyásolták, de nem elhanyagolhatók alkotásának egyéni vonásai sem. A tervek készítésénél a rendeltetést helyezte az előtérbe. Az épületek funkciója az együttes összképből is leolvasható. Az alaprajzi elrendezés és maga az együttes képe is –

---

⁷ A téglák soproni alkalmazásáról és az anyagszerű építészeti – Materialbau – korabeli szorgalmazásáról ld. Winkler Gábor: Handler Nándor soproni tégláépületei. Magyar Építőművészet 1985. 1. sz. 14–16.

⁸ Horváth Zoltán: A soproni és a sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története (1767–1950) Sopron, 1993, 284.

különösen felülnézetben – szélmalom látványát mintázza. Az együttes kompozíciójára a már említett szimmetria, az épületek elrendezésének szigorú tengelyessége jellemző (1. kép).

2. kép. A szélmalom tornyának homlokzata

Az épületkomplexumnak azonban nem csak az alaprajzi formája különleges, fel kell figyelnünk az alkalmazott műszaki újításokra is. A szélmalmot alkotója holland minták alapján tervezte meg. A forgó hengerpalást malom céljára való alkalmazásának ötlete még a 16. századból, Leonardo da Vincitől származik. Az ilyen típusú szélmalmoknál a szélkerekeket megfelelően megkonstruált forgatószerkezet segítségével mindig a szél irányába tudták fordítani, ez növelte a szélmalom termelékenységét.⁹ Az ilyen felépítésű szélmalmok alkalmazása

⁹ Steinacker Károly: A kurucdombi szélmalom, 1857. (Soproni Múzeum). A képen a szélmalomkerekeket forgató faszervezet is látszik. Reprodukcióját közli: Askercz Éva: Sopron anno. Sopron, 1995, 49.

később egész Európában elterjedt és kiszorította az addig használt „bakos” vagy „német” szélmalomokat. Salzman megoldása, a felfelé kúposan keskenyedő szélmalomtest a holland, ún. erkélyes (galériás) szélmalomok körébe sorolható.¹⁰ Utóbbi a holland típusú malmok egyik alcsoportját alkotja. A többszöri átépítés következtében, az erkély lebontásával a holland típusú létesítmény „holland tornyos” (*Türmholländer*) megoldássá vált (2., 3. kép). A tornyos és erkélyes holland malmok általában három emelet magasak voltak és többnyire két vagy három örlőjarral rendelkeztek. Figyelemre méltó, hogy Salzman tornyának tíz rakodósíntje volt, és ezáltal minden bizonnyal a legnagyobb, még megmaradt szélmalomtornyok egyike Európában.¹¹

3. kép. Ifj. Storno Ferenc akvarellje a Kurucdombi szélmalomról, 1869

Salzman Károly 54 éves kort élt meg és nem messze a soproni belvárostól, az általa épített Újteleki utca 23. alatti lakóházában hunyt el. Az épületegyüttes építetője halála után gyakran váltott gazdát. A Salzmannt követő tulajdonosok különböző teljesítményű gőzgépek beépítésével a tisztán szélenergiával működő

¹⁰ „Galerieholländer”. A torony egykori képe ifj. Storno Ferenc: Szélmalom a kurucdombon című, 1869-ban készült vízfestményén látható (Soproni Múzeum). Reprodukcióját közli: Askercz Éva: Sopron anno. Sopron, 1995, 60.

¹¹ Nem világos azonban, hogy hány örlőjárata volt a malomnak. Feltételezhető, hogy négy vagy öt.

malomból szél- és gőzmalmot fejlesztettek ki. Az őrlési menet felét így később már az új gőzgépekkel bonyolították le, az őrlés másik részéhez azonban továbbra is szélenergiát használtak. Ezáltal a liszt előállítása nem kizárólag a széltől függött.

1868-tól a malom tulajdonosa Sopron városa lett¹² és az épületegyüttes máig a város birtokában maradt. A kis termelékenységű, ráfizetéses szélmalomból előbb laktanyát alakítottak ki, majd a két világháború között a háború hajléktalanjainak menedéke lett. Később szegény lakosok, prostituáltak, alkoholisták és munkanélküliek vették birtokukba és ezzel évtizedekre a város szegényfoltjává vált. A többszörösen átépített együttesben ma 48 lakás, óvoda és könyvtár kapott helyet (4. kép).

4. kép. A szélmalom nyugati látványa

A mérnöképítészetre figyelemre méltó, fontos alkotása ma joggal élvez műemléki védeltséget.¹³ Sajnos a várospolitikusok többsége máig nem ismerte fel kiemelkedő szakmai, építészeti és helytörténeti jelentőségét. A malomegyüttes elhanyagolt állapotban van, helyreállítása jelentős összeget igényelne. Ezt a város egyelőre nem tudja előteremteni. Pedig fontos lenne a magyar mérnöképítészetre eme kiemelkedő jelentőségű alkotásának hasznosítása¹⁴ és a jövő számára való megőrzése.

¹² Sopron a tulajdonában lévő épületeket 1920 táján felmérte, így a szélmalom akkori állapotáról a Soproni Levéltár ún. „Különcsomagjában” értékes tervrajzokat találhatunk.

¹³ A műemlékké nyilvánítás határozatának száma 50042/1958, a műemlék sorszáma: 3308. Győr-Sopron Megye Műemlékjegyzéke. Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest, 1990. oldalszám nélkül. A műemlékjegyzékben a „klasszicista” stílusú épületek közé sorolták a létesítményt.

¹⁴ Diplomatervemben igényes szállodát alakítottam ki a becses építészeti emlékekben. Monumentális, súlyos tömegeit áttetsző – transzparens – üvegszerkezetekkel egészítettem ki. Az épületben éttermet, bárt,

(Németből fordította: Winkler Gábor)

H. NÉMETH ISTVÁN

Hol laktak a város vezetői,
avagy mire jó a soproni
háztulajdonosok listája?

Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Häuser und Hauseigentümer der Innenstadt von Ödenburg 1488–1939. Sopron, 2008.

A társadalomtudományok általában és ezen belül a történelemtudomány mindig nagy tisztelettel kezelte azokat a segédkönyveket, amelyek nélkül nagyon nehéz lenne egy-egy részterületet feltáró történész-művészettörténész munkája. A segédkönyvek sorsa azonban általában véve a mai tudományos teljesítményt mérő rendszerekben nagyon mostoha. Jóllehet a szakma egésze tudja és ismeri, hogy melyik alpművet nevezi a szakzsargon 'a' „kosárynak”, vagy „szürke kosárynak” (bár ez utóbbi címzésről éppen a szerző csak halála előtt néhány évvel értesült...) vagy 'a' „nagyivánnak” vagy éppen a Magyar Országos levéltár egykori könyvtárosa által összeállított háromkötetes művet 'a' „bogdánnak”. Idézni azonban ezeket a műveket nem nagyon szokták (nem is nagyon „sikk”), így szerzőik-összeállítóik a mai számmisztikában szenvedő tudományos értékelési rendszerben számtalan ún. független idézéstől esnek el. Az ilyen alpműveket alkotó szerzők tevékenysége tehát mai hivatalos és félhivatalos értékelésünk szerint roppant tiszteletreméltó, de sajnos kevésbé értékelt. Jóllehet a tudományos és szellemi teljesítmény, a felhasznált eredeti(!) források és szakirodalom mennyisége, ami az ilyen feldolgozások mögött áll, hatalmas, a munka során felhalmozott tudás pedig a műben nem mérhető mértékű. Ezek a tudósok azok, akikhez a források pillanatnyi feldolgozása alkalmával nehéz helyzetbe kerülő monografikus jellegű feldolgozáson dolgozó történész általában fordulni szokott, majd akikről (általában, de nem törvényszerűen) a „korszakalkotó” mű megírásakor meg is feledkeznek.

A fenti, pesszimistának tűnő sorok persze furcsának tűnnek egy ismertetésszerű kis tanulmány elején, de ez nem a 2008 végén megjelent alapvető kötet lebecsülését jelenti. Épp ellenkezőleg! A jelen kis írás célja ugyanis az, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy egy nagy szorgalommal és tudással elkészített adattár milyen haszonnal jár nem csupán a szerző eredeti szándéka szerinti felhasználói körnek, hanem más tudományágak számára is. Dávid Ferenc az Országos Műemléki Felügyelőség soproni munkatársaként és tudós

---

konferenciatermeket, szabadidős- és testedző helyiségeket helyeztem el. A hatalmas épüleegyüttes 84 korszerű vendégszoba kialakításának lehetőségét kínálta. Diplomatervem szakmai körökben sikert aratott, azt 2008-ban sikeresen védtem meg a Bécsi Műszaki Egyetemen (TU Wien). Tervem ismertetése: Szalai Emőke-Mária: Az egykori Szélmalomkaszárnya Sopronban. Értékmentő 19 (2009), 1. sz. 6. és 16.

művészettörténészként ismerte fel annak a jelentőségét, milyen kívánatos alapadatokat tartalmazó kötetet eredményezne, ha a Thirring Gusztáv által feldolgozott időszakot a 18. század első harmadától akár a 16. század elejéig kitolná.¹⁵ A művészettörténészek és a műemlékvédelem számára ez Sopron esetében, amelyik Magyarország legrégebbi építészetiileg kontinuusnak tekinthető városi települése, már az 1960-as években is a város egészét feltáró műemlékvédelmi munkának az alapját jelentette. A művészettörténeti kutatás számára Dávid Ferenc munkája mindenképpen alapvető. Adatai az egyes háztörténeteknek, a házak művészettörténeti kutatásának, egy-egy műemlékileg feltárt épület, ház, objektum építészettörténetének alapjait jelentették, hiszen a legtöbb esetben csak a háztulajdonos vagy a tulajdonosváltások ismeretében lehet a levéltári kutatásokat elkezdeni. Dávid Ferenc feltáró munkájának első eredményeit, a cédulák tömegeit a műemlékvédelem és a művészettörténet már évtizedek óta használta. Most végre mindenki számára elérhető és használhatóvá vált ez az évtizedes munka, ráadásul úgy, hogy Goda Károly kutatása révén 1488-ig visszamenőleg, Thirring Gusztáv egykori kötetének felhasználásával pedig 1939-ig kibővítették a kötet időhatárait, ami kiváló ötletnek bizonyult mind a kiadók, mind a kötet szerkesztője, Turbuly Éva részéről, hiszen így egyben Thirring Gusztáv munkásságának is méltó emléket állítottak.

A kötet egyedülálló a magyar társadalomtudományban. Egyetlen városról sem készült el hasonló adattár, igaz Magyarországon nem is nagyon lehetne ilyen jellegű és korszakban ilyen hosszú távra visszamenő feldolgozást készíteni. Sopronon kívül ugyanis egyedül Közszeg rendelkezik ebből a korszakból olyan forrásokkal, amelyek lehetővé tennék, hogy ehhez hasonló kötet készüljön, és – ahogy tudom – ennek munkálatai e kötet alapján el is kezdődtek. A források töredékességét mutatja, hogy például a középkori Buda esetében még a számba jöhető anyag teljességének átfogó feldolgozása után sem lehet folyamatos tulajdonos-listákat összeállítani.¹⁶ A szomszédos országok gazdag városi levéltárai alkalmasak, hogy a sopronihoz hasonló kézikönyvek összeállítására kerüljön sor, de ez eddig mégsem történt meg, egyedül Nagyszombat esetében volt hasonló, de semmiképpen sem ilyen terjedelmes forrás-feldolgozás.¹⁷ A Nagyszombathoz közel fekvő Bazin esetében a fent ismertetett művel egy időben látott napvilágot hasonló, de inkább Thirring forrásához és időhatáraihoz hasonlítható munka.¹⁸ Ha számba vesszük a kötet forrásait, nem is csodálkozhatunk azon, hogy ilyen kevés hasonló feldolgozás történt az egykori Magyar Királyság területén elhelyezkedő városok esetében. A feldolgozás alapját a 18. században az 1760-as években elrendelt ún. lélekösszeírások (*conscriptio animarum*) jelentették. A forrás kiváló, hiszen évről-évre összeírták a városi népességet, így a tulajdonosi változások könnyen nyomon követhetők, persze csak akkor, ha az összeírások sorozata megszakítatlanul a rendelkezésünkre áll. A

¹⁵ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941.

¹⁶ Végh András: Buda város középkori helyrajza I–II. (Monumenta Historica Budapestinensia XV–XVI.) Budapest, 2006, 2008.

¹⁷ Bottánková, Mária: K topografii mesta Trnavy v 16. storočí. In: Trnava, okres a mesto. Stúdie. Szerk.: Šimončíč, Jozef Bratislava, 1980. 61–145.

¹⁸ Pospechová, Petra – Wittgrüber, Peter: Bránami mesta. Životopis starého domu. Pezinok, 2008.

forrásadottságok egyértelművé teszik, hogy egy ilyen feldolgozás során érdemesebb a biztos felől megközelíteni a bizonytalant, vagyis a már kevésbé általános, a város nem minden háztartását számba vevő adójegyzékek követhették a lélekösszeírásokat. Sopron e tekintetben sokkal jobb helyzetben van, mint például Kassa városa, ahol a városi számadások mellett számos adójegyzéket is kiselejtezték, így a feldolgozás jóval nehezebb lenne. Az adójegyzékek fennmaradását sajnos a 17. század folyamán jelentősen veszélyeztette az a rendszer, amely szerint a város 24 adókerületre osztása alapján kerületenként egy-egy füzetben vezették az adózókat, a rájuk kirótt összeget, illetve a befizetést igazoló szelvényt. A forrás jellege miatt – vagyis a füzetenkénti vezetés tényéből fakadóan – azonban nagy az esélye/veszélye annak, hogy egy-egy évre nem találunk teljes, a város egészét lefedő adóíveket. Az adóösszeírások viszonylag biztosnak tekinthető források a háztulajdonosok jegyzékének összeállításához, bár egyáltalán nem könnyű az adószedők bejárasi útvonalát rekonstruálni! Jóllehet ez az útvonal általában bevettnek, állandónak tekinthető, a rekonstrukciót csak abban az esetben tekinthetjük biztosnak, ha a források viszonylag folyamatosan rendelkezésünkre állnak. Ez az esetek nagy többségében nem jelenthető ki, számos év hiányos összeírással rendelkezik. A feldolgozó utolsó mentsvárai ebben az esetben azok a levéltári iratok, amelyek ún. szomszédsági információkkal rendelkeznek, vagyis egy-egy adásvétel vagy per esetében leírják azt, hogy adott ingatlan mely másik ingatlanok között fekszik, és azoknak kik a tulajdonosaik. A források esetlegessége tehát az időben mind nagyobbá válik, a megszerezhető adatok, a bizonyosság érzete egyre csökken, a feldolgozó kutató önbizalma mind csekélyebb lesz. Nem véletlen tehát, hogy a kötet Sopron esetében is csak a városfalak által övezett belvárosi részre korlátozódik. A módszer egyszerűnek tűnik, pedig egyáltalán nem az. Kidolgozását éppen annak a kutatónak, Dávid Ferencnek köszönhetjük, aki azt e kötetben be is mutatta.

De mire is használhatja a kötetet a Sopron története iránt érdeklődő? A műemlékvédelem és a művészettörténet céljait már megismerhettük. Történészként szintúgy számtalan felhasználási lehetőséggel szembesülhetünk: a helytörténet kutatói számára a belváros teljes adattárát nyújtja a kötet. Kincsesbánya a családtörténészeknek is, hiszen minden belvárosban lakó feltárt űs azonnal térképre vihető, a házat (vagy annak helyét) egyszerű megtalálni. Sopron egyébként is jelentős előnnyel bír a kiadott városi források területén, hiszen Házi Jenő, illetve az őt követő utódok (Mollay Károly, Tirnitz József, Dominkovitsné Szakács Anita, Dominkovits Péter, Goda Károly és mások) számtalan forráskiadással gazdagították a város történeti közkincsét alkotó publikációkat. Házi Jenő mindemellett Dávid Ferenc kötetéhez hasonló adattárt állított össze, amely mind a mai napig elengedhetetlen segédeszköze, mintegy bibliája a város történetével, illetve polgáraival foglalkozóknak.¹⁹ A kötet tehát még inkább elmélyítheti a város történetével kapcsolatos tudásunkat, ismereteinket, egyben biztos alapjául szolgál Sopron több éve készülő monográfiájának, amely talán éppen a város forrásbősége miatt tud csak ilyen

---

¹⁹ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982.

lassan összeállni. A könyv megjelenése egyúttal egybeesett azzal a folyamattal is, amelynek során a magyar várostörténet-írás mind nagyobb figyelemmel fordult a városi tér szerkezete, használata, a városi társadalom térszemlélete, valamint a városi elit, elitszoportok vagy akár más társadalmi rétegek térbeli elhelyezkedésének feltárása felé.²⁰ E vizsgálatok sokrétű elemzéseket tesznek lehetővé, nem csupán az egy társadalmi-gazdasági réteghez/csoportozáshoz tartozók térbeli összetartozásának megmutatása révén, hanem akár a város egésze társadalmi térszerkezetének kimutathatóságával is.

A kötet kézbevételekor arra gondoltam, milyen jó lenne, ha hasonló kötet vagy kötetek állnának rendelkezésre más városokról is, saját kutatásaim miatt elsősorban Kassáról. Az is megfogalmazódott bennem: milyen kár, hogy nem hamarabb jelent meg a kötet, mert a soproni városvezető elit 17–18. század fordulóján bekövetkezett változásairól írt tanulmányomban milyen jól lehetett volna használni ezeket az adatokat. Ha az első kívánságom nem is valósulhat meg ilyen könnyedén, de a második igen. Egy frissen megjelent kötet esetében, főként, ha az egy adattár, annak hasznosságát az mutatja meg leginkább, ha elkezdjük azt használni. Az alábbiakban ezért részben a kötet gyakorlati bemutatásával annak használati értékeit szeretném bizonyítani, részben pedig, megragadva az alkalmat, kiegészítem korábbi ismereteinket Sopron városvezető elitje (polgármester, bíró, belső tanács) változásainak térbeli jellemzőivel is. Vizsgálatom alapja tehát az a folyamat, amely a magyarországi várospolitika fordulópontjának tekinthető a 17–18. század fordulóján.

A kora újkori városok (és államok) egyik alapvető, Európa-szerte tapasztalható jellemzője ugyanis ekkor az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése, mind nagyobb mértékű beavatkozása. A jelenséggel a Magyar Királyság szabad királyi városaiban a 17. század végén találkozunk, amikor a Wesselényi-felkelés elbukása megadta a bécsi udvar számára azt a lehetőséget, hogy életbe léptethetett olyan várospolitikai intézkedéseket, amelyek az osztrák tartományok, de tágabban értelmezve a Német-római Birodalom más tartományaiban, illetve az európai államokban már nem voltak ismeretlenek. A városok rendi alapokon álló önkormányzata e jelenségek következtében fontos változásokon ment keresztül. Miután a városok a rendi Európa szinte összes államában (eleinte az itáliai államok és később a holland tartományok kivételt képeztek ez alól) az uralkodótól sokkal inkább függő helyzetben voltak, mint a többi rend – ez talán abból fakadt, hogy rendiségük is később alakult ki –, ezért ezek az intézkedések eleinte őket érintették leginkább. Egész Európában tehát a városok állami bürokratizálásával, a városok állami közigazgatásba való betagozódásával, kissé szélsőségesen fogalmazva, a városok „államosításával” szembesülhetünk.²¹

²⁰ Összefoglalóan lásd erre: Novák Veronika: A térhasználat kutatása – módszerek és lehetőségek: a társadalmi tér vizsgálata a középkori és a kora újkori városok történetében. In: *Urbs, Magyar várostörténeti évkönyv*, Budapest, 2009. (4.) 11–33.

²¹ Összefoglalóan lásd: H. Németh István: Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. 1–2. köt. Bp., 2004. 1. köt. 45–70., ill. Friedrichs, Christopher R.: Urban politics in early modern Europe. London, 2000.; Tilly, Charles: Entanglements of European Cities and States. In: *Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Tilly, Charles – Blockmans, Wim P. (szerk.) San

A Magyar Királyság szabad királyi városainak fejlődése ebben az időszakban hasonló pályát futott be. Egyrészt megfigyelhető volt a városok vezetésének katolizálása, a többségében evangélikus városi lakosság rekatolizálásának igénye, a városok egyházainak ismételten katolikus kézbe történő adása. Az alapvetően az osztrák tartományokban követett eljárást alkalmazó kamarai biztosok tevékenysége azonban nem kizárólag a rekatolizáció előmozdítását szolgálta.²² Feladataik és jelentésük nagy része ugyanis a városi gazdálkodás jobbítását, átláthatóságát mozdította volna elő. Hasonló célok vezették a bécsi udvart (az egy-felekezetiesség kialakítása mellett) a jól képzett, szakszerű városi tisztviselők kiválasztásában is.²³ A városi gazdálkodás hatékonyabbá tételét egyszerű elvek indokolták: a városok (nem tévedés) több évtizedes adóhátralékokat halmoztak fel, amelyek a 17. század végére városonként meghaladták a 10 000 magyar forintot, a 18. század legelejére pedig azt megduplázták, sőt előfordult, hogy megtriplázták.²⁴ A legfontosabb terület, ahol az állam folytonos ellenőrzést gyakorolhatott a városok addig érintetlennek tűnő belső önkormányzatán, az a városi tanács belső összetételének központi befolyásolása, és a szabad királyi városok jövedelmeinek állami felülvizsgálata volt. Ennek első lépcsője az volt, hogy a többnyire evangélikus tanács és a választott község vallási összetételét megváltoztatva az uralkodók minél több megbízható katolikust delegáltattak a városi testületekbe.²⁵ 1672-től kezdve a városi tisztújítások irányítása közvetlenné

Francisco–Oxford, 1994. 1–27. A városok „államosításáról”: Blaschke, Karlheinz: Dorfgemeinde und Stadtgemeinde in Sachsen zwischen 1300 und 1800. In: Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich. Blickle, Peter (szerk.) München, 1991. (Historische Zeitschrift Beihefte NF 13.) 119–143.; 139–140.; Hubatsch, Walther: Ziele und Maßnahmen landesherrlicher Politik im Absolutismus gegenüber den Städten aus der Sicht des Verwaltungshistorikers. In: Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa. Press, Volker (szerk.) Köln–Wien, 1983. 30–44.; Rügge, Nicolas: Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert. Göttingen, 2000. (Bürgertum 15)

²² Az osztrák tartományok városaiban követett gyakorlatra lásd: Németh István, H.: A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Budapest, 2008, 79–92.

²³ Vö. újabban: 't Hart, Marjoléin: War, finances and the structure of the Dutch State, Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700) Szerk.: Asch, Ronald G. von–Duchhardt, Heinz Köln–Weimar–Wien, 1996. 329–349. (Münsterische historische Forschungen 9.) 344–347., ill. Frigyes Vilmos választófejedelem kapcsán: Arndt, Johannes: Der grosse Kurfürst ein Herrscher des Absolutismus? Über die Möglichkeiten und Grenzen monokratischer Herrschaft im 17. Jahrhundert. In: Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa Szerk.: Asch, Ronald G. von – Duchhardt, Heinz. Köln–Weimar–Wien, 1996. 249–273. (Münsterische historische Forschungen 9.) különösen 270–271.

²⁴ Nagyszombatra lásd: H. Németh István: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im 16. und 17. Jahrhundert La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century. Cavaciocchi, Simonetta (szerk.) Firenze, 2008. 771–780.; Kassa: Magyar Országos Levéltár, Kincstári szervek, Magyar Kamara Archivuma Miscellaena (E 210) Civitatensia 15. t. 9. sz. Pozsony, 1672. június 28., HKA Civitatensia RN 3 1756. január 5.; Sopron: Magyar Országos Levéltár (=MOL), Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Regisztratúrája E 34 (Protocollum diversarum relationum super restaurationibus liberarum regiarum civitatum) (=E 34 [Prot. rest. civ.]) pag. 495.

²⁵ Felhő Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. In: Levéltári Közlemények 24. (1946) 209–267.; Archiv Mesta Košice, Supplementum H. Listiny, listy a spisy 5818/75. Pozsony, 1618. május 5., HKA HFU RN 127. 1625. április fol. 158–160.; Magyar Országos Levéltár, Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, Litterae ad cameram exaratae (E 41) 1627. No. 25., 39., 1628. No. 54.

vált. A városokban legalább fele részben katolikusokat választottak, és a bíró valamint a jegyző tisztébe is a kamarák megbízható emberei kerültek.²⁶

A gyors váltásokkal járó sietség bizony sokszor okozott olyan helyzetet, hogy a leváltott képzett evangélikus tisztviselő helyére nem megfelelő képzettségű és társadalmi állású személy került. Történt ez annak ellenére, hogy az uralkodói parancslevél nem csak a katolikus felekezethez tartozást emelte ki, hanem a kiválasztandó városi tisztviselőnek birtokkal és képzettséggel is kellett rendelkeznie.²⁷ Az erősen evangélikus többségű városokban eleinte azonban nehéz volt megfelelő embert találni.²⁸ A korszak egészét tekintve a város evangélikus polgársága ezzel szemben igen jól képzett, a városi tisztségeket megfelelően és szakképzetten ellátó emberekből állt. A legtöbben jogi végzettséggel rendelkeztek, és társadalmi helyzetüket tekintve is valóban a soproni polgárság krémjét jelentették, mivel – a városi társadalomra Európa-szerte jellemző módon – a soproni evangélikus városvezetés majd’ minden tagjáról elmondhatjuk, hogy nemesi címet szerzett, sőt néhányan az udvarnoki (*familiaris aulae*) címet is elnyerték.

Az uralkodó nevében eljáró tisztviselők tehát nem voltak könnyű helyzetben, mivel az erősen evangélikus többségű városokban hirtelenjében nem sikerült megfelelő katolikus hitű polgárokat találni ezekre az igen fontos posztokra. A városok többségére ezért jellemző volt, hogy a városban működő és a kamara szempontjából megbízható harmincadosok vagy azok ellenőrei kerültek így fontos városi tisztségek birtokába. Az ő szakmai hozzáértésük vitathatatlan, hiszen harmincadosként, vagy a Magyar Kamara megbízásából folytatott vizsgálatok lefolytatóiként jogi és közgazdasági ismeretekkel biztosan rendelkeztek. Szerepük azonban átmenetinek tekinthető, hiszen a kamarai biztosok elsődlegesen olyan személyeket igyekeztek találni a soproni katolikusok

---

²⁶ H. Németh István: Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary: The Elections to the Town Council. In: Urban Elections and Decision Making in Early Modern Europe, 1500–1800. Schlögl, Rudolf (szerk.) Cambridge, 2009. 276–299.; H. Németh István: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században. In: Arrabona, 45. (2007) 2:57–96.; Felhő Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. In: Levéltári Közlemények 24. (1946) 209–267.; Szűcs Jenő: Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert. In: La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie Budapest, 1963. 97–164. (Studia Historica 53.) Újabban: H. Németh István: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Mayer László – Tilcsik György (szerk.) Szombathely, 2003. 229–254.; Uő.: Városigazgatás fordulóponton. A 17. század utolsó harmadának abszolutista vonásai a városokban. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel Czoch Gábor (főszerk.), Kocsis Aranka – Tóth Árpád (szerk.) Pozsony, 2005. 212–232. A hadsereg ebben játszott szerepére lásd: KA HKR Prot. Bd. 344. fol. 532. 1673. augusztus 8., Bd. 346. fol. 239–240. 1674. május 17. Sopronra: H. Németh István: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. In: SSz. 61. (2007), 125–141.

²⁷ „...necessarium valde et expediens iudicavimus, ut quandoquidem catholica orthodoxa per Dei gratium fides, magnum illic incrementum sumpsisse, frequentesque catholicae bene qualificatae, ad gerenda senatoria, et quaelibet alia inter vos consueta officia, idoneae personae inveniri comperiantur.” Archiv Mesta Košic, Schwartzbachiana Nr. 9277. Bécs, 1674. december 16. Vö. Nr. 9330. 1675. Vö.: AMK Schw. Nr. 9332. Pozsony, 1675. június 19. Vö.: Schw. Nr. 9405. Kassa, 1676. január 7., Schw. Nr. 9475. Bécs, 1677. december 24., Schw. Nr. 9476. Pozsony, 1677. január 2., Schw. Nr. 11008. Bécs, 1696. december 2., Schw. Nr. 11156.

²⁸ Vö.: H. Németh István: Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. In: Historický časopis, 57. (2009) 4:641–658.

közül, akik nem idegenként vettek részt a város irányításában. Éppen ezért ebben az időszakban jelentek meg olyan soproni katolikusok a belső tanácsban, akik csak igen csekély szakképzettséggel rendelkeztek. Mellettük azonban már ekkor felfigyelhetünk a város valódi katolikus vezetői körében egy olyan rétegre, amely már korábban is szoros kapcsolatot tartott fent Sopronnal, részben családi, részben társadalmi-gazdasági összeköttetések révén. Képzettségük magas szintű, társadalmi presztízsük jelentős volt már az 1672-ben bekövetkezett fordulatot megelőzően is. Ez némiképp ellentmond annak a korábbi szemléletnek, miszerint csupa alkalmatlan katolikust választottak be a tanácsba.

A 17. század utolsó éveit követő negyed évszázad soproni városvezető elitjének új tagjait vizsgálva egy másik, Európa-szerte megfigyelhető tendencia nyomait is felfedezhetjük. Az előzőekben is igyekeztünk arra a tényre rámutatni, milyen fontos szerepet játszott a városi tisztviselők kiválasztásában a szakképzettség, a jogi és gazdasági ismeretek.²⁹ A 17. század második felének soproni evangélikus városvezető elitjénél is megfigyelhettük azt, hogy milyen gyakori volt a jogi végzettség, sőt egyes esetekben még a jogi doktorátus megszerzése is. A 17–18. század fordulóján és a 18. század első negyedében ez a tendencia még erősebbé vált, ami részben az állam által diktált elvárásokat közvetítő kamarai biztosok tevékenységének is köszönhető. A századfordulós soproni elit új generációjának tagjai közül az evangélikusok, de a katolikusok is kivétel nélkül jogi végzettséggel rendelkező, ügyvédi tevékenységet folytató polgárok voltak, ami azt jelentette, hogy a város vezetése az új elvárásoknak megfelelően vegyes vallási összetételű, de szakértelemmel rendelkező személyekből álló testület lett.³⁰

A korszak várospolitikai jellemzőinek vázolására és Sopronban új városvezető elitjének rövid bemutatására a háztulajdonosok elemzése során alkalmazott kategóriák megértése miatt feltétlenül szükség volt, hiszen vizsgálatunk éppen arra irányul, hogyan érvényesült mindez a Sopron belvárosában található ingatlanok esetében, hol éltek a régi és az új városvezető elit tagjai, alátámasztják-e korábbi megfigyeléseinket a Dávid Ferenc által összeállított kötet adatai? Az adatokat a mellékelt térképen összesítettem (1. kép).

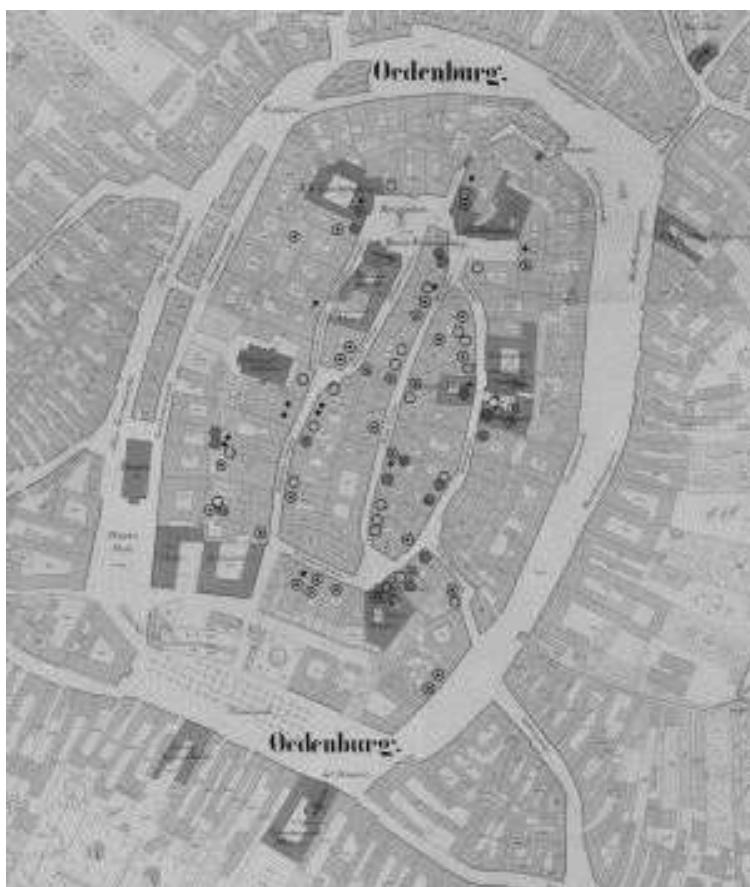
²⁹ Skoda, Erwin: Die Wiener Ratsbürger zwischen 1671 und 1705. Diss. Wien, 1974. 110–111.; Gerhard Dilcher, „Hell, verständig, für die Gegenwart sorgend, die Zukunft bedenkend“. Zur Stellung und Rolle der mittelalterlichen deutschen Stadtrechte in einer europäischen Rechtsgeschichte. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 106. (1989), 12–45., 39–43.; Czok, Karl: Zu den städtischen Volksbewegungen in deutschen Territorialstaaten vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert. Rausch, Wilhelm (szerk.) Linz/Donau, 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) 21–42., 31–33.; Chittolini, Giorgio: Lo stato e i dottori. XV–XVIII secolo. In: Ricerche storiche 19. (1989), 483–610.; Kleinheyer, Gerd – Schröder, Jan: Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten. Heidelberg, 1989.; Jahns, Sigrid: Juristenkarrieren in der Frühen Neuzeit. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 131. (1995), 113–134.; Müller, Rainer A.: Zur Akademisierung des Hofrates. Beamtenkarrieren im Herzogtum Bayern 1450–1650. In: Gelehrte im Reich. Zur Sozial- und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. und 16. Jahrhunderts. Schwinges, Rainer Christoph (szerk.) Berlin, 1996. (Zeitschrift für Historische Forschung Beiheft 18) 291–308.

³⁰ H. Németh István: Az állam szolgái vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. SSz. 61. (2007), 125–141.

Általánosságban azt mondhatjuk el, hogy az elit tagjai szinte a teljes belvárost lakták, házaik szinte minden utcában megtalálhatók. Az evangélikusok esetében viszonylag jelentős csoportosulás látható a Szent György és az Új utca háztulajdonosai között, de a Fegyvertár utcát is főként ők lakták, hiszen az utca házainak több mint felét valamilyen evangélikus városvezető elittag birtokolta. Ez utóbbi utcában azonban jól látható, hogy az 1670 után hatalomra került evangélikusok reprezentáltsága magasabb, mint a korábbi korszakban a tanácssteremben ülőké. Az evangélikusokra jellemző még, hogy egyetlen olyan személy sincs köztük, aki tisztviselőként ne a belvárosban bírt volna háztulajdont, és ha a katolikusokat is sorra vesszük, ez a jellemző kiemelkedően fontossá válik. A római katolikus városvezetők között ugyanis élesen elválnak azok, akik az 1670-et követő években kerültek be a tanácsba, illetve a polgármesteri és bírói posztra azoktól, akik már a 17. század legvégén vagy a 18. században kerültek hatalomra. A kamarai tisztviselők által frissen kinevezett soproni katolikus tisztviselők közül ugyanis szinte senki nem rendelkezett 1670 előtt belvárosi házzal! Tudjuk, hogy a polgármesteri posztra beiktatott személyek közül (főként, akik korábban kamarai tisztségeket töltöttek be) sokan a külvárosban laktak, amit a kortárs Csányi János (elfogultan, hisz evangélikus volt) csodálkozva és erősen helytelenítve említ meg krónikájában.³¹ Ha elvonatkoztatunk attól, hogy Csányi elfogultan ellenséges volt ezekkel a személyekkel szemben, megrökönyödése feltehetően egy mélyen bevésődött társadalmi normát is tükrözött, ami egyértelműen arra a tényre utalhat, hogy ezek az új emberek nem tartoztak szervesen a soproni polgárság elitjéhez sem társadalmi, sem gazdasági szempontból. A fent röviden bemutatott jellemzőkkel tehát a háztulajdonosok eloszlása – úgy tűnik – egyezést mutat, egyben megerősíti azokat a megfigyeléseket, amelyeket a levéltári források alapján korábban tettünk.

---

³¹ Csányi János: Verzeichnus Etlicher Historien so von den 1670 Jahr her geschehen lhn den Königreich Ungern, und absonderlich bey unser Stath Oedenburg welche ich Hanns Tschány zur sonderlicher Nachricht den Nachkömlingen hab aufgeschrieben. Kiadta Paur Iván In: Magyar Történelmi Tár V. Pest, 1858. 35.

1. kép. A soproni városvezetők lakóhelyei vallási megoszlás szerint a 17. század közepétől a 18. század első negyedéig. Jelmagyarázat: ◆ katolikusok; ○ evangélikusok 1670 előtt; ◎ evangélikusok 1670 előtt és után; ⊙ evangélikusok 1670 után.

A városi társadalomba jól beilleszkedő katolikusok közül elsőként Horváth Miklós jutott belvárosi házhoz 1676-ban, melyben végül élete végéig élt. Horváth 1678-ban lett városi kamarás annak ellenére, hogy egy német többségű városban nem tudott németül sem, és akit az 1681. évi soproni országgyűlést követően az ott hozott törvények ellenére választatott meg Kollonich Lipót kamaraelnök. A sors pikantériájához hozzátartozik, hogy Horváth éppen annak a Johann Serpiliusnak a házát vette meg, akit vele szemben az evangélikus község 1682-ben megválasztott.³²

A belvárosi háztulajdonnal rendelkező katolikus városvezetőkre általában az volt jellemző, hogy házukat a 17. század utolsó éveiben vásárolták meg. Ők már

---

³² Uo. 38., 64.

ahhoz a csoporthoz tartoztak, akik új, általában jogi-közigazgatási egyetemi végzettséggel rendelkezve, mintegy szakszerű városvezetőként vetették meg lábukat a város vezetői között. Mindannyiukra jellemző volt, hogy a város belső utcáiban vásároltak házat, és lehetőleg minél közelebb a Fő térhez. Ahogy az a térképen is látható, a katolikus háztulajdonosok ugyanis túlréprezentáltak tekinthetők a Templom utca déli részén, illetve a Fő tér környezetében. Mindkét helyen 4-4 katolikus háztulajdonost vehetünk észre, míg a többi katolikus a belváros utcáiban elszórva, mintegy elszigetelve vásárolt házat. A katolikusok jellemző képviselőjének tekinthetjük be Georg Waxman szap-panosmestert, aki tudatosan építette ki saját és fia karrierjét. Idősebb Georg Waxman volt az első katolikus, aki bekerült tanácsba. 1671-ben nyert polgárjogot. Jóllehet többször jelölték bírónak és polgármesternek, mégsem választották meg sosem. Ennek oka az volt, hogy miután 1682-ben, valamint 1691–1692 és 1698–1700 között kamarás is volt, hamar kiderült, hogy erre alkalmatlan, maga a kamarái biztos is „*homo scripturae ignarus*”-ként, azaz írástudatlanként jellemezte.³³ Az idősebb Waxman ekkor még feltehetően a külvárosban lakott, amire eredeti mestersége is predesztinálta, és a belvárosi háztulajdonosok között nem is találjuk a nevét. 1699-ben vásárolta meg a Szent György templommal szemben, tehát igen rangos helyen álló házát, amelyet fiára, ifjabb Georg Waxmanra hagyott, aki 1697-től a jegyzői tiszttel töltötte be. Az apa ugyan a leghasználhatóbb katolikus céhmesternek bizonyult a város felső vezetésében, de szakképzettség híján bizony állíthatjuk, hogy más körülmények között nem került volna be a tanácsba. Fiai esetében erről szó sincs. Az apa tanulhatott saját hiányosságaiából, és mindkét fiát taníttatta. Idősebbik fia, Georg, így lehetett a város német jegyzője, majd 1722-től a belső tanács tagja, két éven át bíró, majd 1734-ben polgármester.³⁴ Ő volt az, aki 1719-ben a városháza szomszédságában, a Tűztorony melletti telken álló házat vásárolta meg magának.

E kötet tehát a soproni térhasználat, az elit, illetve különböző társadalmi csoportok lokalizálásához elengedhetetlen segédeszközül szolgál. Ahogy azt a fentiekben igyekeztünk bemutatni, a társadalomtörténet számára közvetlenül használható, az ebből fakadó elemzések sora elvégezhető, de a műemlékvédelem és a művészet-történet számára is hasonlóan jelentős forrásbázist jelent. Úgy vélem, hogy Sopron és általában a magyar várostörténet-írás számára kiemelkedő jelentőségű könyv jelenhetett meg 2008 végén a Soproni Levéltár gondozásában, Sopron Megyei Jogú Város önkormányzata, a Házi Jenő Honismereti Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap levéltári kollégiuma támogatásával. Hasonló adattárak megjelenése véleményem szerint kiemelten támogatandó, hiszen ezek összessége végül elvezethet minket egy olyan kiadványhoz, amelyben a számítástechnika és a térinformatika segítségével Sopron 1848 előtti története, a soproni polgárok társadalomtörténeti elemzése, egyben az általuk létrehozott kulturális-építészeti értékek talán egy adathordozón jelenhetnének meg, magában

---

³³ H. Németh István: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében Soproni Szemle 61. (2007), 125–141., 134–135.

³⁴ Uott. 139.

foglalva az elődök (Házi Jenő), a jelen (Dávid Ferenc) és az utódok által összegyűjtött tudást.

SOPRONI ARCOK

WINKLER BARNABÁS | Búcsú Horváth Bertalantól

Horváth Bertalan építész, építészgrafikus, december 26-án végleg elhagyott bennünket. Hónapok óta tartó, méltósággal viselt szenvedéseitől megszabadulva, megtért szüleihez, hogy végleg megpihenhessen. Szülővárosába, Sopronba jött vissza, de nem az úgy szeretett régi, Gyiróti utcai családi otthonba, ahova az elmúlt hónapokban folyamatosan vágyott és készült.

Hetven éves életútja gazdag életút. Mentés szenczióktól, hirtelen jött fellángolásoktól, de gazdag a következetes és átgondolt munkától. Nem könnyű csokorba szedni azokat a gondolatokat, amik foglalkoztatták, mert zárkózott belső életet élt, ritkán és mindig nagyon meggondolva beszélt a terveiről.

A Horváth testvérek, Sári és Berci kiegyensúlyozott gyermekkorát a soproni polgári művészcsalád levegője formálta, a nagyjelentőségű festőművész és pedagógus édesapa, Soproni Horváth József, és a jó ízlésű művészi érzékkel és nagy családszeretettel megáldott édesanya mellett, nagyszerű rokonsággal körülvéve. Hatott a testvérekre és unokatestvérekre Mühl Aladár és Mende Gusztáv művészete, a Horváth család és a Mühl család hagyományainak megbecsülése és művészetszeretete.

A múlt század közepén Sopron szellemi élete egyedülállóan gazdag volt. Ennek a gazdag szellemi életnek egyik pillére volt Horváth József. Berci festői- és grafikai vénáját az édesapa korán felfedezte, és elvitte Ágoston Ernő rajziskolájába, ahol megerősítést nyert és továbbfejlődött tehetsége. Sopronban, a Berzsényi Dániel gimnáziumban megszerzett matúra után szülői egyetértéssel az építészetet választotta hivatásául. Budapesten az Építési és Közlekedési Műszaki Egyetemen Boross Géza gondoskodott rajztudása továbbfejlődéséről. Építésmérnöki diplomáját 1963-ban védte meg. Baranya megyében letöltött kivitelezői gyakorlata után 1965-től a Lakóterv tervezőjeként számos jelentős épület tervezésének volt résztvevője: OTP lakások, diplomataházak, kollégiumok tervezésében, társa Spiró Évának. Jelentős alkotása a Kelenhegyi úti teraszházak terve, ami sajnos nem valósulhatott meg, de tervei alapján megépült az óbudai Harrer Pál nyugdíjas otthon, Csepelen egy közösségi ház és Balatonszéplakon egy üdülőépület. A belső Erzsébetváros rehabilitációjának tervei elkészülte után, az 1988-ban alakult Archikon tervezőirodában vezető tervezőként dolgozott tovább. A Római Partra sorházakat, a Svábhegyre luxusvillákat tervezett, Alsópetényben a Prónai kastély épületeinek rekonstrukcióját, Magyarnándoriban a Butler kastély és egy római-parti sorház műemléki helyreállítását vezette avatott hozzáértéssel.

Jelentős alkotása, társakkal, az újlipótvárosi „Aranytíz” Művelődés Központ újraélesztése, melyet 2003-ban Reitter Ferenc-díjjal jutalmaztak. Hetvenedik

évének közeledtéig folyamatosan tervezett, több fiatal, köztük két építész fia, Dénes és Balázs társaságában. Megtervezték az angyalföldi József Attila Művelődési Központ rekonstrukcióját, a Szerb utca 9-11. foghíjbeépítését, lakóházakat, villákat Budaörsre, Török-bálintra és Pilisborosjenőre.

Az egyik, három generáció számára otthont teremtő villát az építész család saját magának álmodta meg. Az impozáns épületbe 2008-ban költözhetek, ahol együtt élhetett unokáival is. Az előző budai otthonuk, ahol Berci és családja évtizedekig élt, a velem szomszédos társasházban volt. Esténként gyakran utaztunk együtt a 11-es autóbusszon. Ezek az utazások hosszú, bensőséges, házelőtti beszélgetésekben végződtek.

Mesélt arról, milyen fontos helyet foglal el életében Soproni Horváth József állandó kiállításának fenntartása a soproni Caesar házban, édesapja képeinek gondos megóvása, külföldi és hazai emlékkiállításainak szervezése. Katalogizálta valamennyi fellelhető Horváth-képet, figyelemmel kísérve a képek tulajdonosváltzásait. Egész élete folyamán kereste a szem elől tévedt Horváth-akvarelleket; megnyugodott, ha megtudta, egy-egy meglelt alkotás jó kezek között, megbecsült helyen gyönyörködteti tulajdonosait. Édesapja életéről és munkásságáról könyvet adott ki, és készült egy részletes monográfia összeállítására. Összetartotta a szülővárosukból elkerült Mühl unokatestvéreket az éves, Sopronban rendezett családi találkozókon. Büszke volt Ybl Miklós-díjas építész felesége, Nándori Klára munkáira. Irányította és segítette fiai építészé válását, és jutalmul évekig dolgozhatott velük együtt.

Gyerekkorom óta kapcsolatban álltam Bercivel. Összekötött bennünket szeretett városunk és családjaink több generáción átívelő barátsága. Berci segített nagybátyja, Mühl Aladár művészetének budapesti bemutatásában és együtt hoztuk létre Soproni Horváth József kiállítását galériámban, de saját akvarelljeinek gazdag tárházával sohasem büszkélkedett. Családja segítő közreműködésével ismerhettem meg építészgrafikáit. A múlt év elején, 70-ik születésnapjára, az utolsó napokig előtte is eltitkolva rendezhettem építészeti és képzőművészeti munkáiból ünnepi életmű-kiállítást. A budapesti tárlat meghívójában a következő gondolattal mutattuk be alkotásait „A digitális technológia szinte sorozatgyártásban készül építészeti rajzai között bűvópatak-ként vág medret Horváth Bertalan látványterveinek varázsa. Így is lehet: biztos rajztudásra támaszkodva, az akvarellek légiés fölényével megállásra és szemlélődésre kényszerítve a megrendelőt, bíráló, érdeklődőt, egyaránt.”

Berci boldog és megilletődött volt a HAP Galériában rendezett kiállításának megnyitóján. A megnyitó végén csendben, elmerengve mondta nekem: „úgy érzem életem és pályám beteljesedett, mert egyazon névsorba kerülhettem édesapámmal, egykori soproni mesteremmel, nagybátyámmal, neves soproniakkal és egy sor kiváló építésszel.”

Horváth Bertalan teljes életet élt. Hálás gyermeke volt szüleinek, példamutatóan gondozta édesapja nagyszerű hagyatékát, Klárral két kiváló építész fiút neveltek, szerethette unokáit, építészként végigszolgált több, mint negyvenöt évet és építészeti akvarelljeivel egy nagy korszaknak lett talán utolsó fölényes tudású képviselője.

A soproni és budapesti barátok, iskolatársak, az Ágoston Ernő vezette rajziskolai művésztársai, az egykori Lakóterv-es és Archikon-os kollégái, a magyar építőművészek és a magam nevében Széchenyi István szavaival búcsúzom: „Boldog, ki eldicsekedhetik, hogy önmagához és életviteléhez mindig hű maradt! Aki elmondhatja, hogy egyetlen tettét sem szeretné *meg-nem tettnek* tudni, s aki a múltra vígan és elégedetten tekinthet vissza!”

DOMONKOS OTTÓ | Mozaikok Csatkai Endre ifjú korából

Ifjú néprajzos-muzeológusként 1952-ben kerültem a Soproni Liszt Ferenc Múzeumba és itt ismertem meg Csatkai Endre múzeumigazgatót. Némethy Endrétől, a még Hatvanban megismert néprajzostól szereztem első értesüleseimet Csatkai Endréről, a kiváló múzeumigazgatóról és emberséges emberről. Az 1948-as múzeumi törvény írta elő a hazai múzeumi és műemléki feladatokat. A kitűzött feladatok nagysága miatt a régészet, néprajz, művészettörténet, helytörténet és természettudományok területén speciális muzeológus képzés kereteit teremtette meg az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karán belül. Ugyanakkor a múzeumigazgatók elméleti konferenciákon vitatták meg a múzeumi törvény alkalmazását: a műtárgyvédelem, a topografikus felmérések, az egységes nyilvántartási rendszer elvi és gyakorlati kérdéseit. Határidőket tűztek ki például az egyes tudományszakok anyagának revíziójára illetve átleltározására. Mindezekben Csatkai Endre az élen járt és 1950-ben „az ország első muzeológusa” címet nyerte el. A Múzeumi Tanács tagja lett. Az ő jó hírére és az én egészségi állapotomra való tekintettel Némethy Endre a soproni múzeumot ajánlotta számomra. A kiváló vezetővel és számomra fontos kézművesipari gyűjteménnyel rendelkező intézményt, első (és utolsó) munkahelyemet e jó tanácsra foglaltam el. Némethy Endrét, ma is áldom érte haló poraiban.¹ Megismerkedésünk Csatkai Endrével tehát 1952-re datálható.

Csatkai Endre magánéletéről csak keveset tudtunk, így például azt, hogy apja orvos volt Darufalván, s ott a „szegények orvosa” kítüntető címet nyerte el. Azt is tudjuk, hogy hármán voltak testvérek, hogy kis korában sokat betegeskedett, hogy dajkája volt, hogy vonattal járt be Sopronba a Liceumba, hogy tudott cimbalmozni, s ezt anyjától tanulta, hogy tagja volt az iskola Magyar Társaságának. Keveset beszélt családjáról. Idősebb bátyjáról, Jenőről, alig ejtett szót. József bátyjáról egyszer elmondta, hogy 1944-ben a gettóba vonulás előtt

¹ Turbuly Éva: Kismesterségek vonzásában. A 80 éves Domonkos Ottó köszöntése. SSz 62. (2008) 433–448.

feleségével együtt öngyilkos lett Szombathelyen. Érettségi utáni viszontagságos éveiről alig beszélt, de említette pesti és bécsi egyetemi évit, s hogy ekkor kávéházi zongoristaként kereste kenyerét. Szó volt betegségről, a tbc-ről is. Megemlékezett későbbi „gazdájáról”, a kismartoni Wolf Sándor bornagykereskedő-műgyűjtőről, aki az 1920-as években kiújult betegségéből egy hosszabb olaszországi gyógykezeléssel kúráltatta. E nagyon szükszavúan elmondott adalékok gyerekkoráról és pályaválasztásáról, azok viszontagságairól egy sor kérdést vetettek fel bennünk, ezért kutattuk és közöljük az alábbi mozaikokat, hogy jobban megértsük indulását és elhivatottságát.

Darufalva, a szülőfalu

Fényes Elek 1851-ben a következő jellemzést adja a faluról: „Darufalva, németül Drasburg, horvát falu, Sopron vármegyében, Sopronhoz 1 ½ mfd. a németújhelyi [Bécsújhely] országútban, 820 kath., 6 zsidó lak., fiók-szentegyházzal. Lakói nagy természetűek. Határa hegyes és róna: van 880 hold szántóföldje, 54 hold rétje, 106 hold szőlőhegye, és 826 hold többnyire fenyves erdeje. Bora savanyú; földje közepszerű. Bírják 1/3 hg. Eszterházy, 2/3 részben gróf Zichy Miklós, kinek itt szép kastélya és kertje van, s az egyik sétatéren a hársfák megfordítottak, és így a gyökerekből ágak, az ágakból pedig gyökerek lettek, mi különös alakot ad a fáknak.”²

A katolikus falunak 14. századi temploma van a dombon, alatta fut az országút, a falu főutcája. Itt áll a ház emléktáblával megjelölve, amelyben Csatkai Endre született 1896-ban (Baumgartner strasse 10.). A jókora főtér közepén egy barokk épületben van elhelyezve Nepomuki Szent János színezett szobra. A ma látható, barokk stílusban átépített kastélyt utolsó gazdája, Patzenhofer Konrád cinfalvi cukorgyáros özvegye reprezentatív szállóvá alakította. Prospektusa a 14. századra teszi a kastély eredetét.

A család

Csatkai Ignác a falu orvosa, három gyermek apja. Felesége Fischer Josefin. A magyarosított név után kutatva megtaláltuk az 1895-ben kiadott jegyzéket a *Századunk névváltozásai... 1800–1893* című kötetben. Az abc rendben közölt nevek között olvashatjuk: „Csatkai (Krausz) Ignác kisk.[ereskedő] Csátka. BM.12637-88.”³ Vagyis a Csatkán kiskereskedő, vegyeskereskedő nagyapa 1888-ban magyarosította a nevét belügyminisztériumi engedéllyel. Fia, ugyancsak Ignác, 1865-ben született, de ő már orvosi diplomát szerzett. A német nyelvet otthonról hozta magával, de a sors furcsa játéka, hogy végül a Sopron megyei horvát lakosú Darufalvára került orvosnak. Felesége valószínűleg ugyancsak német nyelvű zsidó családból származott. Első gyermekét a Moson megyei Bánfalun (Apetlon)

² Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851, I. 243.

³ Szentiványi Zoltán [összeáll.]: Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. (Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság igazgató-választmányi tagja.) Budapest, 1895, 53.

szülte 1890-ben. Ennek alapján feltételezzük, hogy szüleihez tért vissza szülni. A házasságot valószínűleg 1888-ben kötötték.

Csatkai Jenő, az első gyermek a német lakosú Bánfaluban született 1890. november 27-én. Iskoláit valószínűleg Darufalván és Sopronban végezte. 1911-ben kerülhetett a vulkaporányi (Wulkapodersdorf) állomásra díjnokként és 1912 márciusában eredményes vizsgát tett távírda-kezelésből, ezért kinevezték önálló távírdásznak. Később, 1914-ben áthelyezéssel került a GySEV Soproni Központjába hivatalnoknak. 1926-ban intéző, 1928-ban főintéző, 1938-ban felügyelő lett. 1944. június 31-én szolgálatából felmentették, majd nyugdíjazták. 1932-ben vette feleségül Flesinger Margitot (sz. 1912), gyermekük nem született. Sopronban az Erzsébet utcában laktak 1944-ig. További hírünk nincs róluk.⁴ Csatkai Jenő a GySEV törzskönyvi bejegyzése szerint 1932-ben a budapesti unitárius egyházközségben kikeresztelkedett. Az *Unitárius Értesítő* 1929. májusi számában a Dávid Ferenc- emléktáblára adakozók között Csatkai Jenő neve is szerepel. Majd az 1941. februári számban a lelkési nyugdíjalapra adományozott 5 pengőről szól a híradás.⁵ Azt Lovas Gyula vasúttörténésztől tudjuk, hogy Csatkai Endre 1944-ben bátyja Erzsébet utcai lakásából vonult a gettóba. Valószínűleg 1938-ban költözött ide, amikor Kismartonból hazatért (az Anschluss előestéjén). Jenő bátyjánál lehetett egy kis szobája, hiszen édesapjuk 1925-ben, édesanyjuk pedig 1933-ban hunyt el, és megszűnhetett a Győri Indóház utca 2. szám alatti lakásuk. A Soproni Címtár 1917-ben Csatkai Ignácot mint vasúti pályaeorvost tartotta számon a város orvosai között.⁶

Csatkai József a soproni evangélikus líceumban érettségizett két évvel Endre előtt. Iskolai szerepléseiről nincsenek adataink, de egy közös értesítőbeli közlés szerint (1914) „A könyvtár ajándék útján több darabbal gyarapodott. Hollós János igazgató úr egy zongora-iskolát, Csatkai József úr és Csatkai Endre több kisebb darabot ajándékozott...”⁷ Csatkai József valószínűleg Budapesten szerzett kémia-biológia szakos tanári diplomát és tanított Szombathely egyik gimnáziumában. Itt tanítványai közé tartozott többek között Weöres Sándor is.⁸ Bandi bácsitól tudom, hogy a gettóba vonulás elől feleségével az öngyilkosságba menekültek 1944-ben. 1954-ben egy alkalommal elkísértem Szombathelyre a zsidó temetőbe, ahol megtaláltuk a síremléket. Bandi bácsi érthetően szűkszavú volt, és közelebbi részleteket nem ismerhettem meg.

⁴ Győr-Sopron-Eberfurti-Vasút Törzskönyv. Csatkai Jenő. Törzskönyvi száma: 467.

⁵ Unitárius Értesítő 1929 május; 1941 február.

⁶ Sopron Megyei Naptár 1917, 217. Sírjuk a Soproni Zsidó Temetőben: F.27.: Csatkai Ignác 1865 – 1925. 8. 4., F.28.: Csatkai Ignácné Fischer Josephin 1868–1933. 7. 15.

⁷ A Dunántúli Ág. Hitv. Evangélikus Egyházkerület Soproni Liceumának Értesítője az 1913–1914. iskolaévről. Sopron, 1913, 78.

⁸ Sarkady Sándor szíves szóbeli közlése.

1. kép. A Csatkai-család 1908-ban

Csatkai Endre harmadik fiúként született 1896. augusztus 13-án. Gyermekéveiben gyakran volt beteg, ezért pesztonkát, gyermeklányt fogadtak melléje. Őt „dadám”-ként emlegette Bandi bácsi, bár nem lehetett nagy korkülönbség közöttük, hiszen az 1986-os emléktábla-avatáson „Nanica”, a dada is részt vett 98 évesen. Csatkai Endre elemi iskoláit Darufalván végezte, de még az első gimnáziumot is ott fejezte be magántanulóként. Lovas Gyulától tudom, hogy Bandi bácsitól hallotta (1940 körül), hogy időnként jelentkező lázas állapota alkalmával dadája azt mondta: „gyere Bandi, imádkozzunk”.

Az első családi fotó 1908-ból maradt fenn. A szokásos beállításban szerepel a család: a két ülő szülő mögött áll a három fiú. Csatkai Endre ekkor 12 éves volt, második licista Sopronban. A kicsit hetyke póz, az egész életére jellemző mosoly az ajkán: „na, én is itt vagyok”, emlékeztet engem a későbbi felnőttre. A koraérett fiú feljegyzéseiből kiderül, hogy ekkor már rendszeres színházlátogató volt Sopronban. Ezt az a – talán 16–17 éves korában írt – visszatekintés bizonyítja, amely a „Színház és hangversenyek” címet viseli.

Az a rejtély is megoldódik, amely egykori kérdésemre, hogy gyerekkorukban mivel játszottak, volt a válasz: „Színházat játszottunk.” Tízéves koráig közel negyven színházlátogatás és látott darab címét jegyezte fel évenkénti sorrendben. Ezek többsége vidám mesejáték, bohózat, daljáték, mint például a *Hófehérke*, a *Hüvelyk Matyi*, az *Aranykakas*, no és a *János vitéz*, amit ötször is megnézett. Nyilván a soproni színház délutáni gyermek- és diákelőadásaira vonatozhattak be a szülőkkel együtt, vagy csak a már nagydiák Jenő bátyjával.

2. kép. Gyermekjáték színház a 19. század második feléből

A játék színház⁹ elsősorban a falusi értelmiségi családok, de a városi polgárság gyermekeinek is nagyszerű szórakozást nyújtott. A fotón is bemutatott színház a soproni Zergényi családtól került a múzeumba (2. kép). Jól tervezett dobozban a színpad, a színpalak, függöny és egy-egy színdarab teljes szereposztásának figurái kifűrészelve és könyvnyomatos papírképpel bevonva találhatóak. Nagy divatja volt e játékoknak a 19. század közepétől a 20. század elejéig.¹⁰ Hasonlóval játszhattak a Csatai gyerekek is, ha szüleik Bécsben vásárolni tudtak ilyen drágaságot.

A Soproni Múzeum színházán apró betűkkel megtaláljuk a játékgyár szignóját a lap alján: Verlag von J. F. Schreiber in Esslingen bei Stuttgart. A börtönt ábrázoló színpadkép egyik boltozatának zárókövén 1851-es évszámot találunk, ami talán a gyártás kezdetét jelezte.

Első színházi élményeit 1903-tól jegyezte fel. Láta az *Aranykakas* című színművet is. Az *Aranykakas* egy vendégfogadó pincérje és vendégei között játszódó bohózat volt. Erről Nyárády Gábor *Hol az Aranykakas? – Bónis Lajos és Pákey Margit a soproni színpadon* című család- és színészettörténeti cikkéből kaphatunk rövid ismertetést.¹¹ Nyárády nagyszülei Somogyi Károly színigazgató társulatával járták az országot az 1880–1890-es években. A repertoárjukon szinte valamennyi olyan darab szerepelt, melyeket Csatai Endre gyermekkorában látott. Az 1900-as évek elején Somogyi Károly együttesét váltották Deák Péter,

⁹ A játék színházhoz szövegkönyveket is mellékeltek, főleg Schiller drámáit vagy ismert német operák, mesék szövegét. A színpadképek, a kartonra ragasztott, litografált figurák ezek eljátszását tették lehetővé, ugyanakkor jól használhatóak voltak a gyerekek saját darabjaihoz is.

¹⁰ Soproni Múzeum, Iparművészeti leltár: 2005.3.1. Vétel Dr. Zergényi Tibornétól. Bábszínház – gyermekjáték, 1900 körül.

¹¹ Nyárády Sándor: *Hol az Aranykakas? Bónis Lajos és Pákey Margit a soproni színpadon*. SSz. 50 (1996), 336–347.

Szendrey Mihály, Nádasdy József együtteseivel hasonló repertoárral. Csatkai Endre kiváló áttekintést írt erről *A soproni színjátszás története 1841–1950* című munkájában. Ebben az *Aranykakassal* kapcsolatosan megemlíti, hogy a címe később *Fehérlóra* változott, nyilván aktualizálva a soproni Fehér ló vendéglőre a Várkerületen.¹²

Csatkai Endre látott színházi és hangverseny-listája az érettségiig nyolcvanra szaporodott. Néhány közülük: *Stuart Mária* (1905), *Cigánybáró*, *Gül baba*, *A víg özvegy*, *Pilvax kávéház*, *Ocskay brigadéros*, *Az aranyember*, *Az ember tragédiája* (1910), *Cigányszerelem*, *Trubadúr*, *Denevér*, *Cornevilli harangok*, *A Gyurkovics lányok*, *Hoffman meséi*, *A sevillai borbély*, *Rigoletto*, *Traviata*, *Bűvös vadász*, *Mignon* (1914).¹³ Láthatjuk, hogy a zenés darabok és az operák egyre jelentősebb szerepet kaptak.

A zenélés öröme és a nyilvános fellépések

A zenélés örömét kiskorától élvezhette, mert édesanyja cimbalmozott. Ez a hangszer az 1870–1880-as években divatos és viszonylag olcsó volt. Feltételezem, hogy édesanyja még lánykorában, 1880 körül szerezhette, kaphatta a cimbalmot. A kis Endrének kiváló hallása, mint később kiderült, abszolút hallása volt, játékosan tanult meg cimbalmozni. A házi kottatárban találkozhatott a korban kiváló és divatos Allaga Géza cimbalomiskolájával, önálló szerzeményeivel, átdolgozásokkal, a kor romantikus dalaival.¹⁴

A líceumban megalakult a Magyar Társaság keretén belül az Ének és Zenekör. Tizenkét-tizennyolc zeneművelő volt az állandó tagja, a pártolók száma pedig 30–40–60 főt tett ki. Az iskolai év alatt minden hónapban volt hangverseny. Ezekon cimbalomjátékával szerepelt Csatkai Endre is. Az első szereplésén (1910. március 18.) Thomas Ambrosie *Hamletjéből* és Wagner *Tannhäuseréből* játszott és egy magyar dalt is bemutatott. A Zenei Kör jegyzőkönyve szerint „Mind a három darab előadása sikerült. Bíráló: Hajtó Frigyes VI.” A következő évben (1911) Allaga *Cimbalomkoncertjét* adta elő. „Dicsérőleg kell megemlékeznünk készültségéről, mert majdnem precíz előadást nyújtott. Ami hibát elkövetett, a cimbalomnak kell tulajdonítanunk, mert Csatkai más dimenziójú cimbalomhoz szokott. Br.: Hajtó Frigyes.”¹⁵ A líceum éves közös értesítőjében olvashatjuk, hogy a cimbalmot és a hegedűt megjavíttatták.¹⁶ Csatkai Endre azonban az ún. „zsidó hangolású cimbalom” játékos volt, amelynek még nem volt hangtompító pedálja

¹² Csatkai Endre: *A soproni színjátszás története 1841–1950*. A Soproni Szemle kiadványa, Sopron, 1960, 54.

¹³ Csatkai Endre jegyzetei. Soproni Múzeum Helytörténeti Adattár [=H.A.], ltszn.

¹⁴ Allaga Géza (zeneszerző, 1841–1913): *Cimbalomiskola*, 1874; *Zenei Lexikon: Cimbalom – ázsiai eredetű hangszer, verőkel szóllaltatják meg*. Budapest, 1965, I. 382.; Solymosi Ferenc: *Cimbalom*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Hangszerkészítő Iskola, Budapest, 1985.

¹⁵ A Soproni Líceum Magyar Társaság – Ének és Zenei kör jegyzőkönyve 1910 és 1911. – Thomas Ambrosie (1811–1896) francia zeneszerző. Fő művei a *Mignon* (1866) és a *Hamlet* (1868) című operák. *Zenei Lexikon*. Budapest, 1965, III. 512.

¹⁶ *Líceumi Értesítő*, 1911.

és hangolása diatonikus lehetett.¹⁷ A nagy újítás 1873-ban következett be, amikor megjelent a pedálos változat és a kromatikus hangolású hangszer. Ez Schunda V. József újítása volt, amelyet az 1873-as bécsi világiállításon mutatott be.¹⁸ Az iskola cimbalma a már széles körben elterjedt Schunda-féle hangszer lehetett. A zsidó hangolású cimbalom után külön művészet lehetett a kromatikus felépítésű cimbalmon játszani, vélte Brassányi Zoltán.¹⁹

Csatkai Endre hetedikes korában a Zenekör könyvtárosa, nyolcadikosként pedig már főjegyzőjeként vezeti a naplót.²⁰ Rendszeretete arra készítette, hogy rendbe tegye a Kör irattárát: „Az ifjúsági Ének és Zenekör levéltárának katalógusa. Készült 1913/14.”²¹

Jegyzetfüzetében külön lapon kigyűjtötte saját szerepléseit: „A soproni Líceumi Ifjúsági Ének és Zenekörében történt fellépéim” címmel. Itt sorakoznak a már említett Thomas Wagner és Allaga mellett Weber, Rossini, Verdi, Grieg, Haydn művei. Összesen 15 fellépésről írt 1910 és 1914 között. A nagyon kedvelt Allaga *Cimbalomkoncertjével* búcsúzott a líceumtól, amelyre jegyzőkönyvi dicséretet kapott az 1914. május 11-én tartott ülésen, továbbá tíz bírálatot.²² Nemcsak hangszeres játékkal, de előadásokkal is szerepelt Magyar Társaság összejövetelein. 1913-ban felolvasott egy Verdi-tanulmányt és eljátszott egy részletet az *Álarcosbálból*.²³

Csatkai Endre a líceumon kívül is bemutatta virtuóz cimbalomjátékát nagyobb közönség előtt. 1910. augusztus 17-én „A vasúti palota maturát tett ifjainak búcsúestélyén” játszott Verdi *Trubadúr* című operájából részletet (nyilván a szerelmi dalt), valamint zenekari kísérettel magyar dalokat.²⁴ Szülőfalujában önálló hangversenyt adott a darufalvi társaskör nőestélyén 1914. február 4-én.²⁵ A falu életében szívesen vett részt. Többek között szerepet vállalt a *Mali detektív* (Kis detektív) című darabban, szolgát játszott horvátul. 1911. december 26-án, 30-án,

¹⁷ Cimbalom, „zsidó-hangolás”. „A mai – cigányzenekarokban általánosan használatos – cimbalom hangterjedelme négy oktáv (E-e³); hangolása kromatikus (az ún. „zsidó-hangolás” ettől eltérően diatonikus); mint ensemble-hangszer a régi együttesek szabadon díszítő-cifrázó akkord-instrumentumaiknak utódja. Operai zenekarban Erkel Ferenc alkalmazta először (Bánk bán, 1861).” Zenei Lexikon. Budapest, 1965, I. 383.

¹⁸ Magyarország a bécsi 1873-diki közkiállítás. Különleges katalógus. II. rész. XV. Csoport. Hangszerek. Schunda Venczel József m.k. udvari hangszerész. Az üzletet 1847-ben alapították, 15 munkást foglalkoztattak. Kecskeméti kiállítás 1873, aranyérem. Budapest, 1873, 182.

¹⁹ Brassányi Zoltán cimbalmos, Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 3.

²⁰ Líceumi Értesítő, 1913–1914. 77.

²¹ Az ev. főgymnázium ifjúsági Magyar Társaság 12-es Bizottságának jegyzőkönyve 1899/1900-tól 1915. szept. 24. – Soproni Evangélikus Líceum Könyvtára.

²² Soproni Múzeum H.A. 76-76. 1910. 3. 18.: Thomas: Hamlet; Wagner: Tanhäuser; Magyar dal; 1911. 10. 23.: Allaga: Cimbalomkoncert; 1912. 9. 30.: Magyar dalok; 1912. 10. 14.: Allaga: Cimbalomkoncert; 1912. 10. 28.: Csikós tanyán; 1912. 11. 14.: Kuruc dalok; 1913. 2. 10.: Weber: Felhívás keringőre; 1913. 4. 28.: Rossini: A sevillai borbély; 1913. 9. 29.: Paganini: Velencei karnevál; 1913. 10. 20.: Verdi: Álarcosbál; 1913. 11. 17.: Rossini: Tell Vilmos nyitány; 1914. 3. 21.: Grieg: Altatódal, Dallam, Az ör dala, Keringő; 1914. 4. 27.: Haydn: Adagio; 1914. 5. 11.: Allaga: Cimbalomkoncert.

²³ A líceumi Magyar Társaság 12-es Bizottságának jegyzőkönyve.

²⁴ Meghívó. Soproni Múzeum H.A. 76-76.

²⁵ Meghívó. Ugyanott.

és 1912. január 1-jén tartották az előadásokat.²⁶ E szereplés is mutatja, hogy megtanult horvátul.

Az egyetemi évek

Érettségi után, 1914 szeptemberében a pesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karára a művészettörténet szakra jelentkezett, Pasteiner professzor azonban eltanácsolta. Így német–magyar szakra iratkozott be, 1915-ben azonban kiújult a tüdőbetegsége, ezért a budakeszi szanatóriumba került.²⁷

Zenei szereplései ekkor sem szakadtak meg, hagyatékában találtuk 1916. januári keltezéssel „Az Erzsébet Királyné Szanatórium újévi estélye Budakeszin” műsorlapján Csatkai Endre: *Zeneexcentrikus* című produkcióját. Ez nyilván zongorán játszott improvizálás lehetett.²⁸ 1918. augusztusában ismét Sopronban találjuk, ahol a soproni orvostanhallgatók táncos estélyén, a kaszinó nagytermében a *Kuruc dalokkal* kápráztathatta el cimbalomjátékával a közönséget.²⁹ Csatkai Endre zeneszeretét, zeneértését olvasmányainak, cimbalomiskolai ismereteinek, öröklött hajlamának és kiváló hallásának köszönheti.

De ugyanígy érdekelték a képzőművészetek is. Tizenhét éves korában „Tájképfestészetünk” címmel előadást tartott a líceum Magyar Társaságában 1913. október 11-én.³⁰ Jól ismerte a város barokk épületeit, gótikus templomait és a líceum udvara végében álló hatalmas sírkertet. Többször említette, hogy az óraközi szünetben kísértáltak a felhagyott evangélikus sírkertbe, szemtanúja volt a 17–18. századi síremlékek bontásának, és a múzeumi célra megvásárolt Lenckvilla kertjébe történő áttelepítésének is. A múzeumi sírkert 1913-as megnyitásán is részt vehetett. Ezek után érthetetlennek tűnik elutasítása a budapesti egyetemen. Talán a témaválasztását – Kazinczy és a képzőművészetek – tartotta túlzott elbizakodottságnak Pasteiner professzor.

Szülei 1917 körül költözhetnek Sopronba. A Soproni Címtár orvosai között szerepel Dr. Csatkai Ignác, aki a Győri Indóház utca 2. szám alatt lakik. Velük lakott Csatkai Endre is. Betegeskedése közben bújta a könyvtárakat, a múzeumot, a magángyűjteményeket. Alaposan megismerkedett a várost propagáló idegenforgalmi kiadványokkal. Az ekkor szerzett ismeretek és távlati célok összefoglalását olvashatjuk a huszonegy éves ifjú első hírlapi cikkében, amely a *Sopronvármegye* című lapban jelent meg. E sokak által és sokszor hivatkozott cikket hasznosnak tartjuk másodközlésben olvasóinkkal megismertetni.

„Csatkai Endre: Pár szó Sopron szépségeiről.

A soproni Szépitőegyesület a szépnek az egyik legkiválóbb pártfogója a városunkban. Nemcsak a jövő szép Sopronáért munkálkodik, hanem most újabban a régi Sopron

---

²⁶ Meghívó. Ugyanott.

²⁷ Zádor Anna: Csatkai Endre 1896–1970. In: Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek. Budapest, 1983, 9–14.

²⁸ Meghívó. Soproni Múzeum H.A. 7-76.

²⁹ Meghívó. Ugyanott.

³⁰ Soproni Múzeum H.A. 7-76.

művészeti emlékeiért is kíván buzgólni. Ezekkel pedig nagyon furcsán állunk ám az Ikva menti szép városban. Tavaly köztünk járt a magyar művészet buzgó apostola, dr. Lázár Béla, aki egyik legszebb felfedezésének mondotta Sopront és a híres német Rothenburghoz hasonlította. Akkor is, most is a Szépitő Egyesület propagandájának hírére hihetetlenül nézett sok polgártársunk, mert bizony mi tagadás, nagyon kevesen tudunk az itteni művészeti szépségekről. Híresek vagyunk filológiai műveltségünkről, azonban csak kis számú ember tud különbséget tenni a „nézni” és „látni” közt.

A Szépitő Egyesület nagyon okosan határozta el, hogy propagandát csinál a város műemlékeinek. Egy ilyen múzeumváros, mely a természet, az idegenforgalom révén nagy hasznot húzhat az elődök kiváló műzsléséből. Azonban az elsősorban szükséges, hogy magunk is ismerjük és szeressük azokat a műkincseket, amelyeknek megtekintésére idecsalogatjuk az idegeneket. Ennek az elvnek a keresztülvitele a dolog belső haszna, mely teljesebbé teszi a külső anyagi hasznot. A jelszó tehát itt is: Ismerd meg magadat! A soproni ismerje meg Sopront!

Legtöbb művészeti emlékünkn persze az építészet terén található: gótikus templomaink a legszebbek közé tartoznak Magyarországon; renaissance és barokk épületekből egész utcák vannak, ahol zavartalanul élvezhetjük e stílusokat részletekben s összhangban. Szerencsés találkozás a körülményeknek, hogy a műkincseknek kiváló kutatója és ismertetője akadt Mihályi Ernő bencés tanár személyében, aki szakmunkáiban nagy szolgálatot tett a régi Sopron köveinek. De tanítványainak körében már alsó fokon is felhívta a fiatalok figyelmét az őket környező szépekre, és azt hiszem, szívesen vállalkoznék ilyen működésre felnőtt „tanítványok” között is. Az olyanfajta művészeti sétáknak meghonosítására gondolok ugyanis, amit sok német város városban „Kunstwanderung” név alatt gyakran rendeznek. Kisebb-nagyobb érdeklődő társaság felkerelkednek és szakember vezetésével turnusokban végiglátogatniák azokat az épületeket, utcákat, melyekben azelőtt csak körakást látott, holott a szép birodalmában első helyet foglalnak el. Sok szem többet lát, különösen, ha irányítják is, hogy mit lásson meg. Van is egy társulat városunkban, mely felvehetné programjába az ilyen művészeti séták rendezését: a Régészeti Társulat, mely a háború miatt úgysem fejthet ki nagyobb munkásságot és amely minapi közgyűlésén meg is ígerte támogatását a Szépitő Egyesületnek.

A művészet több ágában, a festészet meg a kisplasztika helybeli kincsei közül is csak az a kevés a közé, ami a Városi Múzeumban látható, a többi magánembereké, s így nagyon kevésé hozzáférhető. Pedig nagyon szép számmal vannak, nem beszélve a híres Storno és Zettl gyűjteményekről, számos főúri palotánk sok értékes műtárgyat mondhat magáénak, melyek zárva vannak a művészet barátai előtt. De bizonyára szívesen látott vendég minden műgyűjtőnél egy olyan szépért lelkesedő társaság, mely a Régészeti Társulat egésze alatt verődött össze. A művészeti séták tere azután kibővülhet a környékbéli kirándulásokkal is. Eszterháza, Kismarton, Fraknó stb. műkincsei szakember vezette tanulmányozás folytán igazi értékükben fognak bemutatkozni.

Van Sopronban néhány gyűjtemény, pár darabból álló, hogy úgy mondjam „házi használatra”. Volna mód ezeknek a megismerésére is. Megint német példára hivatkozom. Kisebb német városokban megfelelő helyiségben összegyűjtik a helybeli műkincseket, s csoportokba osztva havonta új kiállítást mutathatnak be. Ennek sok haszna van. A művészet iránt való érdeklődés állandóan éber marad, a gyűjtési kedv is nagyobb lángot kap, és a város pezsgő művészi élete idetereli a műbarátokat. A művészi termékek kikerülve a műértők szeme elé pártatlan értékelés tárgyai lennének, s a gyűjtők itt jó leckéket vehetnek műzslés és műbecslés dolgában. Nagy szolgálatot tehet egy ilyen kiállítás-sorozat a művészettörténeti kutatásnak is: könnyen össze lehetne hozni magángyűjteményekből egy kisebb Dorffmeister-kiállítást. És éppen mivel ezek a kiállítások csak kisebb jellegűek lennének, könnyen kaphatnának helyet a Városi Múzeumban, mint ahogy a tavasszal is helyt csinált ott a helyi érdekű festészet az igazi művészetnek.

*Csak sok szereteten és jóakaraton múlik mindezeknek a létrehozása, pénz itt nem játszik szerepet, mint ahogy az anyagi haszon, a belőle származó kultúra nyereségét sem lehet majd pénzen felbecsülni.”*³¹

1919-ben a Munkáskönyvtárban vállalt rendszerező munkát. Édesapját azzal bízták meg ugyanis, hogy készítsen tervezetet a csecsemő- és gyermekgondozás alapelveiről. Így Csatkai Ignácot tarthatjuk a szervezett csecsemőgondozás soproni megalapozójának.³²

1920-ban kapta az első pofont származásáért, amikor a *numerus clausus* törvény alapján nem járhatott egyetemre. Ekkor iratkozott be a bécsi egyetemre, ahol elsősorban művészettörténeti előadásokat hallgatott. Önfenntartásra rendezkedett be, esténként kávéházi zongoristaként dolgozott, vagy némafilmekhez improvizált zenét egy moziban. Baráti körben néha sort kerített egy kis zenei mókára is, amikor egy kávéházban nyolc borospohárból felállított „hangszeren” játszott kedvelt korbelt dalokat. De fellépett Sopronban is ennél komolyabb dolgokkal mint a soproni Frankenburg Irodalmi Kör ifjú tagja. *Csevegés gróf Széchenyi Istvánnak a képzőművészetekhez való viszonyáról, meg a soproni szobráról* című előadását gyenge hangja és tüdeje miatt más olvasta fel helyette.³³

1922-ben végre felvették a budapesti egyetemre, ahol Moravcsik Gyulához jelentkezett német-magyar szakra. Tanulmányait régi témájával, a *Kazinczy és a képzőművészetek* című doktori disszertációjával fejezte be 1925-ben. Ebben a korát szemléletben, módszerben messze megelőzte ugyan, de dolgozatának kiadására csak 1983-ban került sor. E kiadás előszavában Zádor Anna méltatta szemléletének nagyszerűségét, fogalmazta meg véleményét arról a veszteségről, amely a közel hatvan évet szunnyadó kézirat ismeretének hiánya miatt a művészettörténeti és rokon tudományokat érte.³⁴

Zárszó

Csatkai Endre halálának 40. évfordulója közeledtével határoztam el, hogy a fenti mozaikokat közöljem. Munkámban sokan segítettek, köszönöm az együttműködésüket. Ez alkalommal pár szót kell ejtenünk síremlékéről is. Több tanítványának, munkatársának mutatta meg a Szent Mihály temető öreg temetőjében a kiválasztott régi síremléket. Ez egy klasszicista emlékmű, amelyen a csonka gúla obeliszk túlvilágra nyíló ajtaján készül belépni egy életnagyságú nőalak. A felső harmadban ovális keretben női mellkép látható, Sophie felirattal. Nyilvánvaló, hogy disszertációjához, illetve Kazinczy feleségéhez, Török Sophie-

³¹ Sopronvármegye, 1917. szeptember 7. Mintha saját, később megvalósuló programját olvasnánk. A Soproni Múzeumban 1947 és 1963 között múzeumigazgatóként száznál több különkiállítást rendezett Csatkai Endre.

³² Csatkai Endre: Sopron egészségügye és népművelése az 1919-es Tanácsköztársaság idején. SSz. 9 (1955), 106, 113.; Soproni Vörös Újság 1919. május 22.

³³ Meghívó. Soproni Múzeum H.A. 76-76.

³⁴ Zádor Anna: i. m., 14.

hoz vezetnek e választás szálai. Ezt egyik sétánk alkalmával említette is. Sírfelirata: QUOS DEDISTI MIHI, CUSTODIVI, melyet a végrendeletéhez mellékelte kis cédulán is olvashatunk. Nyilván a kikeresztelkedése idején beszerzett latin Bibliából választotta Jézus Krisztus az Atyához intézett imájának részletét. Ez a Szent Biblia 1911-es kiadásában magyarul így hangzik: „...akiket nékem adtál, megőrizém...” János evangéliuma 17. rész, 12. vers. A kiemelt latin idézet a kapott tehetséggel való jó sáfárkodásra vonatkozik.

Ha elővesszük ismét a családi fényképet, akkor talán nem tévedünk abban, hogy már 12 éves korában tudatában volt a kapott táalentumnak. Mi pedig tudjuk, milyen jól sáfárkodott vele.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

EKE ZSOLT

Alpárné Szála Erzsébet –
Winkler András (szerk.): 225
éves a Soproni Evangélikus
Templom.

A 2009. január 17-én rendezett
emlékülés előadásai.

Sopron, 2009.

Sopron evangélikus temploma 2009-ben ünnepelte megépítésének kétszázhuszonötödik évfordulóját. Ez alkalomból a gyülekezet tudományos konferenciát rendezett. Az előadók a dunántúli evangélikusok történetéről, a templom építészeti jelentőségéről, a Soproni Evangélikus Gyűjteményben őrzött becses műkincsekről, a templom építésének szereplőiről és a megépülést lehetővé tevő adományozókról tartottak előadást. Az elhangzott előadások szerkesztett változatával most szép kiadvány formájában is megismerkedhetünk.

A templomépítés történetének fontosabb fejezetei már régebről ismertek. Az építkezésről először Ziermann Lajos, a gyülekezet lelkipásztora írt 1934-ben. A 19. században hozzáillesztett Templom utcai kőtorony építéséről pedig már építésének idején, 1868-ban részletesen beszámoltak a korabeli építészeti lapok. Közülük Kolbenheyer Móric írása vált ismertté, mely az Allgemeine Bauzeitung 1868. évi 9. számában jelent meg. A templom részletes építészeti-művészettörténeti leírását Csatkai Endre „Sopron és környéke műemlékei” kötetéből ismerjük. Az építkezéssel kapcsolatban készült tervek a Soproni Evangélikus Gyűjteményben őrzik, ezeket Winkler Gábor építész rendezte és a rajzokat az 1978-ban megjelent „Művészet és felvilágosodás” tanulmánygyűjteményben adta közre. Az evangélikus templomot a klasszicizáló késő barokk szemszögéből, magyar és angol nyelven megírt könyvfejezetében Kelényi György értékelte 1998-ban. A magyar evangélikus „nagytemplomok” sorában pedig Krähling János építész helyezte el az épületet 2004-ben megjelent kötetében, kiemelve annak fontosságát a magyar építészet történetében.

Ismert tény, hogy a reformációt követő évszázadokban szigorú építési előírások, furcsa megkötések szabályozták a protestáns templomok építését. A „nem katolikusok” imaházai nem mutathatták a katolikus templomok jellegzetes formáját, nem lehettek „templomszerű” templomépületek. Az épülő imaházak kizárólag torony és utcai bejárat nélkül létesülhettek. A protestáns templomok

építéséhez külön engedély kellett, amelyben a hatóságok meghatározták az épület méretét, anyagát, helyét.

A protestáns templomépítészetben az 1770-es években lépésről lépésre megváltozott a helyzet. A trónörökös, a későbbi II. József császár már Mária Terézia uralkodása alatt a nem katolikus lakosság iránti türelemre biztatott: nem sokkal trónralépése után, 1781-ben rendeletet adott ki, amely a protestánsoknak a korábbiaknál nagyobb szabadságjogokat biztosított. A „kalapos király” többek között engedélyezte a nem katolikusok szabad templomépítését. Továbbra is érvényben volt azonban a toronyépítés tilalma és az imatermek nem nyílhattak közvetlenül az utcára. Az elkövetkező időkben országszerte megindult az építkezés: a korábbi fatemplomok helyett kőtemplomokat emeltek. A soproni evangélikusok is a türelmi rendeletnek köszönhették, hogy templomuk felépülhetett.

A tanulmánykötetet Ittész János püspök előszava vezeti be. A püspök elnök maga is nem egy alkalommal hirdette az igét a soproni templom oltáráról és szószékéről. A hatalmas templom látványa mindig izgalommal és felemelő érzéssel töltötte el – olvashatjuk írásából. Hegedüs Attila bevezető áhítatában a templom építése során megnyilvánult összefogást emelte ki. Az 1782-ben elnyert engedélyt követően másfél év alatt megvalósult az építkezés, mely a kor adott építési technikája mellett imponálóan rövid időnek számított.

Keveházi László a templomépítés eseménysorát a dunántúli evangélikusság történetébe helyezte. Írása elmélyült, tudományos igényességű összefoglalása a reformáció dunántúli történetének. Szerteágazó, fontos tanulmányában képet kapunk az építkezést megelőző idők evangélikus hitéletéről, ezen belül Sopron kiemelkedő jelentőségéről az elnyomatás századainak idejében. Az ebben az időben emelt evangélikus templomok építészeti megformálása szempontjából kiemelkedő szerepet játszott a monumentális soproni imaház, mely befogadóképességét illetően máig a második legnagyobb a hazai evangélikus imaházak sorában. Keveházi László írása a hitélet, az építetők és a létrejött alkotás szoros szellemi kapcsolatáról győz meg minket.

Winkler Gábor, aki eddig is több írásában elemezte a korai evangélikus „nagytemplomok” építészeti jellegzetességeit, Európa 18. század végi építészeti folyamatába helyezi el az épületet. A szerző hangoztatja azt a feltevését, hogy az épület stílusbesorolása – késő barokk épület – vitatható. Kimutatja a templomnak azokat a jellegzetes vonásait, melyek igen korán „megelőlegezték” a 19. század historizáló építészetének nem egy fontos vívmányát. Legfontosabbnak a térszerkesztés következetes tisztaságát tartja, azt a fajta tér- és tömegalakítást, amely magában egyesíti az antik kor formakincsét és a gótika csarnoktemplomainak nagyvonalú, áramló térszerkesztését. Mindebben a kor alakuló „klasszicista” irányzatát és az egykor, a reformáció idejében átvett gótikus templomok építészeti hagyományainak továbbélését és együttes

érvényesülését látja. Véleménye szerint nem a történeti formák pontos másolása, hanem a megelőző korok szellemiségének szerencsés ötvözése biztosítja a soproni templom egyediségét és újszerűségét. Egyet kell értenünk végkövetkeztetésével, hogy „a 18. század utolsó harmadában Sopronban érlelődött végleges formává a magyar protestáns nagytemplomok típusa. A városban alakult ki az evangélikus „identitást” legjobban kifejező, sajátos hazai építészeti stílus, mely a 19. században emelt hazai nagytemplomokra (Békéscsaba, Kecskemét, Szarvas) döntő hatást gyakorolt. Az évfordulóját ünneplő templom az evangélikus hitéletnek leginkább megfelelő, egyedi alkotás, európai jelentőségű mű.

Újszerű szemléletével, a létrejött művészi értékek gondos feltárásával, a stílusok összefüggéseinek elemzésével vonja magára figyelmünket Harmati Béla írása. A Soproni Evangélikus Gyűjtemény igazgatója a kincstár legkiemelkedőbb műkincseit elemzi és jelentőségüket bizonyítja a magyar evangélikus templomművészet szempontjából. Az író, elismert egyháztörténész, a reformációtól kezdődően a legjelentősebb műtárgyakra – ékköves augsburgi ezüst cibórium, IB mesterjegyes keresztelőtál, ezüst feszület és aranyozott kelyhek – összpontosítja figyelmét: az első időkől fennmaradt műtárgyak augsburgi mesterek kezűességét dicsérik, a kelyhek magyar munkák. A gyűjtemény gazdag anyagából kiragadott műtárgyakat keletkezésük, stílusirányzatuk, értékük és a művekben megnyilvánuló szellemiség szempontjából elemzi. Igen szerencsés, hogy színes ábrákon is bemutatja a legfontosabb műtárgyak képét. Különösen érdekes Lackner Kristóf ravatalképének elemzése, létrejöttének története és a mű szellemi és művészeti értékítélete. A szerző joggal hívja fel figyelmünket a gyűjteményben őrzött kincsek gondos megőrzésének és rendszeres restaurálásuk fontosságára.

Alpárné dr. Szála Erzsébet a templomépítő evangélikus gyülekezet történetéből a Győről Sopronba áttelepülő templomépítő lelkész, Torkos József jelentőségét elemzi. Lebilincselő tanulmánya végigvezet minket a gyülekezet korábbi lelkészeinek munkásságán, kiemelve a bölcs városvezető, Lackner Kristóf polgármester érdemeit. Torkos József tevékenységének és személyiségének megítélésével kapcsolatban egyházszerző tevékenysége mellett különösen érdekesek a lelkipásztor tudományos kutatásainak eredményei. Magas tájékozottságát, friss ismereteit 997 könyvből álló könyvtára is bizonyította, melynek megmaradt leltára jellegzetes és hiteles képet ad a kor tudományának állásáról és a templomépítő lelkipásztor sokirányú tevékenységéről.

Meglepően friss és újszerű szemléletről tanúskodik Varga Imréné fontos írása. A kiváló helytörténész, aki a Soproni Evangélikus Levéltár anyagát ügyeli és gondozza, azoknak az adományoknak a listáját gyűjtötte csokorba, melyek a soproni templom létrejöttét, gazdagodását és folyamatos működését biztosították. Tanulmányának nagy érdeme, hogy az adakozók nevét is felderítette. Az adakozók személyiségének ismeretén keresztül újszerű és izgalmas képet kapunk

a gyülekezet életéről, a kor hangulatáról, a hívek gyakorlati érzékéről és adakozásra való készségéről. A tanulmány nélkülözhetetlen forrásmunka, egyben színes kortörténet is.

Volker Menke német lelkész a magyar és német igehirdetés soproni múltjáról és jelenéről írt, kiemelve a kétnyelvűség jelentőségét a gyülekezeti életben. Mindez annak idején bizonyossággal hatással volt a templom európai színvonalú építészeti megfogalmazására is. Gabnai Sándor lelkész, esperes tartalmas összefoglalója nem csak a templomépítők, hanem az annak történetét feltáró kutatók, lelkészek és szakértők munkásságát is méltatta és a kivételes esemény további rendezvényeit ismertette.

A kiadvány igényes kiállítása, színes címlapja, szép tördelése, sokatmondó ábrái a könyvet tervezők jó érzékét, gondosságát és a Hillebrand nyomda munkatársainak szakmai tudását bizonyítja. A mutatós kiállítású kötet tanulmányai forrásértékűek, ugyanakkor olvasmányos írások is, melyek joggal tartanak számot a soproniak érdeklődésére.

| Közlemények

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó

1 %-ának felajánlásáért. A 2008. évi összeg, melyet az Alapítvány 2009. évben kapott meg, 61.583,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

A Soproni Múzeum alapítvány közleménye

A Soproni Múzeum Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó

1 %-ának felajánlásáért. A 2008. évi összeg, melyet az Alapítvány 2009. évben kapott meg, 121.840,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány tevékenységének finanszírozására fordította.

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Domonkos Ottó** néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, az MTA doktora, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Eke Zsolt** építészmérnök, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem Épülettervezési Tanszék, 9023 Győr, Szigethy A. u. 69/a.
- Géczy Nóra** építész, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Épülettervezési Tanszék, 9026 Győr, Egyetem tér 1.
- Gömöry Judit** művészettörténész, műemléki referens, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 1014 Budapest, Táncsics Mihály utca 1.
- Kubinszky Mihály** építészmérnök, ny. egyetemi tanár, a műszaki tudományok doktora, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
- H. Németh István** főlevéltáros, fősztályvezető, Magyar Országos Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.
- Szalai Emőke-Mária** építészmérnök, A-1120 Wien, Böckhgasse 7/10/20.
- Szigethy Balázs** igazgatásszervező, jogász, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Nyugat-dunántúli Iroda, 9400 Sopron, Kolostor u. 13.
- Veöreös András** építészmérnök, irodavezető-helyettes, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Nyugat-dunántúli Iroda, 9400 Sopron, Kolostor u. 13.
- Winkler Barnabás** építészmérnök, ügyvezető, 1025 Budapest, Nagybányai út 51.
- Winkler Gábor** építészmérnök, egyetemi tanár, az MTA doktora, 9028 Győr, Páva u. 38/F